

STOWARZYSZENIE POLSKO SERBOŁUŻYCKIE PRO LUSATIA
INSTYTUT HISTORII UNIWERSYTETU OPOLSKIEGO

Pro Lusatia

Opolskie Studia Luzygoznawcze

Tom 6

Opole 2007

**Redaktor:
Mariusz Patelski**

**Zespół redakcyjny:
Mieczysław Balowski, Zbigniew Kościów,
Małgorzata Świder, Krzysztof Stecki**

**Sekretariat redakcji:
Piotr Pałys**

**skład DTP
Krzysztof Stecki**

**recenzent:
prof. dr hab. Teresa Kulak**

Adres redakcji: ul. Bbatalionu Parasol 1/9, 45-290 Opole

ISSN 1643-1931

wydanie I
ark. drukarskich; ark. wydawniczych

Od Redakcji

W 2006 r. niespodziewanie zmarł redaktor naszego rocznika i przewodniczący Stowarzyszenia Polsko – Serbołużyckiego Pro Lusatia prof. Leszek Kuberski. Jego odejście okryło żałobą wszystkich tych, którzy mieli zaszczyt go znać. Dla uczczenia jego pamięci postanowiliśmy w tym pierwszym zredagowanym bez niego tomie „Pro Lusatii” zamieścić poświęcone mu wspomnienia jego przyjaciół z Łużyc i Czech. Znajdziecie tam także bibliografię sorabiców jego autorstwa. Jest to tom szczególnie także z innego względu. Od tego roku współwydawcą „Pro Lusatii” stał się Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego. Ufamy, że przyczyni się to do podniesienia poziomu naszego czasopisma. Jednocześnie zapewniamy, że nie zamierzamy rezygnować z jego dotychczasowej, interdyscyplinarnej formuły, o czym dowodnie zaświadcza zawartość tego tomu.

Redakcja Pro Lusatii

SPIS TREŚCI:

Leszek Kuberski - in memoriam

PETR KALETA (Praga)

Vzpomínka na prof. Dr Leszka Kuberského

JURIJ ĽUŠČANSKI (Budziszyn)

Posledne „Božemje!“ přečelej prof. Lezsekej Kuberskemu

EDMUND PJECH (Budziszyn)

Žarujemy wo wulkeho přečela Serbow

PIOTR PAŁYS (Opole)

Bibliografia prac sorabistycznych prof. dr. hab. Leszka Kuberskiego

Studia i artykuły:

TOMASZ DERLATKA (Lipsk)

O recepcji utworów fantastycznonaukowych Stanisława Lema w literaturze serbołużyckiej

BOŻENA ITOYA (Warszawa)

Działalność normotwórcza w zakresie leksyki górnołużyckiej.
Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki
a Rěčny kućik

MARTA SWOBODA (Chorzów)

Polskie książki o tematyce łużyckiej wydane po 1990 roku: krótka analiza treści i instytucji sprawczych

MĚRČIN VÖLKEĽ (Różant)

Z dziejów trzech Serbskich Domów

EDMUND PJECH (Budziszyn)

olityka oświatowa a mniejszości narodowe w podzielonych Niemczech 1945-1990. Serbołużyczanie na tle Duńczyków i Północnych Fryzów

KRZYSZTOF STECKI (Opole)

Czołgi na polach Łużyc

Recenzje i omówienia:

Jan Paweł II a Serbja, Ludowe Nakładnistwo Domowina, Budyšin 2005, ss. 136 - **ZBIGNIEW KOŚCIÓW** (Opole)

Praha a Lužičtí Srbové. Sborník z mezinárodní vědecké konference ke 140. výročí narození Adolfa Černého (Praha 25. – 26. 11. 2004), red. P. Kaleta, F. Martínek, L. Novosad, Praha 2005, Masarykův ústav AV ČR, ss. 276 – **BOŽENA ITOYA** (Warszawa)

Werner Meschkank-Měškank, Als die Wendengötter sterben sollten. Über die vorchristliche wendische Glaubens- und Götterwelt, Regia Verlag Cottbus / Wendisches Museum Cottbus 2006, ss. 128 - **WOJCIECH M. WOCHNA** (Rokiciany)

Libuše Hrabová, Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii, České Budějovice: Veduta 2006, ss. 324 - **JOANNA MAKSYM-BENCZEW** (Opole)

Jakub Brodacki, „Prołuż” Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc. Historia wewnętrzna organizacji (1945-1949), PGM, Warszawa 2006, ss. 122 – **MAREK BIAŁOKUR** (Opole)

Młodźina – identita a řeč. Ideje, naprawy a argumenty, Domowina – Rěčny centrum WITAJ Budyšin 2006, ss. 60 **WOJCIECH M. WOCHNA** (Rokiciany)

Kronika:

PIOTR PAŁYS (Opole) - Międzynarodowa konferencja naukowa Świat słowiański w oczach naukowców i publicystów XIX i XX wieku. W 50 rocznicę śmierci Ludwika Kuby w Opolu, 16-17 listopada 2006 r.

BOŽENA ITOYA (Warszawa) - III Seminarium Słowotwórstwa Łużyckiego w Gdańsku, 22-23 czerwca 2007 r.

Vzpomínka na prof. Dr Leszka Kuberského

Polsko patří k mým nejmilejším zemím, přitahuje mě na něm stále patrná kulturní a hospodářská odlišnost bývalých částí rozděleného státu, geografická a etnografická specifika a především otevřenost a přátelská povaha zdejších lidí. Díky svým odborným zájmům o Lužické Srby jsem v roce 2001 získal vynikající kontakty se slezským městem Opole (česky *Opolí*), které patří k nejdůležitějším sorabistickým centrům v Polsku. Po mém prvním příjezdu do Opole jsem si ve své mysli udělal trvalý obrázek: „Malebné studentské městečko, kam se vždy budu rád vracet“. K tomu všemu přispěla zejména atmosféra, kterou zde připravili hlavní organizátoři opolských „Lužickosrbských dní“ – Dr. Piotr Pałys a prof. Dr. Leszek Kuberski. Tím začaly mé bohaté kontakty s opolskými přáteli.

Během několika let jsme se účastnili mnoha společných vědeckých akcí, další jsme spoluorganizovali a měli jsme velké plány do budoucna. 27. 6. 2006 mě však v Ostravě zastihla zdrcující zpráva: „Dnes zemřel v Římě prof. Kuberski!!“ Po této šokující informaci jsem si uvědomil, že Opolská univerzita ztrácí vynikajícího člověka a odborníka, Historický institut tamější univerzity organizačně nesmírně schopného ředitele, Stowarzyszenie Polsko-Serbołużyckie „Pro Lusatia“ agilního předsedu a já svého přítele, kterého již nebude možno nahradit. Leszek Kuberski byl člověk nesmírně aktivní, z něhož vždy vyzařovala ohromná noblesa. Díky svým vůdčím a organizačním schopnostem se dostal do vedení Opolské univerzity a neobešla se bez něj organizace většiny konferencí. Díky prof. Kuberskému podepsal Masarykův ústav AV ČR v Praze s Historickým institutem Opolské univerzity smlouvu o vzájemné vědecké spolupráci a v letech 2004 a v roce 2006 se již konaly v Praze a Opole dvě mezinárodní vědecké konference (v roce 2007 proběhla třetí, ta však již byla bez L. Kuberského). Bylo zřejmé, že prof. Kuberski je v permanentním stresu, ale nikdy neztrácel svou noblesu s šarmem a v jeho přítomnosti vždy panovala pohodová

nálada. Vinou svých trvalých aktivit a organizačních povinností měl stále nedostatek času, ale při mém příjezdu do Opole si vždy našel čas na posezení u piva či vína. Vzpomínám si, jak si v Praze užíval procházky po Malé Straně v roce 2004 a v tomtéž roce i exkurze „Po stopách Lužických Srbů v Praze“. Tehdy jsme plánovali další společné akce a publikační projekty. Jeho náhlé úmrtí v roce 2006 však vše změnilo. Odešel vynikající vědec, řečník a organizátor vědeckého života, na něhož budou trvale vzpomínat historikové a slavisté z Polska, Česka a srbské Lužice a pro mě bude jeho jméno vždy synonymem všech vědeckých a kulturních akcí v polském Opole.

Jurij Łuścanski (Budziszyn)

Posledne „Božemje!“ přecelej prof. Lezsekej Kuberskemu

Zrudźaca powěsć, zo je prof. dr. Leszek Kubersk, krótko do swojich 50. narodninow, dnja 27. junija 2006 w Romje nahle zemrěł, je so chěť mjez Serbami po Łužicy roznjesła. Młody prof. Kuberski z Opole njeběše w Łužicy njeznaty. Rady je sej k nam dojeť. W 17. juliju lěta 2005 běše z mandźelsku z hosćom Mjezynarodneho folklorneho festiwala „Łužica“ w Chrósćicach a na festiwalnej njedźeli so rozžohnowachmy, dachmoj sej posledne „Božemje!“ a „Do widzenia!“

Naju rozžohnowanja njeběchu jenož přeće: na zasowidženje, ale běchu husto zwjazane z dorěčenjom na konkretny podawk, hižo z krutym terminom do přichoda. To běše tak z lěta 19..., jako so w Berlinje zeznachmoj. Wón, hišće student w Opole, přijědzeše ke mni do Berlina, zo běchmoj zhromadnje k džowce serbskeho žurnalistu a angažowaneho wojowarja za prawa narodnych mjeńšinow Jana Skale šloj. Wona bydleše njedaleko mje a mój so znajachmoj. (Džěłach tehdom jako redaktor pola telewizije NDR.)

Naš přećel L. Kuberski je so 13.7.1956 w Namysłowje narodził, tam hdžež na torhosću stej pomnik J. Skale, kotrež je kónc Druheje swětoweje wójny 1945 zahinył. Jeho žiwjenje a skutkowanje młodženca tak jara jimaše, zo sej za magisterske džěło wuzwoli a přenje kontakty do Łužicy nawjaza. Wuslědk swojeho magisterskeho džěła je jako kniha „Jan Skala. Zarys biografii politycznej“, w Opole 1993 wušła. Dalša za nas Serbow wažna kniha je monografija polsko-serbskich stykow lěta 1945-1950, na kotrejž je wón pilnje sobu džěłał.

Za historikarja L. Kuberskeho njeběchu Serbja jenož ze stawizniskeho wida zajimawe, ale přečo zaso přemyslowaše wo tym, što hodži so tu a džensa a do přichod činić. Jako sobuzałožitel University w Opolu, hdžež běše z prorektorom a wot zańdžene-

ho lěta sem z direktorom Historiskeho instituta, wědžeše młodostnych za stawizny Łužicy a runje tak džensniše byće a traće Serbow zahorić. Na jeho iniciatiwu załoži so 2004 „Stowarzyszenie Polsko-Serbołużyckie „Pro Lusatia“, towarstwo přecelow Serbow, kotrež je hižo lěto pozdžišo stajilo na Domowinu - Zwjazka Łužiskich Serbow próstwu wo přistup k třěšnemu zwjazkej. Čłonojo towarstwa z programatiskim titulom „Pro Lusatia“ liča hižo do najaktiwnišich asociěrowanych, wukrajnych towarstwow. Towarstwo - pod nawodnistwje njeboh L. Kuberskeho a Piotra Pałysa - wuznamjeni so přez to, zo organizuje hižo wosme lěto „Dny Łużyckie – Serbske dny“ w Opole z najwšelakorišimi zarjadowanjemi. Wosebje serbscy młodostni su hosćo pólskich a do programa slušeja přednoški na uniwersiće, ale tež rockowe koncerty w nic tak serioznych rumnosćach. Młodostni so zeznajomnja a twarja mosty mjez pólskej Šlezku a serbskej Łužicu, mjez krajami a statami do přichoda.

Hižo štwórte lěto wudawa towarstwo kedźbuhódny časopis „Pro Lusatia“, kotrež wěnuje so wšitkim předmjetam serbskeho a wzajomneho pólsko-serbskeho žiwjenja. Prof. Kuberski běše wot spočatka sem z předsydu towarstwa a ze šefredaktorom časopisa.

Hibićiwu wědomostnik je dopisował do časopisow a přednošował na njeličomnych zarjadowanjach w swojej domiznje, we Łužicy a zwonka wobeju krajow. Wón běše sobuiniciator podpisanja zrěčenja wo zhromadnym džěle mjez Opolskej uniwersitu a Serbskim institutom w Budyšinje. Wón wobdźěli so na mjezynarodnych konferencach Maćicy Serbskeje, Masarykoweho instituta w Praze a Opolskeje university, kaž na přikład na česć Arnošta Muki w delnjołužiskim Chošebuzu a českeho wučenca a přecela Serbow Adolfa Černyho w českej stolicy Praze (wobě 2004). Wón wobdźěli so na wotewrjenju wustajeńcy našeho wuznamneho molerja Jana Buka w Opole a běše z hosćom kóždy lětnych koncertow „Na mjezy štyrjoch kulturow“, kotryž Zwjazk serbskich wumělcow kóždy lěto w Budyšinje a Jelenej Górze wuhotuje.

Přecela Leszeka wuznamjeni, zo je derje a měrnje připosłuchał. W jeho zhromadnosći je so dyrbjał kóždy čłowjek derje čuć Z mlym hłosom so wón hdys a hdys za něčim prašeše, a druhdy wjedžeše /wieść/ tak na swoje lubozne wašnje rozmołwu. Njerěčeše

přewjele, hdyž pak, potom měješe tež něšto rjec. Wobžaruju, zo sym přemało tón byl, kotryž je so jeho prašal, zo by nětko wjac wo nim wědzał. W pomjátku wostanu mi Leszekowej so swěćacej woči, hdyž so wjeseleše, hdyž radowaše so na rjanej ideji, na zajimawej rozmołwje, na poradženym zarjadowanju...

Nětko hakle sej wuwědomnju, zo słuša přecel Leszek hižo do kruha swěrných přecelow Serbow, kotřiž běchu před nim a kotřiž na dobro našeho ludu spomožnje skutkowachu.

Naspomnić chcu jenož třoch, kaž běše to Edmund Osmańczyk, člon Zwjazka Polakow w Němskej a redaktor časopisa „Młody Polak w Niemczech“, Rychard Haiduk, politikar

a nic naposled Wylhelm Scewczyk, literat, kotryž je serbsku literaturu do pólsćiny přeložował. Bohužel je přecel Leszek tutym kruhu najmłódši, jemu běše najmjenje časa popřate za nas skutkować móc, a tola je wjele zesutkownił.

Z prof. Leszekom Kuberskim zhubimy nadzije poľneho wědomostnika, wěrneho a swěrneho młodeho přecela Serbow, kotrež je na wšelakore wašnje wjele na dobreho našeho luda činił a zesutkownił.

Džakliwje a w česćownosći na njeho spominamy.

Žarujemy wo wulkeho přecela Serbow

Spěšnje roznjese so dnja 28. junija 2006 po dwurěčnej Łužicy zrudzaca powěsć, zo je wulki přecel Serbow prof. dr. Leszek Kuberski krótko do swojich 50. narodnin zemrěl. Mnoho Serbam, wosebje na polu sorabistiki slědžacym, bě sympatiski, přecelny a witalny wědomostnik derje znaty. Hižo jako šuler je so w Namysłowje roždzeny wědomostnik ze žiwjenjom serbskeho wótčince a nowinarja Jana Skalu zeznał. Skalowe skutki a serbske stawizny kaž tež problematika němskeje narodnostneje politiky přewodžachu njebočićkeho tohorunja za čas studija. Hladajo na tutón pozatk njeje žadyn dźiw, zo wuzwoli sej za swoje 1987 zakitowane doktorske dźěło žiwjenje a dźělawosć politikarja, publicista a literata Jana Skalu. 1993 wuńdže tute dźěło w čišću. Byrnjež so prof. Kuberski po tym najwšelakorišim ćežišćam stawiznow wěnowaše, zaběraše so dale intensiwnje ze stawiznami a kulturu Serbow. Wozjewi cyły rjad nastawkow wo wažnych serbskich wosobinach, slědži wo serbskim hibanju wo awtonomiju a njewotwisnosć po Přenjeju a Druhej swětowej wójnje. Nimo toho předstaji wid pólskeho nowinarstwa na Serbow, serbske šulstwo po 1945 kaž tež aktualne wuwice serbskeje mjeńšiny w zjednoćenej Němskej po 1990. Slědženja Kuberskeho běchu mnohostronske a inowatiwne a koncentrowachu so na nowše serbske stawizny předewšěm 20. lětstotka. Wuzběhnyć chcu při wulkej ličbje nastawkow w léće 2005 hromadže z Piotrom Pałysom spisanu knihu wo serbskej problematice: „Od inkorporaciji do autonomii kulturalnej. Kontakty polsko-serbołużyckie w latach 1945–1950“, Opole 2005.

Wuslědki swojich sorabistiskich slědženjow předstawjaše prof. Leszek Kuberski na wuznamnych wědomostnych konferencach předewšěm w Němskej, w Pólskej, w Słowakskej a Českej. Při jedneju tajkej mjezynarodneju wědomostnej konferency wuhotowanej lěta 1996 blisko Zieloneje Gory sym jeho přěni raz zedkał. Běch tehdy młody doktorand při Serbskim instituće w Budyšinje a dźělach na swojej disertaciji wo narodnostnej politice NDR na-

přečo Serbam. Prof. Kuberski so za slědźerske temy młodych kolegow jara zajimowaše a daše jim koncepcionelnu podpěru. Tak přindźechmoj do rozmołwy. Dwě lěće pozdžišo organizowaše so pod jeho režiji wědomostna sorabistiska konferenca w Brzegu pod titulom „Serbołužyczanie kultura i historia“. Prof. Kuberski so hišće na mnje dopomni a mje přeprosny, zo bych referował wo politiskim a socialnym wuwicu Serbow 1945–1990. Z toho časa wuwi so intensiwny wědomostny kontakt. Wón zmóžni mi tež wšelake kontakty k wědomostnym institucijam w Pólskej, mjez druhim k Šleskemu institutej w Opole (Instytut Ślaski), hdžež smědźach ze serbskej temu na zajimawych stawizniskich kongresach wustupować. W poslednich lětach sta so pod jeho nawodom Opole k jednemu z najwažnišich centrumow sorabistiskeho stawizniskeho slědźenja z jara wuskymi počahmi do Serbskeho instituta w Budyšinje. Njeboćički běše iniciator załoženja a předsyda Pólsko-serbskeho towarstwa Pro Lusatia a hłowny redaktor lětopsa „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łužyczoznawcze“. Po jeho namjetach wotměchu so w zańdženych lětach w Opolu, Brzegu a Namysłowje wědomostne konferency abo sympozije wěnowane serbskej problematice. Džakowano prof. Kuberskemu organizowachu so nimo toho w poslednich sydom lětach prawidłownje „Dni Łużyckie“ z wědomostnymi sorabistiskimi přednoškami, ale tež z wustupami serbskich hudźbnikow, spisowacelow a dalších skupinow z Łužicy. Z tym so wěda wo Serbach w šěrokim kruhu Opolskeje ludnosće, wosebje mjez młodymi, sěrješe. Šěroke popularizowanje Serbow běše prof. Kuberskemu jara wažne. Wot lěta 1998 běch nimale kóždy lěto jónu w Opole, zo bych wustupował z stawizniskimi přednoškami na wědomostnych konferencach abo so wobdźělił na „Dnych Łużyckich“. Nimale přečo prošeše prof. Leszek Kuberski wo přednošk před studentami. To bě za njeho wěc wutroby, swojim šulerjam poskićić sorabistiske temy a žiwy zwisk do Łužicy. Za mnje njeběchu tute wopyty nihdy počěžne, ale přečo wulke wjeselo. Mi je so přecelna a lochka atmosfera prof. Kuberskeho a jeho kruha wokoło Pólsko-serbskeho towarstwa Pro Lusatia přewšu měru lubiła. Sym směł wjele přecelskich stykow nawjazać kaž tež sympatiskich a luboznych ludźi zeznać. Nimo

napinaceho džěła smy měli wjele wjesela. Při našich zedkanjach w Opole abo w Budyšinje smy tež swjećili a při piwje abo winje bjesadowali. To běše tež přičina wuspěšneho zhromadneho džěła. Prof. Kuberski wukonješe bjezdwěla wažne a zamołwite funkcije mjez druhim jako prorektor Opolskeje uniwersity abo jako direktor Instituta za stawizny. Při wšěch wuspěchach wosta jako čłowjek přeco zdwórlivy, přecelny a wotewrjeny. Kaž w Pólskej wubudži jeho smjerc w serbskich kruhach hłuboku žarobu. Mi wosobinsce běše wulka ćesć, zo smědžach tajkeho čłowjeka zeznać. Njech je jemu ródna zemja lochka!

Bibliografia prac sorabistycznych prof. dr. hab. Leszka Kuberskiego

Wśród polskich historyków zajmujących się Łużycami Leszek Kuberski zajmuje miejsce szczególne. Jest on przecież autorem pierwszej w pełni profesjonalnej biografii Jana Skali - pisarza, polityka, działacza narodowego, ale przede wszystkim publicysty i międzynarodowego autorytetu w kwestiach związanych z mniejszościami narodowymi. Zbierając materiały do tej pracy Kuberski zrobił wszystko co w jego mocy, aby w niełatwych przecież nie tylko dla historyków latach osiemdziesiątych przeprowadzić jak najrzetelniejszą kwerendę. Przebadał więc dostępne archiwa, z Serbołużyckim Archiwum Kultury w Budziszynie na czele, prasę, dotarł do materiałów znajdujących się w rękach rodziny Skali oraz do osób go znających, o gruntownym zapoznaniu się z dotychczasową literaturą nie wspominając. W efekcie, poświęcona Skali dysertacja doktorska jego pióra została w 1993 r. wydana drukiem, szkoda jednak, że w bardzo okrojonej formie. Fakt ten w pewnym stopniu rekompensuje szereg studiów poświęconych szczegółowym aspektom działalności tej nietuzinkowej postaci.

W polu jego zainteresowań znalazły się także inne ważne postaci serbołużyckiego życia narodowego, takie jak ks. Michał Hórnik (1833-1894) czy Arnošt Muka (1854-1932). W dwóch opracowaniach dał także kompletny przegląd problematyki łużyckiej poruszanej w okresie międzywojennym na łamach prasy polskiej na Opolszczyźnie. Pisał także m.in. o położeniu prawnym mniejszości serbołużyckiej w RFN, Komitecie Łużyckim w okupowanej Warszawie, serbołużyckich poczynaniach niepodległościowych po I wojnie światowej czy o sorabicach w publicystyce Jana Edmunda Osmańczyka. Był również współautorem książki omawiającej kontakty polsko – serbołużyckie w latach 1945-1950.

Poniższe zestawienie z pewnością nie jest kompletne. Z czasem postaramy się je uzupełnić i przedstawić na łamach „Pro Lusatii” w pełnej formie.

1. *Jan Skala-Kukowski. Próba portretu*, „Opole”, 1984, nr 6, s. 3-6.
2. „*Nowiny Codzienne*” o Serbach Łużyckich w latach 1933-1939, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Historia XXIII, 1985, s. 93-103.
3. *Nowy biografiski słownik k stawiznam a kulturje Serbow / wud. Jan Šolta; Pětr Kunze; Franc Šěn.-Budyšin: LND, 1984. - 738 s.,* „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1987, nr 2, s. 273-274 [rec.]
4. *Počahi Jana Skale z Namysłowskim krajom*, „Rozhled”, 1989, čo. 6, s. 167-171.
5. *Wizja współpracy Serbów Łużyckich i Polaków w działalności i publicystyce Jana Skali*, [w:] *Serbowie Łużyccy i Polacy. Doświadczenia historyczne i perspektywy współpracy. Materiały z sesji naukowej odbytej 13-16 listopada 1991 r. w Niwkach pod Opolem*, pod red. M. Lisa, Opole 1992, s. 52-65.
6. *Sorabistyka w publicystyce Edmunda Jana Osmańczyka* [w:] *Edmund Jan Osmańczyk 1913-1989. Materiały sesji naukowej, zorganizowanej w pierwszą rocznicę śmierci (Opole 16 listopada 1990)* pod red. M. Masnyka, Opole 1993, s. 39-45.
7. *Jan Skala. Zarys biografii politycznej*, Opole 1993, s. 79.
8. *Ostatnie lata życia Jana Skali*, „Zeszyty Łużyckie” 1994, nr 11, s. 60-71.
9. *Fascynacje Jana Skali* [w:] *Kalendarz Opolski 1995*, Opole 1994, s.. 68-70.
10. *Jan Skala a Zwjazk Polakow w Němskej: składnostnje 50. posmjertnin wulkeho přečela Polakow*, „Rozhled”, 1995, čo. 1, s.

11. *Problematyka łużycka na łamach „Nowin Codziennych” w latach 1919-1932*, [w:] *Serbołużyczanie. Łużyce. Badania historyczne i fascynacje*, Zielona Góra 1998, s. 159-167.
12. *Łużyczanie w Opolu* [w:] *Almanach Miejski „Opolanin”*, Opole 1998, s. 1998
13. *Ks. Michał Hórnik - łużycki duchowny i działacz narodowy* [w:] *Człowiek i Kościół w dziejach*, pod red. bp J. Kopca i ks. N. Widoka, Opole 1999, s. 245-253
14. *Dążenia Łużyczan do niepodległości po I wojnie światowej* [w:] *Rok 1918 w Polsce i państwach sąsiednich. Osiemdziesięciolecie zakończenia I wojny światowej z perspektywy śląskiej*, pod red. L. Kuberskiego i M. Lisa, Opole 2002, s. 67-77.
15. *Činnost Srbskolužického narodného výboru v okupovanej Varšave v rokach 1942 – 1944*, „Acta Historica Neosoliensia”, t. 2, Banská Bystrica 1999, s. 45-51.
16. *Próby utworzenia państwa łużyckiego Łużyczan latach 1918-1919* [w:] *Serbołużyczanie. Kultura i historia. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniu 20 listopada 1998 r. w Brzegu*, pod red. L. Kuberskiego i P. Pałysa, Brzeg 2000, s. 12-21.
17. *Sytuacja Łużyczan w Republice Federalnej Niemiec*, „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze”, 2002, t. 1, s. 20-28.
18. *Jan Skala. Dziennikarz i redaktor*, „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze”, 2002, t. 1, s. 45-55.
19. *Monografia Pawła Nedy*, „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze”, 2002, t. 2, s. 141-142. [rec.]
20. *Szkolnictwo łużyckie po II wojnie światowej* [w:] *Edukacja historyczna a współczesność. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi dr. Hab. Adamowi Suchońskiemu w czterdziestolecie pracy dydaktycznej i naukowej oraz z okazji siedemdziesiątych*

urodzin, pod red. Barbary Kubis, Opole 2002, s. 257-262.

21. *Łużyczanie a związki mniejszości narodowych w Niemczech w latach republiki weimarskiej* [w:] *Polska - Niemcy. Pogranicze kulturowe i etniczne*, „Archiwum Etnograficzne”, t. 42 pod redakcją naukową Michała Buchowskiego i Andrzeja Frencza, Wrocław - Poznań 2004, s. 261-265.
22. *Na marginesie broszury Jana Skali „Wo serbskich prašenjach”*, „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze”, 2004-2005, t. 3-4, s. 44-49.
23. *Związki Arnosta Muki z Akademią Umiejętności w Krakowie*, „Podstupimske pšinoski k Sorabistice, (Podstamer Beitrage zur Sorabistik) t. 6, Podstam 2004, s. 83-90.
24. *Krajobraz Dolnych Łużyc w noweli Jana Skali „Stary Szymko”* [w:] *Kultura krajobrazu Europy Środkowej. Zielonogórskie Studia Łużyckie 4*. Redakcja naukowa Tomasz Jaworski, Zielona Góra 2005, s. 99-102.
25. *Praski okres w życiu Jana Skali* [w:] *Praha a Lužičtí Srbové*. Sbornik mezinarodní vědecké konference ke 140. výročí narození Adolfa Černého (Praha 25.-26. 11. 2004), red. P. Kaleta, F. Martinek, L. Novosad, Praha 2005, s. 169-178.
26. *Od inkorporacji do autonomii kulturalnej. Kontakty polsko - serbołużyckie w latach 1945-1950*, Opole 2005, s.s. 239 (wspólnie z P. Pałysem)

O recepcji utworów fantastycznonaukowych Stanisława Lema w literaturze serbołużyckiej

Na początku szkicu sformułować pragnę trzy krótkie uwagi porządkujące. I tak interesują mnie w nim tylko te translacje utworów Stanisława Lema, które – choć z mniejszymi lub większymi zastrzeżeniami¹ – wpisać przecież można w konwencję literatury fantastycznonaukowej (inne jego teksty tłumaczone na języki serbołużyckie i tak nie były). Literaturę serbołużycką, powstającą w dwóch (górnno- oraz dolnołużyckim), a nawet trzech językach (do tego dochodzi bowiem jeszcze niemiecki) ujmuję dla potrzeb opracowania jako jedność. Przekładów utworów S. Lema na język górnołużyccki (dolnołużyccki nie może się w tej materii pochwalić żad-

¹ Uprzedzając w tym miejscu fakty, które nieco wnikliwiej rozpatrzę na kolejnych stronach artykułu, zasygnalizuję jedynie, iż recepcja utworów Lema w literaturze serbołużyckiej sięga przedziału czasowego bez mała lat 40 oraz ogranicza się z jednym, zresztą czysto formalnym, wyjątkiem do kolejnych opowiadań ze zbioru *Bajki robotów*. Jest dla mnie oczywistym fakt, iż zakwalifikowanie właśnie *Bajek robotów* jako science fiction to operacja mocno naciągana, ryzykowna, a przez to – być może – błędna. O nieporozumieniach w tym zakresie świadczyć mogą chociażby słowa samego Lema, który twierdził kategorycznie: „w fakcie, że *Cyberiady* i *Bajki robotów* przypisuje się do Science Fiction, widzę ogromną bezmyślność i inercję diagnoz klasyfikacyjnych” oraz że „przyszywanie ich [tj. *Bajek robotów* oraz *Cyberiady*] grubą dratwą do Science Fiction to doprawdy żaloszny zabieg” (Bereś 1987: 179). Jeżeli na taką „bezmyślność” zrealizowaną poprzez ów „zabieg żaloszny” sobie pozwalam, robię to z dwu przede wszystkim powodów. Pierwszym, bardziej relewantnym, są względy tradycji literatury „przyjmującej” utwory danego pisarza: w literaturoznawstwie serbołużyckim „bajki robotów” kwalifikowane były (i są) jednoznacznie jako fantastycznonaukowe właśnie. Po drugie, stopień nasycenia „robocich” lub też „cybernetycznych” opowiadań Lema elementami fantastycznonaukowymi jest na tyle wysoki, iż pozwala on na – mimo wszystko – rozpatrywanie tych utworów w kategoriach scjentyficznej fantazji (że takie próby były podejmowane przekonywa powyższy cytat słów Lema, por. także wywody A. Smuszkiewicza, 1995: 89-91); w wielu przypadkach jest on bowiem wyższy, aniżeli podobna „gęstość” utworów „fantastów” serbołużyckich, które w zamierzeniach ich samych oraz ocenach rodzimej krytyki literackiej pretendować miały do takiego miana.

nym tłumaczeniem) nie rozpatruję w przedłożonym przyczynku pod kątem „estetyki przekładu”, tzn. nie analizuję stopnia zgodności językowej translacji z wersją oryginalną, podobnie jak nie oceniam, ani nie wartościuję aplikowanych w przekładach przez tłumaczy górnołużyckich form językowych; ograniczam się tedy wyłącznie do zaprezentowania tłumaczeń sytuacji „okołopodmiotowej”.

I.

W piśmiennictwie serbołużyckim sytuacja literatury fantastycznonaukowej (science fiction, SF, fantastyka) ujmowanym jako całość, na którą składają się w przyjętym tu ujęciu przede wszystkim oryginalna produkcja literacka Serbów Łużyckich oraz translacje na języki serbołużyckie z literatur obcojęzycznych, nie przedstawia się zanadto interesująco. Z różnorodnych przyczyn konstytuuje ona ledwie maleńki ułamek całościowego dorobku autorów oraz tłumaczy serbołużyckich. Dość wspomnieć, iż całkowitą liczbę wydanych oryginalnych, „artystycznych” tekstów (pomijając przy tym utwory kierowane jednoznacznie do dzieci i młodzieży, zatem przynależnych w nieco „inny” sposób do materii literackiej²), które oddają mniej lub bardziej dokładnie morfologiczny genom fantastyki scjentyficznej określić należy w literaturze tej na dzień dzisiejszy na – z grubsza biorąc – 1,75 utworu. Jedność wypełnia swą wątlą postacią (ledwie 40 stron) książeczka autorstwa Pëtra Malinka pt. *AK 71. Start 18.15 hodž.* [AK 71. Start godz. 18.15] (Malink 1959), pozostała wartość niech rozłoży się po równo na opowiadanie *Angeli Stachowej Dótknjenje* [*Dotyk*] (Stachowa 1980)³ tudzież

² Takich na gruncie serbołużyckim odnajdziemy jeszcze kilka. Na szczególną uwagę zasługują przede wszystkim te autorstwa Pëtra Wjeńki, którego całość (niezbyt co prawda imponujących) dokonań literackich – jeśli rozpatrywać ją w aspekcie relacji pomiędzy literackimi utworami fantastycznonaukowymi a tekstami, które charakteru takiego nie wykazują – należałoby określić jako w wysokiej mierze „futurolologiczną” (przy przedstawionej charakterystyce twórczości tego pisarza nie uwzględniam problemu zakładanego recypienta tych utworów).

³ Autorzy jedynego przeglądu bibliograficznego po literaturze science fiction w języku serbołużyckim (tutaj: i górno-, i dolnołużyckim) Franc Šěn oraz Erik Simon, uwzględniając tekst Stachowej w rzeczonym zestawieniu, zastrzegają jednak, iż „die Erzählung spielt in der Zukunft, ethält aber gegen Ende genrebes-

powieść autorstwa Jurija Brězana pt. *Krabat* [*Krabat*] (Brėzan 1976).

Tylko nieco lepszą sytuację zarejestrować trzeba w obrębie przekładów światowej science fiction na język(i) serbołużycki(e). Nie czas tu, ani nie miejsce na opracowanie ogólnej problematyki przekładów światowej SF na mowę Serbów Łużyckich⁴, dlatego też w tej chwili jedno jedynie zdanie ilustrujące. Translacje literatury fantastycznonaukowej są liczniejsze niż próby oryginalne, wyprzedziły je (choć nieznacznie) pod względem chronologicznym, przewyższają je zaś zdecydowanie objętością pojedynczych tekstów, a także – w kilku wypadkach wyraźnie (nie uwzględniając w tym momencie utworów Lema) – poziomem.

W aspekcie niewielkiego stanu posiadania, zakresu występowania oraz niewątpliwie ograniczonego oddziaływania literatury skodyfikowanej wedle paradygmatu fantazji scjentyficznej polskiego czytelnika może radować fakt, iż jedną z najważniejszych postaci w recepcji światowej SF na Łużycach stał się S. Lem. Tezę o wyjątkowym znaczeniu jego twórczości dla przekładowej literatury z obszaru science fiction w językach serbołużyckich (tu: górnołużyckim) wywodzę w pierwszej kolejności z uwarunkowań o charakterze ogólnym. Mianowicie, Lem w serbołużyckiej „*l'espace littéraire*” (termin M. Blanchota) stał się obecny przekładami czterech jego opowiadań, dokonanymi przez trzech tłumaczy, które ukazały się *timmente Märchenmotive*” (Šěn, Simon 2002: 637). Dokonując krótkiego przeglądu „fantastycznych” atrybutów w tym opowiadaniu, mogę dodać do powyższej uwagi redaktorów bibliografii, iż zawierają się one w nader znikomej liczbie; w opowiadaniu następuje jedynie jakby przeniesienie pewnych – wirtualnemu odbiorcy empirycznie znanych – doświadczeń na wyższy, „fantastycznonaukowy” stopień semantyczny. Przykładowo, mieszkańcy fiktywnej miejscowości „Christiansville” poruszają się „helikopterami” zamiast „samochodami”, odpowiednio do teŹe zamiany funkcję „parkingu” pełni „lotnisko”. Zważywszy na oba wspomniane fakty, jak i na trzeci, iż żadne inne elementy poetyki naukowej fantazji w utworze tym nie występują, uwzględnienie *Dotyku* jako utworu fantastycznonaukowego jest w duŹej, a nawet bardzo duŹej, mierze nieuprawnione.

⁴ Tematyka nie koresponduje bezpośrednio z przedłożonym szkicem, pomocny przegląd (jednak nie do końca wyczerpujący) przedstawia wspomniany artykuł *Science Fiction in sorbischer Sprache*, prezentacja ogólnej sytuacji oraz sposobu istnienia naukowej fantazji w piśmiennictwie Serbołużyczan pióra piszącego te słowa jest już gotowa.

w periodykach serbołużyckich w sumie razy sześć. Taka sytuacja – zważywszy na wspomniany nikły całkowity „wolumen” tłumaczonej naukowej fantastyki w beletrystyce (nie tylko) tej mniejszości narodowej – jest zjawiskiem samym w sobie wartym nieco dokładniejszej refleksji.

Ale nie tylko w zakresie tłumaczeń fikcji naukowej. Nie jest bowiem w literaturze „małej”, a jako taka funkcjonuje estetycznie zorientowana część piśmiennictwa diaspory słowiańskiej w Niemczech, rzeczą zwyczajową, iż jeden autor prezentowany w niej będzie kilkoma przekładami; z reguły rzeczywista⁵ recepcja twórczości danego literata – zwłaszcza prozaika ze względu na ekstraordynaryjne wręcz podleganie literatur „małych” rygorom determinizmu egzegentycznego (termin H. Markiewicza) – zawężona będzie na ich obszarze najczęściej do jednej, dwóch translacji.⁶ Tę sytuację interpretować należy w dwóch kierunkach. Po pierwsze, singularność tłumaczeń autorów obcojęzycznych jest znamieną dla literatur „małych”; rzadko kiedy translacje danych utworów doczekują się w nich przedruków, z reguły ukazują się tylko raz. Po drugie – świadczyć tedy może (i rzeczywiście świadczy) repetycja utworów danego pisarza (tu: S. Lema), o jego wy-

⁵ Przez pojęcie „rzeczywistej” recepcji rozumiem przyswajanie przez daną kulturę literacką tekstów danego pisarza z nierodzimego kręgu językowo-kulturowego, zatem odbiór, który wynika z potrzeby – dajmy na to: „estetycznej” – generowanej tedy w pierwszym rzędzie wysokim poziomem oraz znaczeniem jego twórczości. Rozróżnienie to wprowadzam dlatego, iż właśnie w „małym” piśmiennictwie Serbołużyczan w wielkiej mierze zaistniało w aspekcie przyjmowania literatur innojęzycznych zjawisko recepcji „sterowanej”, tj. ukierunkowanej na odbiór tych dzieł literackich (bądź nieliterackich), które jednoznacznie bądź w nieco mniejszym stopniu, ale jednak wartości „estetycznej” nie posiadały, a których zaistnienie w danym – absorbującym – piśmiennictwie implikowały czynniki nieimmanentne, głównie ideologiczne (rzecz jasna, dotyczy to głównie okresu socjalizmu). Dlatego też nawet liczba translacji tekstów Lema, jak wspomniano: stosunkowo wysoka, nie może się na gruncie serbołużyckim równać ilości przekładów np. „dzieł” W. Lenina.

⁶ W kontekście literatury science fiction należy zaznaczyć, iż porównywalną z Lemem liczbę trzech przekładów osiągnął w sekundarnej twórczości literackiej Serbołużyczan tylko jeden jeszcze pisarz, tj. Eberhardt del’ Antonio, jednak przekłady jego utworów, inaczej niż w przypadku Polaka, nie doczekały się kolejnych przedruków.

jątkowej popularności oraz poczytności wśród danej publiczności literackiej. Identyczną (pozytywną) wartość aksjologiczną, jak w przypadku zagadnienia ilości translacji lub przedruków, przypisać należy i zjawisku wieloprzekładowości (sytuacja, kiedy to jeden tekst danego literata przetłumaczony został przez więcej niż jednego tłumacza).

Postawioną powyżej tezę o wyjątkowej pozycji utworów S. Lema w płaszczyźnie przekładów fantastyki na języki serbołużyckie sprecyzować chciałbym jednak krótkim rachunkiem arytmetycznym. Oto stosunek na linii: ogólna liczba tłumaczeń dzieł science fiction (właściwej SF, tj. takiej, co do której brak zastrzeżeń podobnych do tych, które podniosłem przy okazji opowiadania *Dótknjenje A. Stachowej*) innych autorów do r. 2005 – liczba przekładów (uwzględniając przedruki) utworów S. Lema wynosi ca 17 : 6, zatem odsetek utworów polskiego autora stanowi niemałą część sumy takich utworów (około 35 %). Przytoczony stosunek determinuje w zakresie recepcji przez Serbołużyczan obcojęzycznych tekstów literackich sytuację niemal niepowtarzalną. Twórczość żadnego bowiem z literatów przynależnych do odmiennej, aniżeli „futurologiczna”, konwencji literackiej (np. do konwencji „historycznej”, „współczesnej”, „kryminalnej”) takim wskaźnikiem procentowym w aspekcie rzeczywistej recepcji już się nie charakteryzuje. Nie bez znaczenia przy „nadmiernym” być może odbiorze utworów S. Lema był zapewne fakt wysokiej pozycji polskiego autora w rankingu światowej literatury SF, która nie pozostała na gruncie serbołużyckim niezauważona. Niedawno zmarły autor, jak np. wyczytać to możemy jeszcze w prezentacji jego osoby w almanachu literatury przekładowej *Wuhladko 2*, określany był na Łużycach jako należący „w tutym žanru” (tj. „w tej konwencji literackiej”) do „najwuznamnišich awtorow” (tj. do „autorów najbardziej znaczących”) (por. *Wuhladko 2*, 2001: 122).

Utworami fantastycznonaukowymi S. Lema przełożonymi na język górnołużycki były kolejno (enumeruję wg czasu publikacji) *Bajka o maszynie cyfrowej, co ze smokiem walczyła* [*Bajka wo ličbowej mašinje, kotraž je ze zmijom wojowała*, Lem 1967]; pierwszy rozdział „powieści” *Kyberjada* (Lem 1968); nieco później celem serbołużyc-

kich translatorów stała się kolejna z „bajek robotów”, tj. *Trzej elektrycerze* [Třo elektryčerjo]. Przełożona została ona przez dwóch różnych tłumaczy (Lem 1980; 1997), a wydana w periodykach serbołużyckich trzykrotnie (oprócz powyższych pozycji także Lem 2001a). Ostatnim – jak dotąd – przetłumaczonym tekstem Lema na jeden z języków serbołużyckich stało się sławetne *Wielkie lanie* [Puki], czyli przekład kolejnego opowiadania ze zbioru *Bajki robotów*, który na Łużycach ukazał się wcale niedawno (Lem 2001b). Przypatrzmy się dopiero co wymienionym translacjom nieco bliżej.

II.

Jak wspomniano powyżej, pierwszym opublikowanym utworem S. Lema (jednak nie pierwszym przetłumaczonym na jeden z języków serbołużyckich) stała się najbardziej chyba znana z jego „cyberbajek”, tj. *Bajka wo ličbowej mašinje, kotraž je ze zmijom wojowała* (Lem 1967). Utwór ten, w r. 1967, przełożył na górnolużycki znany serbołużycki autor, tłumacz, literaturoznawca oraz polonofil w jednej osobie, czyli Jurij Młynk, przekład zaś ukazał się w tym samym roku w serbołużyckim czasopiśmie kulturalnym „Rozhľad”. Sam tekst utworu poprzedzony został króciutkim wprowadzeniem do życiorysu oraz twórczości naszego pisarza. Został tedy w nim określony autor *Solaris* jako „jeden z najwuznamnišich pólskich spisowacelow” („jeden z najbardziej znaczących pisarzy polskich”), podkreślono także, iż jako autor „wědomostno-fantastiskich romanow a powědančkow wo mjezyplanetarnych lětach, perspektiwach kybernetiki [...] steji [...] sobu na čole swětoweje literatury tuteje družiny” („fantastycznaukowych powieści oraz opowiadań o lotach międzyplanetarnych, perspektywach cybernetyki [...] współznajduje się [...] w awangardzie światowej literatury tego rodzaju”). Z notki biograficznej dowiemy się także, iż „zředka hdy docpěje jedyn awtor – a to hišće w poměrnje młodym wěku – dwaj a poł miliona eksemplarow cyłkowneho nakłada svojich knihow” („rzadko kiedy osiąga autor – do tego jeszcze w stosunkowo młodym wieku – dwa i pół miliona egzemplarzy całkowitego nakładu swoich książek”) (Lem 1967: 24).⁷ Autor notatki (sam J.

⁷ Przytoczone liczby zostały przy prezentacji tekstu Lema wprowadzone zapewne w funkcji przekonania czytelnika do jego osoby oraz twórczości. Stanowiąc

Młynk?, ówczesny redaktor naczelny „Rozhledu” Měrcín Nowak-Njehorński?) optuje także za tym, iż w opowiadaniu „wustupuje Lem we formje kombinacije elementow bajki a wědomostneje fantastiki přećiwo atomarnemu napřemobrónjenju” („w formie kombinacji elementów bajki oraz fantastyki naukowej występuje Lem przeciwko nuklearnemu wyścigowi zbrojeń”).

Drugim w kolejności opublikowanym po górnołużycku tekstem Lema była wspomniana translacja „prěnjeho kapitla Lemoweho romana *Kyberjada*” („pierwszego rozdziału powieści Lema *Cyberjada*”) (Lem 1968). Przy rozpatrywaniu tego akurat przekładu napotkałem na szereg interesujących problemów, na tyle ciekawych, iż zdecydowałem się translacji tej poświęcić osobny artykuł, w którym zastały one nieco wnikliwiej omówione.⁸ Z tego też względu w tej chwili krótki zarys tam zamieszczonych dociekań. Po pierwsze: *Cyberjada* nie jest oczywiście żadną powieścią (jak mylnie podaje autor przekładu, Jurij Młynk), lecz zbiorem opowiadań, zaś ów „pierwszy rozdział powieści” to przekład opowiadania z tego tomu pt. *Wyprawa pierwsza, czyli pułapka Gargancjana*. Po wtóre: według sygnatury tłumacza zamieszczonej pod tekstem, przekład powstał już w r. 1964, co musi zadziwiać, zważywszy że sama *Cyberjada* (w tym i tekst *Wyprawy pierwszej...*) ukazała się drukiem po raz pierwszy dopiero o rok później, tj. w r. 1965. Wreszcie po trzecie: *Wyprawa pierwsza...* okazuje się być *de facto* pierwszym tłumaczeniem utworu Lema na język górnołużycki, wcześniejszym jeszcze niżli *Bajka wo ličbowej mašinje...*

Opowiadanie, podobnie jak w przypadku *Bajki o maszynie cyfrowej...*, poprzedzone zostało notatką o autorze, która jednakże – w porównaniu z tą pierwszą – jest znacznie bardziej precyzyjna.

tedy może taki zabieg próbę „usprawiedliwienia” recepcji wynikającej z potrzeby „estetycznej”. Jednak o tym, że nakład utworów młodego Lema był w tamtym czasie naprawdę imponujący, świadczą chociażby fakty dotyczące edycji utworów spod znaku naukowej fantastyki w porównywalnych latach w Rosji przytaczane przez Suvina (1972: 319) oraz nowsze informacje podawane przez Schwartza (2003: 34).

⁸ Derlatka Tomasz, *O pewnej hipotezie badawczej (O okolicznościach powstania górnołużyckiego przekładu opowiadania Stanisława Lema Wyprawa pierwsza, czyli pułapka Gargancjana)*, w druku.

Dowiedzieć się z niej m. in. możemy, iż Lem studiował ginekologię, przy czym niezwykle interesujący jest fakt, iż tak precyzyjnego podania specjalizacji studiów medycznych autora *Solaris* nie sposób odnaleźć w żadnej z dostępnych w języku polskim biografii Lema⁹; fakt ten sam w sobie mógłby stanowić kolejny argument przemawiający za hipotetycznie zakładanym przeze mnie (por. wspomniany artykuł) osobistym kontaktem tłumacza i autora (to od niego dostałby taką informację). I podobnie jak w przypadku powyższym, nie mogło zabraknąć i w przy prezentacji tego opowiadania Lema „kapki ideologii w Lemowej (cyber-)polewce”. Nieustalony jej autor (J. Młynk? M. Nowak-Njechorński?) utrzymuje – nawet jeśli z dużą dozą racji, iż Lem: „na cyle překwapjace wašnje předstaja tu dobyće měra nad wójnami” („w nieoczekiwany sposób przedstawia tu zwycięstwo pokoju nad wojnami”) (Lem 1968: 65).

Po przekładzie „prěnjeho kapitla Lemowego romana *Kyberiadu*” nastąpiła w recepcji Lemowej fantastyki naukowej w literaturze serbołużyckiej 12-letnia pauza. Tłumaczenie *Trzech elektrycerzy*, autorstwa Sonji Wölke (Lem 1980), ukazało się bowiem w górnołużyckim kalendarzu na rok 1981, tj. w *Protyce na lěto 1981*, dopiero w r. 1980. Podkreślenie miejsca publikacji przekładu nie jest tu nieistotne. Niech wolno mi będzie przy tej okazji po raz kolejny zaakcentować aspekt prestiżowy związany z translacją utworu Lema: *Protyka* to bowiem najchętniej czytana pozycja (w wersji książkowej) przez serbołużyckich czytelników.¹⁰ Opowiadanie określone zostało tu jako „utopiska bajka” („utopijna bajka”), „utopijna” oznacza w tym przypadku tyle, co „fantastycznonaukowa”.¹¹

⁹ Jedyne Smuszkiewicz (1995: 9) dementuje informację, jakoby Lem uzyskał specjalizację w zakresie psychiatrii.

¹⁰ Być może przyczyną uwzględnienia Lemowskiej „elektrobajki” w tym akurat roczniku *Protyki* stała się ogólna koncepcja artystyczna przyjęta dla tego numeru. Odnajdziemy bowiem w nim także opowiadanko dla młodzieży P. Wjeńki pt. *Njekeđžbliwa lubość*, zatem – w dużej mierze – „futurolologiczny” tekst jedyne-go serbołużyckiego pisarza science fiction *sensu stricto*.

¹¹ O przyczynach ekwiwalentyzacji obu przymiotników, które – w założeniach ogólnych problematyki „terminów genologicznych” (określenie S. Skwarczyńskiej) – precyzować mają literacką odmianę gatunkową, zdecydowały bez wątplenia względy konwencji terminologicznej aplikowanej w lite-

W związku z tą translacją, a zwłaszcza ze względu na osobę tłumacza (językoznawcy) podkreślić należy paradygmatyczną zmianę, która w moim mniemaniu zaistniała w zakresie przyczyn recepcji utworów Mistrza przez Serbołużyczan. Dwa bowiem poprzednie tłumaczenia utworów Lema, przypomnę – oba dokonane przez J. Młynka, rezultowały najoczywiściej z niezłej jego orientacji w zagadnieniach literatury polskiej tego czasu. Posiadając dobre rozeznanie w tym zakresie (nie do końca wyjaśniony casus „powieściowości” *Cyberiady*¹² zdaje się być przy tym drobną jedynie pomyłką, zwłaszcza w kontekście innych jego polonofilnych inicjatyw), tłumacz chciał zapoznać ziomków z rzeczywiście „dobrą” polską literaturą czasów im współczesnych; przeważał tu tedy recepcji aspekt „estetyczny”. Główny zaś celem translacji *Trzech elektrycerzy* przez Wölke nie były w moim przekonaniu aspekty „estetyczne” (termin aplikowany w przyjętym dla tego artykułu założeniu), tj. mające na celu przybliżenie serbołużyckiemu recypientowi określonego – interesującego – wycinka współczesnej literatury polskiej (choć sytuacja taka nie jest oczywiście niewykluczona). Tezę tę można wyprowadzić chociażby z faktu, iż pomiędzy rokiem

raturoznawstwie niemieckim. Teksty Lema, w polskiej jako „fantastycznaukowe”, w niemieckiej tradycji określane były najczęściej jako „utopijne” (np. *Der Planet des Todes: Utopischer Roman [Astronauti]*; *Gast im Weltraum: Utopischer Roman [Obłok Magellana]*; *Eden: Ein wissenschaftlichutopischer Roman [Eden]*). Inną sprawą, iż niemiecka nauka o literaturze (stroniąc w tym momencie od problemu przejmowania gotowych terminów niemieckojęzycznych) była i jest (pomijając kiedyś liczne, dziś jednak słabo już widoczne wpływy tradycji czeskiej oraz polskiej) dla literaturoznawstwa Serbołużyczan (jednak nie dla literaturoznawstwa sorabistycznego!) podstawą do prób generowania definicji własnych.

¹² W związku z tym zauważmy jedynie, iż także w polskich źródłach odnaleźć można nie lada perełki. Przykładowo w *Bibliografii Zawartości Czasopism* (rok 19, marzec 1965, zeszyt 3, pozycja 14716, str. 115) przy nocie bibliograficznej odnoszącej się do utworu Lema pt. *Polowanie na Setaura* znajdujemy także odnośnik dotyczący translacji na język francuski innego jego opowiadania, tj. *Bajki o maszynie cyfrowej...* (Lem 1965). Przytoczę go *in extenso*: *Fragm. pow. „Bajki Robotów”* (sic!). Aby rozwiać wszelkie wątpliwości podaję także rozwiązania aplikowanych skrótów (str. 143): „*fragm.* – fragment; *pow.* – powieść”. Przy tekście przekładu w rzeczonym czasopiśmie o powieściowości *Bajek robotów* żadnej wzmianki nie ma, na str. 61 przeczytamy tylko: „*Extrait du recueil de récits Contes de robots*”.

1968 (data wydania drugiego tłumaczenia Młynka) a rokiem 1980 (opublikowany przekład Wölke) ukazał się przecież szereg innych utworów Lema, które lepiej ilustrować by mogły przekrój przez współczesną literaturę polską, aniżeli jedna z nieco już „przeterminowanych” bajek robotów. W przypadku translacji Wölke dochodzi raczej do głosu inny aspekt pracy tłumacza. Krótko referując – semantycznie nacechowana zostaje „lingwistyczna”, a nie „estetyczna” strona procesu translacji. J. Młynk był kulturo- i literaturoznawcą, S. Wölke, podobnie jak i drugi tłumacz owej „elektrobajki”, tj. E. Wornar, są językoznawcami. Aspekt „lingwistyczny” w preferowanym tu znaczeniu pokrywa się zatem z rozumieniem jednej z funkcji literatury science fiction zaproponowanym ongiś w licznych artykułach przez R. Handke („neologizacja”). Nie wchodząc w tej chwili w szczegóły wywodów Handkego, chcę jedynie te słuszne konstatacje uzupełnić o konspekt właściwy dla literatury „małej” (oraz „małego” języka). Ważne są bowiem, zwłaszcza dla płaszczyzny języka, już to funkcja komplementaryzacji luk w brakującej terminologii, już to funkcja wytworzenia od podstaw „fantastycznoscjentyficznego” zasobu leksykalnego. Nie na końcu wymienić przyjdzie także inne jeszcze rzeczy: wyzwanie dla tłumacza (niesłychana sprawność językowa autora *Kongresu futurologicznego* stawia translatorom niezwykle wysokie wymagania) oraz związana z tym satysfakcja z udanego tłumaczenia.

Zatem raz jeszcze: wraz z translacją S. Wölke zdaje się zarysowywać w literaturze serbołużyckiej w zakresie przyczynowym recepcji utworów S. Lema sygnifikantne przesunięcie na odmienną filologicznie oraz semantycznie płaszczyznę.

Kolejne tłumaczenie utworu S. Lema na język górnołużycki stanowią ponownie *Třo elektryčerjo*, tym razem w przekładzie Eduarda Wernera (resp. Edwarda Wornarja w językowej wersji serbołużyckiej). Łamów, precyzyjniej: rubryki *Słowjanske literatury* [*Literatury słowiańskie*], użyczył owej publikacji tym razem jedyny dziennik serbołużycki „Serbske nowiny” (Lem 1997). Rozpatrując przyczyny wybrania tego akurat utworu do tłumaczenia oraz do publikacji zadać sobie należy trzy zasadnicze pytania, na które trudno będzie udzielić – dochodzi tu bowiem do głosu, po części przynajmniej,

czynnik subiektywny – jednoznacznej odpowiedzi. Kwestie te przedstawiają się jak następuje. Po pierwsze: dlaczego, jeśli zdecydowano się na translację oraz opublikowanie któregoś z tekstów S. Lema, nie został wytypowany oraz przetłumaczony jakiegokolwiek inny tekst (resp. fragment większego utworu) z jego dorobku? Po drugie: nawet jeśli rozstrzygnięto selekcję na korzyść jednego z opowiadań ze zbioru *Bajki robotów*, czemu wybrano właśnie *Trzech elektrycerzy*, czyli opowiadanie, które w języku górnołużyckim było już dostępne, a nie jakiegokolwiek inny utwór z tego tomu? Po trzecie wreszcie: jeżeli już wytypowano właśnie to konkretne opowiadanie, czemu nie przetłumaczono go na język dolnołużycki, który w zakresie przekładowej literatury fantastycznonaukowej nie posiadał zbyt wysokiej liczby przekładów (dokładniej był w posiadaniu jednego)? Ponieważ nie jestem w stanie precyzyjnie, a zwłaszcza jednoznacznie, określić przyczyn zaistniałej – niekorzystnej – sytuacji, próby odpowiedzi na rzeczzone trzy pytania ująć muszę w postać zdań pytajnych. Czy przyczyną owej repetycji był brak rozeznania (i tłumacza, i redaktorów dziennika) w już istniejących przekładach utworów S. Lema? Czy może wcześniejsza translacja *Trzech elektrycerzy* na górnołużycki okazała się dla tłumacza niewystarczająca pod względem artystycznym? A może właściwej odpowiedzi dostarcza ten oto prozaiczny fakt, iż bajka o trzech potencjalnych zdobywcach planety Krionidów stanowi pierwsze opowiadanie z tomu? Na postawione pytania trudno jednak dziś będzie znaleźć odpowiedź prawdziwą.¹³

Przekład ten, tj. autorstwa E. Wornarja, został ponownie przedrukowany z niewielkimi tylko korektami językowymi w drugim numerze almanachu literackiego *Wuhladko* (Lem 2001b). Ów periodyk, założony w r. 2000 oraz redagowany przez znaną serbołużycką literatkę R. Domašcyne, służyć miał zasadniczo prezentacji przyczynków z literatur innonarodowościowych. Literatura

¹³ Rzecz jasna możliwy jest jeszcze jeden aspekt: oto *Trzej elektrycerze* stanowią najlepsze opowiadanie z całego zbioru, na głowę bijąc teksty pozostałe. Zda się jednak, iż akurat w przypadku *Bajek robotów* trudno mówić o jednoznacznej dominacji jednego tekstu, poziom artystyczny tomu charakteryzuje się względną stabilnością w tym zakresie, zaś pod względem stopnia trudności językowej są pozostałe opowiadania zapewne nie mniej pociągające dla tłumaczy.

przekładowa od lat 70-tych wieku XX traciła bowiem w literaturze serbołużyckiej swoją relewantną funkcję, powodując trudne do wymierzenia straty, które wiążą się z brakiem translacji w systemie literatury „małej”. W całościowej koncepcji *Wuhladka*, tedy czasopisma mającego: (1) wzmocnić pozycję literatury przekładowej w systemie literackim Serbołużyczan, (2) wykształcić bądź doksztalcić rodzimą warstwę tłumaczy, znalazło się miejsce na rubrykę poświęconą „literaturze dzisiaj” (*Literatura džensa*). I w drugim to właśnie numerze *Wuhladka* – dość nieszczęśliwie, acz nieszablonowo¹⁴ zważywszy że robocie bajki sąsiadowały z fragmentem powieści O. Tokarczuk – ulokowano i *Trzech elektrycerzy*, i *Puki*. Odnośnie sensowności publikacji tego samego opowiadania (odnosi się do tekstu *Třo elektryčerjo*), czy teraz – nawet (niemal) identycznego przekładu, przytoczyć by można te same zapytania, które postawiłem wcześniej, przy rozpatrywaniu drugiej translacji *Trzech elektrycerzy*.

W tym samym numerze almanachu zamieszczono także przekład kolejnego, zatem trzeciego już, opowiadania z *Bajek robotów* (*Wielkie lanie*) pod serbołużyckim tytułem *Puki* (Lem 2001a). Tłumaczeniem zajął się ponownie Edward Warnar, translacja ta jest jak dotąd ostatnim tłumaczeniem utworu (nie tylko) fantastycznonaukowego S. Lema.

III.

Z przedstawionych powyżej wywodów wynika niezbicie, iż recepcja utworów S. Lema w literaturze serbołużyckiej ogranicza się do jednej tylko pozycji książkowej, tj. do *Bajek robotów*. Translacja pierwszego opowiadania z *Cyberiady*, tj. *Wyprawy pierwszej, czyli pułapki Gargancjana*, zdaje się być tu jedynie wyjątkiem potwierdzającym regułę. A może nawet i nie, zważywszy iż *Bajki robotów* oraz *Cyberiadę* traktuje się przecież jako homogeniczną całość.

Stwierdzenie egzystencji danego faktu literackiego przedstawia się (z reguły) jako zadanie najprostsze. Dużo bardziej skomplikowana, a przez to znacznie bardziej wartościowa naukowo, będzie zawsze próba wykazania przyczyn jego zaistnienia. W naszym przypadku byłaby to przymiarka do wyjaśnienia dwu kwestii, z

¹⁴ Zwracałem na ten fakt uwagę w recenzji *Wuhladka* 2, por. Derlatka (2002).

których bardziej zajmująca zda się być tylko jedna. Zapytam tedy po pierwsze: dlaczego recepcja utworów fantastycznonaukowych polskich „fantastów” ograniczyła się na gruncie literatury serbołużyckiej do jednego tylko autora (o innych, poza Lemem, polskich autorach SF na Łużycach – jak się zdaje – nie słyszano)? I pytanie drugie: czemu wybór z przebogatego przecież dorobku polskiego pisarza, tj. S. Lema, zawęża się na gruncie serbołużyckim tylko i wyłącznie do jednej pozycji, tj. *Bajek robotów*?

Próba odpowiedzi na pytanie pierwsze będzie chyba nieskomplikowana, dokładniej: nie będzie próbą, lecz jedynie stwierdzeniem oczywistego faktu. Ograniczenie się przy recepcji innojęzycznej literatury o danej konwencji (tu: fantastycznonaukowej) do jednego tylko autora, jest w przypadku SF (ale i nie tylko jej) i tak zjawiskiem pozytywnym. Z wielu literatur nie przetłumaczono przecież na języki serbołużyckie w ogóle nic, zarówno fantastycznonaukowego, jak również z zakresu innych konwencji literackich. Systematycznie dla fantastyki naukowej rzecz całą prezentując, tłumaczenia światowej SF ograniczają się w literaturze serbołużyckiej do 4 kręgów językowych (niemieckiego, rosyjskiego, polskiego, angloamerykańskiego). Z tych w nieco większym stopniu (tj. w liczbie większej niż jeden przedstawiciel) recypowane były dwa: niemiecki oraz rosyjski. W przypadku niemieckiego kręgu językowego – przekłady w lwiej części dotyczą literatury (wschodnio-)niemieckiej – stan taki jest jednocześnie zrozumiały (ponieważ jest to literatura najbliższa, sąsiadka, a przez to najbardziej znana) oraz niezrozumiały (ponieważ może być ona, ze względu na bilingwalność Serbołużyczan, przyswajana bezpośrednio). Casus zaistnienia rosyjskiej fantastyki naukowej w literaturze serbołużyckiej, a zwłaszcza czas jej najintensywniejszej recepcji, zdaje się z kolei podlegać rygorom wspomianej uprzednio recepcji „sterowanej”. W świetle wymienionych faktów cieszyć się zatem wypada, iż polska fantastyka naukowa – niechże nawet przez twórczość jednego tylko pisarza – była w ogóle recypowana. W dodatku, jak już stwierdzono, w relatywnie dużej mierze.

Odpowiedź na bardziej interesujące pytanie drugie (czemu tylko *Bajki robotów*?) już tak prosta nie będzie. Składają się bowiem

na nią różnorakie – właściwe dla literatur „małych”, jednak dla odbiorcy literatury „dużej” mało zrozumiałe – faktory, które dodatkowo przynależą do odmiennych płaszczyzn problemowych. Krótko: aby przedstawić wszystkie możliwe przyczyny recepcji w literaturze Serbołużyczan jedynie *Bajek robotów*, należałoby napisać całkiem nowy, wcale sporawy, artykuł. Być może zagadnienie to podjęte zostanie w przyszłości, teraz przypatrzeć się chciałbym temu problemowi jedynie od strony „ontologicznej”. Zapytajmy: czy dominacja jednej tylko pozycji z dorobku jednego autora, właśnie Lemowskich *Bajek robotów*, oznacza dla literatury serbołużyckiej pozytywną, czy negatywną raczej sytuację (abstrahując od okoliczności, iż każda dominacja nosi w sobie odcień negatywny)?

Pozytywny aspekt rzeczonyj sytuacji, w moim przekonaniu mniej prawdopodobny, determinuje w pierwszym rzędzie wysoki poziom artystyczny tekstów polskiego autora. Jako takie są to teksty przyjemne w lekturze, do których chętnie się powraca, zatem dlaczego by ich – podobnie jak ma to często miejsce w literaturach „większych” – nie przedrukowywać oraz nie tłumaczyć od nowa? Ale i inna sprawa mogłaby okazać się tu istotna. Teoretycznie zawężenie recepcji do jednej tylko (wartościowej artystycznie) pozycji pozwolić by mogło na oddziaływanie wyłącznie bardzo dobrych wzorców, który to wpływ objąć by mógł dwie docelowe grupy. Z jednej strony rodzimych twórców, zadziałać tedy zapładniająco na ich twórczość, przez co mogłaby zostać wygenerowana bądź wzmocniona tradycja własna (w literaturze Serbołużyczan tak się jednak nie stało, por. niżej). Podobnie jak ze strony drugiej – przeszkolić rodzimych translatorów na wyjątkowo wdzięcznym, acz stawiającym wysokie wymagania, materiale. Ta druga okoliczność sprzęga się z najistotniejszą moim zdaniem przyczyną recepcji jednej tylko pozycji z dorobku Lema. Jest nią wspomniany już aspekt językowy.

Odwracając poniekąd rozpatrywaną sytuację (przechodzę do aspektu negatywnego), stwierdzić przystoi, iż fakt, że inne utwory S. Lema nie zostały w literaturze serbołużyckiej recypowane, tłumaczyć można również na kilka sposobów. Wyjaśniam, iż niewątpliwie zdumiewać musi (pomijając przyczyny wymienione powy-

żej) ograniczenie działalności translacyjnej serbołużyckich tłumaczy niemal wyłącznie do tej akurat pozycji. Jedną z ważniejszych przyczyn jest bez wątpienia brak rozeznania autorów oraz translatorów serbołużyckich w literaturze polskiej w nowszym czasie, co poświadczono spadkiem przekładów z literatury polskiej (por. Derlatka 2000). O tym z kolei przekonywa, wspomniany na początku przedłożonego artykułu cytat z *Wuhlodka 2* o tym, jakoby S. Lema jeszcze na początku XXI w. należał do najlepszych fantastów; najlepsze lata swojej twórczości miał on przecież już dawno za sobą. Inne zaś jego utwory, wszystko na to wskazuje, Serbołużyczanom po prostu nie były znane. Wydaje się, że (wzmiankowane powyżej) cele-przyczyny recepcji Lema można było osiągnąć – chyba dużo lepiej – tłumacząc inne jego utwory, a nie powtarzając te same (dotyczy przede wszystkim *Trzech elektrycerzy*). Myślę, iż literatura „mała” nie powinna sobie pozwalać na trwonienie sił i miejsca na dublowanie przekładów. A może jednak musi, bo takie są właśnie wyznaczniki jej istnienia.

IV.

W ostatnim słowie szkicu podsumować przyjdzie, iż recepcja utworów S. Lema – niedostateczna bądź odpowiadająca rzeczywistym możliwościom oraz potrzebom literatury „małej” – nie zostawiła niestety trwałego śladu w oryginalnej literaturze Serbołużyczan. Stwierdzenie takie wynika z gruntownego zapoznania się przeze mnie z (nielicznymi) oryginalnymi utworami fantastycznonaukowymi autorów serbołużyckich (dla dorosłych oraz dla młodzieży). Wspomniane w *initium* przedłożonego opracowania „utopijne” opowiadanie P. Malinka pt. *AK 71. Start 18.15 hodź.*, tj. jeden z niewielu serbołużyckich rodzimych utworów fantastycznonaukowych *sensu stricto* oraz debiut SF w tej literaturze¹⁵, powstało w r. 1959, tedy wcześniej, niżli na Łużycach poznano opowiadania Lema. Elementy „futurolologiczne” (w sensie naukowej fantastyki) w opowiadaniu A. Stachowej *Dotyk* ograniczają się jedynie do „przyszłościowości” zdarzeń przedstawionych oraz do semantycznej „futurologizacji” rekwizytów ze świata zdarzeń.

¹⁵ O utworze tym, motywach jego powstania, poetyce oraz wartości literackiej, pisałem nieco dokładniej w innym artykule, por. Derlatka (2007).

Podjęty zaś na kartach *Krabata* J. Bržzana motyw fantastycznonaukowy to z kolei inna (całkiem nie robocia) bajka. Także jedyny „prawdziwy” serbołużycki pisarz SF, tedy P. Wjeńka, nie wyzyskał (a szkoda, w ten sposób ustrzegłby się on może poważnych błędów kompozycyjnych w swoich opowiadaniach oraz „podwyższył” o wiele ich poziom) w swoich próbach fantastycznonaukowych nic z warsztatu oraz dokonań polskiego twórcy.¹⁶

Podsumowując przedstawione na kolejnych stronach przyczynku do recepcji utworów fantastycznonaukowych S. Lema w literaturze serbołużyckiej rozważania, stwierdzić należy, iż niewątpliwie istnieje coś takiego jak pewnego rodzaju „uczucie” Serbołużyczan do fantastycznonaukowych utworów Lema, precyzyjniej: do pewnej ich części, a jeszcze dokładniej ujmując: „uczucie” zawężone do – z jednym wyjątkiem – „cyberbajek” ze zbioru *Bajki robotów*. Sympatia ta przybrała postać przekładów czterech jego opowiadań (dokonanych przez trzech tłumaczy) i trwała bez mała lat czterdzieści. I tylko żałować wypada, iż po śmierci Mistrza nie pojawiła się w prasie serbołużyckiej nawet wzmianka o tym smutnym fakcie.

¹⁶ Opowiadanie P. Wjeńki pt. *Štvórta dimensija* [Czwarty wymiar] (1978), w którym – podobnie jak polski autor – wyzyskał on symbiozę bajki oraz elementów futurologicznych, nie potwierdza jednak Lemowego „szyldu”, tj. kontaminacji gatunków literackich. Rzeczona symbioza w opowiadanku serbołużyckiego autora przeprowadzona została wyłącznie w płaszczyźnie tematologicznej: „bajkowy”, a jednocześnie „futuresologiczny” jest motyw zaśpionych w górze krasnoludków-kosmitów.

Bibliografia

- Bereš Stanisław (1987): *Rozmowy ze Stanisławem Lemem*. Kraków.
- Bržzan Jurij (1976): *Krabat*. Budyšin.
- Derlatka Tomasz (2000): *Lužyckie překlady z literatury polskiej w latach 1945-98*. In: „Zeszyty Lužyckie”, XXIX (2000). Str. 35-46.
- Derlatka Tomasz (2002): *Druhi pohlad přez plót*. In: „Serbske Nowiny“ (30.08.2002), Předženak.
- Derlatka Tomasz (2007): „*AK 71. Start 18.15 hodž. “Pětra Malinka. Wo serbskej science fiction-literaturje (abo lěpje: wo jeje pobrachowanju)*”. In: „Serbska šula“ 60 (2007) 1. Str. 2-7.
- Lem Stanisław (1965): *Histoire de la calculatrice qui combattit le dragon*. In: „Perspectives Polonaises” 8 (1965) 1. Str. 61-68.
- Lem Stanisław (1967): *Bajka wo ličbowej mašinje, kotraž je ze zmijom wojowała*. In: „Rozhlad” 17 (1967) 1. Str. 24-30.
- Lem Stanisław (1968): *Kyberjada*. In: „Rozhlad” 18 (1968) 2. Str. 65-73.
- Lem Stanisław (1980): *Třo elektryčerjo*. In: Protyka 1981. Budyšin. Str. 101-103.
- Lem Stanisław (1997): *Třo elektryčerjo*. In: „Serbske nowiny” 7 (03.01.1997) 2. „Předženak”.
- Lem Stanisław (2001a): *Puki*. In: Wuhladko 2. Literarny almanach. Budyšin. Str. 7-13.
- Lem Stanisław (2001b): *Třo elektryčerjo*. In: Wuhladko 2. Literarny almanach. Budyšin. Str. 14-19.
- Malink Pětr (1959): *AK 71. Start 18.15 hodž. Utopiske powědančko*. Budyšin.
- Schwartz Matthias (2003): *Die Erfindung des Kosmos: zur sowjetischen Science Fiction und populärwissenschaftlichen Publizistik vom Sputnikflug bis zum Ende der Tauwetterzeit*. Berlin.
- Šěn Franc, Simon Erik (2002): *Science Fiction in sorbischer Sprache*. In: Neumann Hans-Peter (red.): *Die große illustrierte Bibliographie der Science Fiction in der DDR*. Berlin.
- Smuszkievicz Antoni (1995): *Stanisław Lem*. Poznań.
- Stachowa Angela (1980): *Dótknjenje*. In: *Tři kristalowe karančki a druhe powědky wo nas*. Budyšin. Str. 96-121.
- Suvin Darko (1972): *Ein Abriß der sowjetischen Science Fiction*. In: Barmeyer Eike (red.): *Science Fiction. Theorie und Geschichte*. München. Str. 318 - 339.
- Wuhladko 2. Literarny almanach*. Budyšin 2001.

Działalność normotwórcza w zakresie leksyki górnołużyckiej. *Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki a Rěčny kućik*

1. Tworzenie normy leksykalnej języka górnołużyckiego i sposoby jej popularyzacji

Kodyfikacja współczesnej leksyki górnołużyckiej często opiera się na działalności normotwórczej. Kodyfikatorzy nie sankcjonują zatem słownictwa pochodzącego spoza normy skodyfikowanej – z normy użytkowej, uzusu czy socjolektu, ale dokonują zabiegu odwrotnego, polegającego na tworzeniu normy wzorcowej z celem jej stosowania w funkcji normy realnej.

W przypadku języka górnołużyckiego upowszechnianie nowej leksyki rozpoczyna się jeszcze przed podjęciem ostatecznych ustaleń kodyfikacyjnych i przed ich publikacją. Działalność popularyzatorską tego typu reprezentuje audycja radiowa *Rěčny kućik* (dalej RK), ponieważ omawiane w niej słownictwo przeważnie nie należy do normy realnej i jeszcze nie zostało wprowadzone do sfery normy skodyfikowanej. Nadanie postanowieniom kodyfikacyjnym statusu obowiązującego (choć jedynie zwyczajowego) prawa językowego następuje w momencie publikacji odpowiedniej gramatyki lub słownika. Normatywnym słownikiem najnowszej leksyki górnołużyckiej jest *Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki*¹ (dalej NHS NL).

W nadawanej od 2004 roku audycji RK popularyzuje się między innymi nowe leksemy górnołużyckie utworzone jako odpowiedniki dla wyrazów niemieckich. Większość powstałej w ten sposób leksyki została następnie uwzględniona w NHS NL, wydanym w 2006 roku. Podetap kodyfikacji właściwej, należący do stadium

¹ H. Jenč, A. Pohončowa, J. Šolćina, *Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki*, Bautzen 2006.

normatywnego kodyfikacji językowej, poprzedzono zatem etapem wprowadzającym, polegającym na popularyzacji znormatywizowanego słownictwa za pośrednictwem RK. Szczególnie interesującym zagadnieniem jest stosunek leksyki ujętej w NHS NL do słownictwa omówionego w RK. Relacja ta oparta jest nie tylko na przeniesieniu, ale również na modyfikacji różnych typów.

hKonfrontacja materiału leksykalnego zaprezentowanego w programach RK z zawartością NHS NL obrazuje metody i zakres działalności normotwórczej podejmowanej przez kodyfikatorów języka górnołużyckiego. Analizie poddano 78 audycji RK, nadawanych w okresie od 5 listopada 2004 do 17 stycznia 2007 roku. Następnie z grupy tej wyłoniono 25 audycji omawiających 37 leksemów niemieckich, zawartych również w normatywnym słowniku niemiecko-górnołużyckim. Słownik ten został opublikowany w listopadzie 2006 roku, a zatem po emisji wybranych audycji lub tuż przed ich nadaniem, w przypadku programów wyemitowanych w styczniu 2007 roku².

Suma audycji zakwalifikowanych do materiału badawczego nie przekroczyła 25 ponieważ na korpus wyjściowy (78 audycji) składają się programy reprezentujące różne płaszczyzny i typy opisu językoznawczego. Obok omówień propozycji nowych leksemów tematem rozważań bywa między innymi popularyzacja dawniejszej leksyki górnołużyckiej, uwagi etymologiczne czy wskazywanie błędów językowych. W tym miejscu analizuje się określony wyżej fragment korpusu, wystarczający do wyróżnienia istotnych zjawisk i tendencji we współczesnej polityce kodyfikacyjnej stosowanej wobec leksyki górnołużyckiej.

2. Nowa leksyka górnołużycka w NHS NL i RK

Analiza korpusu prowadzi do wyróżnienia dwóch podstawowych podziałów nowej leksyki górnołużyckiej ujętej w NHS NL i RK³.

² Programy te przypuszczalnie zostały przygotowane jeszcze przed wydaniem słownika.

³ W obydwu klasyfikacjach oraz w wykazie omówionej leksyki posłużono się przykładami leksemów niemieckich, stanowiących hasła w NHS NL, a w języku górnołużyckim niejednokrotnie wyrażonych opisowo. Przedmiotem analizy

2.1. Klasyfikacja ze względu na znaczenie leksemu:

- życie codzienne, leksyka powszechnie stosowana – 15 leksemów, na przykład *Lockerung*;
- terminologia specjalistyczna – 12 leksemów:
 - gastronomia, odżywianie – 5 leksemów, na przykład *Gammelfleisch*,
 - ekonomia, finanse – 2 leksemy, na przykład *einfrieren*,
 - polityka – 2 leksemy, na przykład *Linksruck*,
 - urządzenia i pomieszczenia medyczne – 2 leksemy, na przykład *Belegbett*,
 - odzież, tekstylia – 1 leksem, *atmungsaktiv*,
 - sport – 1 leksem, *Zitterpartie*,
 - technika – 1 leksem, *Dämmung*;
- pojęcia abstrakcyjne (opis stosunków międzyludzkich, nastroju) – 4 leksemy, na przykład *lebenslustig*;
- nazwy profesji, zajęć – 2 leksemy, na przykład *Kredithai*;
- leksemy wieloznaczne – 2 leksemy, na przykład *Laufzeit*.

Wszelkie wnioski z powyższej klasyfikacji dotyczą przede wszystkim potrzeb użytkowników języka górnołużyckiego dostrzeżonych przez kodyfikatorów leksyki i uwzględnionych w programach RK. Uogólnienia te w mniejszym stopniu stosują się do zawartości NHS NL, ponieważ analizie poddano jedynie niewielką część ujętego w nim słownictwa.

Na podstawie wybranego materiału leksykalnego można stwierdzić, że nowe słownictwo tworzone w procesie kodyfikacji języka górnołużyckiego najczęściej opisuje życie codzienne, a nieco rzadziej wypełnia luki w terminologii specjalistycznej. Działalność normotwórczą w zakresie słownictwa specjalistycznego podjęto na

pozostaje jednak leksyka górnołużycka, a dokładniej górnołużyckie ekwiwalenty wyrazów niemieckich ujętych w NHS NL i RK.

Łużycach w latach 50. XX wieku⁴, kontynuowano w latach 90.⁵, aż do publikacji NHS NL. Aktualizacja leksyki ogólnej, opisującej warunki i elementy życia codziennego użytkowników języka po 1990 roku, wydaje się w związku z tym bardziej pilna niż aktualizacja słownictwa nakierowanego na konkretne dziedziny. Należy zaznaczyć, że granice kategorii przyjętych w pierwszej klasyfikacji materiału badawczego są nieostre. W szerszym rozumieniu pojęcia „życie codzienne” czy „leksyka stosowana powszechnie” całe analizowane słownictwo można zaliczyć do najliczniejszej, pierwszej grupy leksemów.

2.2. Podział ze względu na podobieństwa i różnice w formułowaniu górnołużyckich odpowiedników dla leksyki niemieckiej w NHS NL i RK:

- w NHS NL i RK występuje jednakowy odpowiednik górnołużycki – 14 leksemów, na przykład *Belegarzt*,
- w NHS NL i RK część odpowiedników górnołużyckich jest jednakowa, pozostałe się różnią, chociaż sens (znaczenie) nie zmienia się – 8 leksemów, na przykład *Pfandflasche*;
- w NHS NL ujęto część odpowiedników zaproponowanych w RK – 7 leksemów, na przykład *Brühwürfel*;
- w NHS NL ujęto odpowiedniki zaproponowane w RK oraz ekwiwalenty dodatkowe – 7 leksemów, na przykład *Brunch*;
- w RK i NHS NL występuje inny odpowiednik górnołużycki – 1

⁴ Zob. A. P o h o n ě o w a, *Neologizmy w hornjoserbskej spisownej řeči a jich leksikografiske fiksěrowanje*, wersja elektroniczna referatu wygłoszonego na III Seminarium Słowotwórstwa Łużyckiego, Gdańsk 22-23 czerwca 2007 r., s. 2: „W časopisu „Serbska šula” běchu mjez 1950 a 1956 słowne lišćiny wozjwjene, „Serbsko-němski słownik” Filipa Jakubaša (1954) wobsahuje džěl noweje leksiki a „Pomocny terminologiski słownik němsko-serbski” (1957) bě „prěni słownik svojeho razu”, kaž rěka w předślowje, dokelž wobsahuje fachowu terminologiju za šulsku potrebu”.

⁵ Zob. *ibid.*, s. 2-3: „Druhi džěl dwuzjaskoweho němsko-hornjoserbskeho słownika, kiž wuńdže w léće 1991, wobsahuje mały džěl po politiskim přewroće nowonastateje leksiki, dokelž bě manuskript w principje dopisany a přidatne městno dosahaše jenož za skromny štyristronski dodawk. – W 1990-tych lětach wudawaše Ludowe nakładnistwo Domowina dwusměrowe dwurěčne terminologiske zběrki za wšelake šulske předmjety, na přikład za biologiju, fyziku, stawizny abo geografiju”.

leksem, *Buschfunk*.

Zawarte w drugiej klasyfikacji porównanie dotyczy sposobu prezentacji leksyki w audycji z zakresu poradnictwa językowego oraz w normatywnym słowniku języka górnołużyckiego. Analizowane słownictwo to nowo utworzone górnołużyckie odpowiedniki dla wybranych leksemów niemieckich, najczęściej jednakowe w przypadku obydwu źródeł. Różnice pomiędzy ujęciem materiału w NHS NL i RK są nieznaczne, a wynikają przede wszystkim ze szczegółowego dopracowania stanowiska kodyfikatorów w toku procesu normatywizacji. Podjęte tu badania potwierdzają wstępne stwierdzenie, że audycje RK powstawały w trakcie przygotowywania NHS NL, jednak przed zakończeniem prac nad tymże słownikiem.

Wyszczególnione kategorie obrazują typy różnic między artykułami hasłowymi w NHS NL a odpowiednimi audycjami RK. Zmiany polegają bądź na rezygnacji z niektórych wariantów wstępnie zaprezentowanych w RK, bądź na rozbudowaniu ciągu synonimów lub znaczeń o kolejne pozycje, albo na kombinacji obydwu zabiegów.

3. Metody i zakres działalności normotwórczej na gruncie leksyki górnołużyckiej

Przedstawione powyżej klasyfikacje nowej leksyki górnołużyckiej określają grupy leksemów będące przedmiotem działalności normotwórczej, a także przybliżają przebieg i zakres procesu opracowywania normy wzorcowej na etapie popularyzacji w RK i sankcjonowania w NHS NL. Analiza dokonanych podziałów wykazała również spójność ustaleń zawartych w badanych źródłach. Różnice pomiędzy audycjami RK i słownikiem NHS NL dotyczą sposobu prezentacji postanowień, a wynikają z odmiennego typu działalności popularyzatorskiej oraz różnych możliwości przekazu.

Treść programów z cyklu RK może być rozumiana jako komentarz do NHS NL, wyjaśnia bowiem pochodzenie konkretnych form lub proces ich powstawania, a także ukazuje metody pracy kodyfikatorów języka. W wybranych audycjach zawarto dodatkowe

informacje na temat kodyfikowanych leksemów, jak również rozważania oraz wątpliwości językoznawców, którzy zajmują często stanowisko przeciętnego użytkownika języka. Uwagi te nie zostały uwzględnione w NHS NL w formie odpowiednich kwalifikatorów, a dotyczą:

- weryfikacji i aktualizacji dawniejszych ustaleń kodyfikacyjnych⁶, na przykład: „W słownikach njeje serbski wotpowědnik nihdže zapisany. Jako sobuawtorica „Němsko-hornjoserbskeho słownika noweje leksiki“ pak Wam přeradžu, zo so ekwiwalent w našim manuskripće jewi (...) Tež problem chlěba, němsce tak mjenowaneho „Fladenbrot“ je so rozrisał, a jewi so namjet „plincaty chlěb“. Motiwacija bě prawdžepodobnje forma chlěba. Awtorska skupina dwuzwjazkowego słownika z lětow 1989 a 1991 pak je měła hinaše asociacije, dokelž je tam zapisany za „Fladen“ drje „plinc“ - ale hnydom w zwisku z tym přikład: „Na dróze leža wulke plincy wot kruwow“⁷;

- wyboru pomiędzy tłumaczeniem dosłownym lub kalką językową a utworzeniem nowego wyrazu, nienawiązującego bezpośrednio do niemieckiego pierwowzoru, na przykład: „„Kruta syć“ by rěkał posłowny přeložk z němčiny. Čehodla pak so stajnje na němčinje orientować?“⁸;

- pochodzenia podjętych rozważań, na przykład: „„Nowe serbske słownistwo nastawa w rěčneje praksy“ – a tak přemyslowach-

⁶ Przedo wszystkim zawartości słownika J e n ě H., F. M i c h a ł k et al., *Němsko-hornjoserbski słownik*, t. I-II, Budyšin 1989-1991 (dalej NHS). W RK znajduje się wiele odniesień do NHS, w licznych przypadkach celem audycji jest modyfikacja i aktualizacja poszczególnych artykułów hasłowych. Zazwyczaj jeżeli wyraz ujęty w NHS ma już nowe znaczenie, znaczeń poprzednich nie ujęto w NHS NL, a jedynie wymieniono je w RK (zob. Rěčny kućik dr. Jany Šołćineje z wusyłanja 09.08.2006, tema: Aushängeschild, dostępny pod adresem <http://www.mdr.de/serbski-program/rundfunk/3420639.html>). Na tym tle wyjątek stanowi tylko jedna audycja (zob. Rěčny kućik dr. Jany Šołćineje z wusyłanja 15.07.05, tema: Pfandflasche, <http://www.mdr.de/serbski-program/rundfunk/2083300.html>), ponieważ w NHS NL umieszczono wariant występujący w NHS, a skrytykowany w RK.

⁷ Rěčny kućik dr. Jany Šołćineje z wusyłanja 25.10.2006, tema: Dener, kebab a plincaty chlěb, <http://www.mdr.de/serbski-program/rundfunk/3664077.html>.

⁸ Rěčny kućik dr. Jany Šołćineje z wusyłanja 17.01.2007, tema: Festnetz, <http://www.mdr.de/serbski-program/rundfunk/4020269.html>.

moj hakle njedawno zaso z lektorku hornjoserbskeho wječornika, kak pomjenować wonu syć, kotrejž so němsce „Festnetz“ praji⁹;

- zagadnienia wariantywności proponowanych odpowiedników górnołużyckich (przy braku wariantów preferowanych), na przykład: „ale kak pomjenować wone słowo „Lockerung“? Namjetowach „powólnjenje wotewrjenskich časow wobchodow“. Mi so wone „powólnjenje“ lubi, dokelž džě ze swobodnej wolu wobsedźerja wobchoda zwisuje. Móžemy pak wony zjaw tež hi-nak wopisować, mjenujcy werbalnje: „su wobzamknyli, so smědža wobchody dlěje wotewrjene abo wočinjene wostać“. Abó tež cyle neutralnje: Zakonjedawar dowoli wjetšu swobodu při postajenju wotewrjenskich časow“¹⁰;

- poszerzania lub zawężania znaczeń wyrazów, na przykład: „W krutej zymje móžetej hat abó rěka zamjerznych. Wuraz „zamjerznych“ so dlěši čas hižo w zwisku ze zežiwadłami wužiwa. W přitomnosći pak so werb džen a husćišo tež w konteksće z financami jewi“¹¹;

- grup leksemów, których tworzenie jest najbardziej problematyczne, na przykład: „rěčespytnicy z přewzaćom słownistwa do hornjoserbskeje rěče bėdža, wšako so we wjetšinje padow wo mjezynarodnu leksiku jedna“¹²;

- potencjalnych błędów językowych – kontekstów, w których dane leksemy lub formy analityczne nie mają zastosowania, na przykład: „Za wony přenjeseny woznam w zwisku z wosobinami pak w serbšćinje rěčne srědkki pobrachuja. Tu njemožemy prajić : „Dołholětny moderator je so stał z wuwěškom, wuwěšenku abó wizitku rozhłosa“ – w tutym padže dyrbimy leksikalisce wopisać a na přikład prajić: „Dołholětny moderator wuběrnje rozhłós prezentuje“ abó „Moderator je markantna wosobina““¹³;

⁹ Ibid.

¹⁰ Rěčny kućik dr. Jany Šoćineje z wusyłanja 03.01.2007, tema: Lockerung der Ladenöffnungszeiten, <http://www.mdr.de/serbski-program/rundfunk/3989174.html>.

¹¹ Rěčny kućik dr. Jany Šoćineje z wusyłanja 29.11.2006, tema: Financy „zamjerznych“, <http://www.mdr.de/serbski-program/rundfunk/3907241.html>.

¹² Rěčny kućik dr. Jany Šoćineje z wusyłanja 25.10.2006, op.cit.

¹³ Rěčny kućik dr. Jany Šoćineje z wusyłanja 09.08.2006, tema: Aushängeschild, op.cit.

• przebiegu procesu tworzenia prawidłowego odpowiednika dla wyrazu niemieckiego, w tym odrzucania niektórych wariantów, na przykład: „Přemyslowach pak, kak móhli tutu „Altersteilzeit“ serbsce pomjenować. „Dočasny wuměnk“ zda so być ekwiwalent, pomjenuje pak bóle to, štož rěka němsce „Vorruehstand“. Po wob-sahu tohodla prawe njeje”¹⁴;

• relacji antonimii, na przykład: „A němski antonym „Lieblingsgegner“ móhli serbsce pomjenować „přijomny abo witaný napřećiwnik“ abo samo „napřećiwnik, z kotrymž rady hraješ“ abo „z kotrymž rady swoje mocy měřiš“”¹⁵;

• szczegółowego opisu znaczenia danego leksemu, na przykład: „W našej towaršnosći móžeš sej wšo kupić, maš-li dosć pjenjez na konće. A jeli nic, potom poskićuja banki wšelake kredity za konsumowe twory. Ale banka chce dokłady za to měć, zo móžeš kredit tež wróćo płaćić. Tuž pytaš snano za priwatnymi ludźimi, kiž sej pjenjezy z tym zasłuža, zo kredity rozdawaja – wězo z hoberskimi danjami. Tutych ludźi pomjenuja němsce „Kredithaie“”¹⁶;

• odpowiedników leksemu niemieckiego funkcjonujących w potocznej odmianie języka górnołużyckiego, na przykład: „We wšědnej rěči bych tež ja prajiła, zo je to „pfandbleša“ – ale pytach dale za serbskim wotpowědnikom”¹⁷.

Omówione komentarze twórców RK zawierają zatem szereg informacji skierowanych zarówno do słuchaczy posiadających przynajmniej ogólną wiedzę językoznawczą, jak do przeciętnych użytkowników języka bez podobnego przygotowania. Z punktu widzenia leksykologii i leksykografii wiadomości te są istotnym źródłem badań nad metodologią działalności normotwórczej, dla zainteresowanych problematyką poprawności językowej użytkowników łużycczyzny stanowią zaś cenną ciekawostkę. Wymienione

¹⁴ Rěčny kućik dr. Jany Šoćineje z wusyłanja 08.02.2006, tema: Džělne starobne přistajenje, tekst audycji obecnie niedostępny w archiwum na stronie internetowej RK.

¹⁵ Rěčny kućik dr. Jany Šoćineje z wusyłanja 28.12.2005, tema: Hra z njewěstym wukóncom, <http://www.mdr.de/serbski-program/rundfunk/2373054.html>.

¹⁶ Rěčny kućik dr. Anje Pohončoweje z wusyłanja 14.09.2005, tema: Kredithai, <http://www.mdr.de/serbski-program/rundfunk/2192931.html>.

¹⁷ Rěčny kućik dr. Jany Šoćineje z wusyłanja 15.07.2005, tema: Pfandflasche, op.cit.

typy komentarzy pominięto w NHS NL głównie ze względu na przyjętą mikrostrukturę słownika, nie obejmującą szczegółowego opisu semantycznego i etymologicznego, relacji antonimii czy bezpośrednich odniesień do wcześniejszych publikacji normatywnych.

Ustalenia kodyfikatorów przedstawiane w RK nie są ostateczne, należy je uznać za rozważania, a nie decyzje na temat tworzenia nowej leksyki. Również materiał leksykalny zawarty w NHS NL nie jest uważany za jedyne możliwe rozstrzygnięcie. Norma skodyfikowana jest bowiem traktowana jako propozycja, brak danego wariantu w słowniku nie jest równoznaczny z uznaniem go za błąd językowy. Na gruncie języka górnołużyckiego działalność normotwórcza w zakresie leksyki nie posiada zatem charakteru preskryptywnego, ponieważ nie polega na nakazie i wyznaczaniu niezmiennych kryteriów poprawności językowej. Opracowanie górnołużyckiej normy leksykalnej sprowadza się do prezentacji proponowanego katalogu możliwych form językowych, a więc do zabiegu deskryptywnego.

4. Mały słownik nowo utworzonej leksyki górnołużyckiej

Zamieszczona poniżej tabela stanowi indeks leksemów niemieckich oraz ich górnołużyckich odpowiedników leksykalnych lub opisowych¹⁸, opracowanych w toku działalności normotwórczej i ujętych w słowniku normatywnym. Leksyka ta została wcześniej omówiona we wskazanych w wykazie audycjach z cyklu RK. Zbadany w niniejszym artykule korpus z jednej strony obrazuje przebieg procesu kodyfikacji nowo utworzonego słownictwa, z drugiej zaś stanowi przegląd dziedzin opisu rzeczywistości, dla których leksyka jest aktualnie opracowywana.

W wykazie zastosowano ułożenie alfabetyczne według leksemów niemieckich, stanowiących hasła w słowniku NHS NL. Nie

¹⁸ Pomimo związanej mikrostruktury NHS NL w niektórych artykułach hasłowych przedstawiono dodatkowo zastosowanie leksemu w kontekście lub kontekstach (zob. *deckeln*). Jeżeli wyraz niemiecki nie posiada bezpośredniego odpowiednika w języku górnołużyckim, w artykule hasłowym zawarto tłumaczenie całego zdania z języka niemieckiego na górnołużycki, utworzony leksem jest z podanym kontekstem nierozłączny (zob. *Zitterpartie*).

uwzględniono występujących w NHS NL kwalifikatorów stylistycznych oraz innych oznaczeń, jak również komentarzy i objaśnień podawanych przez prowadzących RK. Za hasłami *Knöllchen* i *Pfandflasche* w NHS NL zamieszczono odnośniki do odpowiednich haseł synonimicznych, które zostały zapisane kursywą w pierwszej rubryce wykazu.

Wykaz omówionych leksemów niemieckich i ich górnołużyckich odpowiedników

leksem niemiecki występujący w NHS NL i RK	odpowiedniki górnołużyckie występujące w RK	odpowiedniki górnołużyckie występujące w NHS NL	data emisji RK
	skrótšeny / džělny džěłowy čas w starobje; Mam nětko džělné starobne přistajenje	starobny džělly (džěłowy) čas, skrótšeny / podžělly (džěłowy) čas w starobje	
atmungsaktiv		powětr přepušćowacy, za powětr přepušćliwy / přepušćaty, dychacy, dychanjoaktiwny	
Aushängeschild	wuwisna tafla / taflička, reklama, wabjenje, wizitka	wuwsina tafla / taflička, reklama, wabjenje, wizitowka	
Belegarzt	eksterny lěkar	eksterny lěkar -ja	
Belegbett	wotnajate łožo, přenajate łožo; łožo eksterneho lěkarja	chorobne łožo eksterneho lěkarja	

Belegstation	wotnajata resp. přenajata stacija; stacija eksterneho lěkarja	stacija eksterneho lěkarja	
Brunch	snobjed	brunch, snobjed	
Brühwürfel	juškowa kóstka, maggijowa kóstka	juškowa kóstka	
Buschfunk	bušfunk, donoški	bušfunk	
Bußgeld	pokutny pjenjez, popłatk	pokutne pjenjezy, pokutny pjenez / popłatk	
	zdželenka wo pokutnym pjenjezu / popłatku	zdželenka wo pokutnych pjenjezach / wo pokutnym pjenjezu / wo pokutnym popłatku	
Dämmung	ćopłotna izolacija	(ćopłotna) izolacija, (ćopłotne) izolowanie	
deckeln	(finančy abo wudawki) so wobmjazuja	wobmjezować	
Döner(kebab)	dener, denerkebab	dener, denerkebab	
Eilantrag	chwatna próstwa	chwatnje / krótkodobnje zapodata próstwa, chwatna próstwa	
einfrieren	mzdy zamjertznu, mzdy so hižo njezwyša, na tuchwilnej wysokosci mzdow so ničo njezměni	mzdy zamjertznyć, njezwyšić	
Festnetz	kruta / stajna syć	kruta (telefonowa) syć	
Fladenbrot	plincaty chłěb	plincaty chłěb	
Gammelfleisch	skaženě mjaso	skaženě mjaso	

Knöllchen (Strafzettel)	pokutny lisćik, pominančko	pokutna cedlka / zdźelenka, pokutny lisćik	
Kredithai	lichowar	lichowar -ja, lichowarski wupožčowar -ja	
Laufzeit	Běžny čas sportowca je so w poslednim léce wo tójšto polěpšił; hrajny čas, hrajna doba filma, dołhosć filma; čas fungowanja; čas plaćiwosće	běženski / běžny čas; hrajny čas; čas plaćiwosće; čas fungowanja	
	žiwjenski partner, žiwjenska partnerka	(tuchwilny) žiwjenski partner	
Lebenslustig	Wón je wjesoły čłowjek, Wón je stajnje wjesoleje mysle	wjesoły, ... wjesoleje mysle	
Linksruck	wobrot nalěwo; tendenca nalěwo; přiběranje lěwicarskich hłosow; zesylnjenje lěwicarskeho wliwa; přesunjenje nalěwo	přiběranje / (nahły) přirost lěwicarskich hłosow; zesylenje lěwicarskeho wliwa, wobrot/přesunjenje nalěwo/dolěwa	
Lockerung	powólnjenje wotewrjenskich časow wobchodow	powólnjenje wotewrjenskich časow	

Mautpreller	zapowědžer / dołžnik dróhoweho popłatka; mautowy dołžnik; njeplačer mauty	njeplačer mawty / mawt / mauty / maut	
Pfandflasche	wrócomna bleša; bleša k wrócenju; popłatkowa bleša; wukupna bleša	zastawna / wrócomna bleša, wospjet / wjacekróc wužiwojomne zapakowanje	
Rechtsruck	wobrot naprawo; tendencja naprawo; přiběranje prawicarskich hłosow; zesylnjenje prawicarskeho wliwa; přesunjenje naprawo	přiběranje / (nahły) přirost prawicarskich hłosow; zesylnjenje prawicarskeho wliwa, wobrot / přesunjenje naprawo / doprawa	
Schnäppchen	dobra składnosć nakupa; wosebje tuni poskitk; hrabnjenčko	hrabnjenčko, dobra / přihódna składnosć nakupa, (wosebje) tuni poskitk	
	hońtwa za hrabnjenčkami / za tunimi poskitkami	hońtwa za hrabnjenčkami / za tunimi poskitkami	
	hońtwjer za hrabnjenčkami; hrabnjenčkar	hrabnjenčkar -ja, hońtwjer -ja za hrabnjenčkami / za tunimi poskitkami	

Spannbettlaken, Spannbettuch	načehnjenjska płachta; płachta k načahowanju; płachta z nakromnym gumijom; płachta z gumijom wobrubjena / wobšita; płachta z gumijom we wobrubku, w kromje; płachta z gumijowym wobšićom	načehnjenjska / načechowanska płachta, płachta k načachowanju, płachta z nakromnym gumijom / z gumijowym wobrubkom / z gumijowym wobšićom	
Vorbehalt	porokowanski pjenjez pod wuměnenjom, pod wuměnenjemi; kupnemu zrěčenju přihłosować pod wuměnenjom, zo směny wróco stupić	porokowanske pjenjezy, porokowanski pjenjez/ popłatk kupnemu zrěčenju pod wuměnenjom, zo móžeš wróco stupić, přihłosować	

Vorleistung	Rjemjeslnicy započachu bjez zarunanja džěłać; Džěło mješe so rjemjeslnikam hakle po zakónčenju zapłaćić; Politikarjo žadaja sej wot stata X jako wuměnjenje, zo so susodny kraj připóznaje	Rjemjeslnicy započachu bjez zarunanja džěłać; pjenjezy wupołožić; dočasnje, do toho zapłaćić; Politikarjo žadaja sej wot stata X jako wuměnjenje, zo so susodny kraj připóznaje
Zitterpartie	Hra z njewěstym wukóncom; Mustwo dyrbješe hač do kónca hry třepotać	Domjace mustwo dyrbi džensa hač do kónca třepotać

BIBLIOGRAFIA

- Daneš František, *Postawy i kryteria wartyściownia w procesie kodyfikaciji jězyka*, (w:) Przegład Humanistyczny 10-12, 1981, s. 117-128.
- Hrjehor Jan, *Terminologija za předmjet sport*, Budyšin 2002.
- Jakubaš Filip, *Hornjoserbsko-němski słownik / Obersorbisch-deutsches Wörterbuch*, Budyšin 1954.
- Jenč Helmut, Anja Pohončowa, Jana Šoćina, *Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki*, Bautzen 2006.
- Jenč Helmut, Frido Michałk et al., *Němsko-hornjoserbski słownik*, t. I-II, Budyšin 1989-1991.

Polskie książki o tematyce łużyckiej wydane po 1990 roku: krótka analiza treści i instytucji sprawczych

Wzajemnych zainteresowań polsko-łużyckich, nic nie jest w stanie przedstawić lepiej niż książka, co wyraźne było w przeszłości gdy stanowiła ona wyłączny trwały nośnik wiedzy, ale również współcześnie gdy jest tylko jednym z wielu mediów informacji. Publikacje łużycoznawcze to przede wszystkim źródło wiadomości o Słowiańskim Narodzie w Niemczech, jednak dodatkowo wiele mówią o polskich badaczach, ośrodkach naukowych, orientacjach tematycznych. Tworząc zestawienie kilkunastu wydawnictw za dany okres uzyskujemy mapę, według której przyjrzeć się można aktywności sorabistów oraz ich zainteresowaniom w obrębie tematyki łużyckiej.

Przedmiotem niniejszego artykułu będzie więc charakterystyka łużycoznawczych publikacji zwartych wydanych w Polsce po 1990 roku. Zarysowany zostanie obraz piśmiennictwa sorabistycznego na przełomie wieków XX i XXI do 2007 roku. Datę granicy dolnej wybrano ze względu na to, iż zaistniały wtedy ważne zmiany w państwie polskim, rozpoczął się okres transformacji ustrojowej. Natomiast wśród badaczy i przyjaciół Łużyc, odżyło zainteresowanie i chęć zajmowania się narodem słowiańskim. Zaczęto organizować na większą skalę konferencje i spotkania, publikowano prace na łamach czasopism naukowych, wydawano książki.

Należałoby jeszcze nadmienić, że nie ukazała się dotychczas żadna bibliografia, rejestrująca wyłącznie piśmiennictwo sorabistyczne. Najwięcej spisów, w których można było znaleźć pozycje dotyczące Łużyc powstawało z zakresu językoznawstwa¹. Adresy wydawnicze wielu polskich sorabików znaleźć można w *Bibliografii*

¹ Można tu wskazać *Bibliografię Językoznawstwa Sławistycznego* pod redakcją Zofii Rudnik-Karwatowej, wydaną przez Polską Akademię Nauk, Instytut Sławistyki i Towarzystwo Naukowe Warszawskie, ukazującą się seryjnie w latach 1995-2003. Spis ten obejmuje pozycje dotyczące badań nad językami słowiańskimi za lata 1992-1997.

słowianoznawstwa za lata 1996 - 2000. *Słowiańszczyzna Zachodnia i Południowa*², która obejmuje prace wydane w Polsce, bez względu na język publikacji i narodowość autora. Są to książki oraz artykuły zamieszczone w tomach zbiorowych, pismach naukowych i popularnonaukowych. Bibliografia rejestruje prace z zakresu literaturoznawstwa, folklorystyki, kulturoznawstwa i historii. Zwiera ona w sumie 1960 pozycji, z zakresu badań nad kulturą wszystkich nacji słowiańskich. Piśmiennictwo łużycoznawcze zajmuje 306 pozycji w rejestrze. Co stanowi ok. 16 procent całości.

Książki łużycoznawcze, będące przedmiotem niniejszej analizy, zostały zebrane w *Bibliografii łużycoznawczych publikacji zwartych, wydanych w Polsce, po 1991 roku*, która zamieszczona została na końcu artykułu. Na podstawie analizy rynku wydawniczego, katalogów bibliotecznych i bibliografii udało się ustalić, że w Polsce w rozpatrywanym okresie ukazało się 41 tytułów.

Badając siedemnastoletni okres nie sposób nie zauważyć, że w obrębie tematyki łużyckiej znajdują się zagadnienia podejmowane szczególnie intensywnie w niektórych okresach czasu. Na początku lat 90- tych powstawało wiele prac monograficznych, ujmujących w sposób ogólny tematykę łużycką³. Rozpatrywano dzieje narodu, kulturę, tradycję, obecne miejsce w Europie i perspektywy rozwoju. Tendencja całościowego spojrzenia na Łużycę była z pewnością sygnałem, ponownego podjęcia tej tematyki na gruncie polskim. Po roku 2000 nastąpił zwrot ku poszczególnym dziedzinom: historii⁴, literaturze⁵, kontaktom polsko- łużyckim⁶. Studia rzadziej mają już charakter ogólny, lecz bardziej wnikliwie i drobiazgowo analizują wątki narodu słowiańskiego. Na przełomie wieków zauważyć można tendencję do badania Łużyc jako terenów przygranicznych⁷, będących punktem styku różnych kultur i wyznań. Obszar ten nie stanowi jedynie granicy południowej między Niemcami a

² pod red. Piotra Głogowskiego, Lilii Moroz- Grzelak, Michała Stefańskiego, Warszawa 2002.

³ por.: pozycja w *Bibliografii*: 3, 6,7,10.

⁴ por.: 26, 29, 38, 40.

⁵ por.: 25, 34, 37.

⁶ por.: 20, 32, 41.

⁷ por.: 21, 23, 36.

Polską lecz, styka się z nim również Śląsk i Czechy, co gwarantuje bogatą dysocjację⁸ kulturową.

Jak już wcześniej wspomniano duża liczba wydawnictw dotyczy kontaktów polsko- łużyckich. Temat ten podejmowany był już na początku lat 90- tych, kiedy to 15-16 listopada 1991 pod Opolem odbyła się sesja naukowa, dotycząca współpracy obu narodów. W efekcie tego spotkania ukazała się książka *Serbowie Łużyccy i Polacy - doświadczenie historyczne i perspektywy współpracy*⁹. Dalszy rozwój piśmiennictwa w tym zakresie świadczy, iż to zagadnienie jest dla Polaków niezwykle istotne. Już w samym tytule *Łużyce- nasz zachodni sąsiad*¹⁰, widać, że ogólna charakterystyka Łużyczan jest dokonywana z perspektywy Polaka, który podkreśla zachodnie sąsiedztwo ze Słowiańskim Narodem.

Badacze w większym stopniu zaczęli jednak przyglądać się kontaktom polsko- łużyckim dopiero w XXI wieku, a pracą otwierającą ten okres, jest książka Rafała Leszczyńskiego *My i oni: kontakty kulturalne Polaków i Łużyczan*¹¹. Mimo iż tytuł sugeruje temat rozległych kontaktów kulturalnych, to jednak autor ogranicza się przede wszystkim do zagadnień związanych z literaturą. Zwraca uwagę na obecność polskich autorów i dzieł na Łużycach, analizuje przekłady, zastanawia się nad wymianą myśli literackiej między narodami.

Na uwagę zasługują również dwie prace Małgorzaty Mieczkowskiej: *Między koncepcją a praktyką: Polska wobec Łużyc w latach 1945-1990* oraz *Polska wobec Łużyc w drugiej połowie XX wieku: wybrane problemy*¹². Odnoszą się one do wzajemnych stosunków polsko- łużyckich w czasach socjalizmu. Temat ten nie był podejmowany szeroko w literaturze. Wiele napisano o przedwojennych działaniach Polaków, na rzecz Łużyc, natomiast nie zajmowano się szczególnie okresem II połowy XX wieku. Pionierskie prace Mieczkowskiej rozpatrują to zagadnienie z perspektywy historii i

⁸ Termin zaczerpnięty z książki *Łużyce - przestrzeń dysocjacji kultur narodowych i religijnych*, Zob. szerzej: pozycja w *Bibliografii* – 39.

⁹ por.: 3.

¹⁰ por.: 7.

¹¹ por.: 20.

¹² por.: 32, 41.

politologii.

Wiele szczegółowych informacji o okresie powojennym niesie ze sobą książka *Od inkorporacji do autonomii kulturalnej: kontakty polsko-serbołużyckie w latach 1945-1950*. Tego samego okresu dotyczy. „Prołuż” *Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc...*¹³, będący obszernym studium organizacji pro-łużyckiej. W ostatnich latach da się zauważyć wzrost zainteresowania tematami historycznymi. Badacze starają się szczegółowo przeanalizować wybrane fragmenty historii, głównie XX wiecznej¹⁴.

Publikacje *Zachwył dla cudowności życia: witalistyczna poezja Jana Smreka, Frani Sramka i Jana Lajnerta* oraz *W kręgu Krabata: szkice o Juriju Brężanie, literaturze, kulturze i językach łużyckich*¹⁵ to prace literaturoznawcze badaczy katowickich. Pierwsza z nich, to ukazanie na podstawie literatury łużyckiej pojęcia witalizmu i przedstawienie zachodniosłowiańskiego rozumienia tej kategorii, na tle filozoficznej myśli europejskiej. Druga wskazuje na kondycję literatury i języka łużyckiego wobec zmian, jakie nastąpiły pod koniec XX wieku. Będąc w kręgu zainteresowań literaturoznawczych nie można pominąć, wcześniejszego, niż wskazane wyżej publikacje, pierwszego tomu pracy *Literatury zachodniosłowiańskie czasu przełomów: 1890-1990*, pod tytułem *Literatura łużycka i słowacka*¹⁶.

Od 1990 roku powstało bardzo wiele prac językoznawczych, obracających się w kręgu języków łużyckich. Wiele z nich ujmuje temat w sposób ogólny lub prezentuje wyniki badań nad historią tej mowy. Do takich studiów można zaliczyć: *O języku Łużyczan prawie wszystko*, *Studia o języku łużyckim* oraz *Z historii języków łużyckich, zbiór studiów*¹⁷. Powstały również prace w całości poświęcone przekładom Biblii¹⁸. Jedną z pozycji, to bibliografia tłumaczeń księgi na język łużycki.

¹³ por.: 38, 40.

¹⁴ Warto odnotowania jest również pozycja: *Pod Budziszynem, Dreznem, Mielnikiem: jak było naprawdę*, opisująca zakończenie II wojny światowej na terenie Łużyc. Zob. szerzej: 26.

¹⁵ por.: 25, 34.

¹⁶ por.: 5.

¹⁷ por.: 28, 8, 14.

¹⁸ por.: 9, 27, 35.

W podanym spisie wyszczególnić można jeszcze pozycje wydane jako materiały z konferencji, sejmików lub spotkań naukowych¹⁹. Łużyce jawią się tam jako teren zamieszkiwany przez lud słowiański, dlatego na konferencjach omawiana jest jego kultura, stosunki narodowościowe, miejsce Łużyc na tle innych kultur oraz kontaktów między państwami europejskimi. Takie spotkania, a także prace pokonferencyjne wnoszą duży wkład w rozwój wiedzy sorabistycznej w Polsce. Należy jednak pamiętać, że nie zawsze ukazują się one drukiem. W *Bibliografii* odnotowano 5 opracowań konferencyjnych, w rzeczywistości od 1990 roku takich spotkań odbyło się znacznie więcej.

Przedstawiony tu zarys treści zwartych publikacji łuzycznoznawczych, jest odzwierciedleniem zainteresowań badawczych, sorabistów polskich. Od 1991 roku ukazało się 41 książek poświęconych wyłącznie lub w przeważającej części Serbom Łużyckim. Najwięcej publikacji ukazało się w roku 2000 i 2002. Widać, że przełom wieku wzbudza refleksję nad problemami narodów i mniejszości etnicznych. Barak natomiast wydał w roku 2004. W pozostałych latach opublikowanych zostało średnio 2, 3 tytuły. Należy pamiętać, że wiele opracowań i referatów ukazuje się na łamach prasy, głównie czasopism naukowych oraz jako jednostki szerszych prac, dotyczących słowianoznawstwa. Można zatem stwierdzić, że w Polsce panuje dobry klimat dla naukowego rozwoju piśmiennictwa sorabistycznego i wiedzy o Łużycach.

Omawiane publikacje sorabistyczne, od 1991 były wydane przez różnego typu oficyny, z inicjatywy instytucji naukowych, głównie uczelni wyższych i placówek badawczych.

Dużym dorobkiem może pochwalić się Uniwersytet Warszawski. Prężnie działa tam Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej, którego książki w większości poświęcone są językoznawstwu. Oprócz ogólnych opracowań o języku i jego historii, ukazał się słownik przekładowy polsko- górnołużycki. Od 1991 roku Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej wydał lub patronował wydaniu 29 pozycji książkowych obejmujących zagadnienia sławistycz-

¹⁹ por.: 3, 13, 21, 22, 23.

ne, z czego 6 dotyczy stricte tematyki łużyckiej. Należy jeszcze pamiętać, iż publikuje on jedyny, do niedawna na polskim rynku, periodyk w całości poświęcony Serbom Łużyckim- „Zeszyty Łużyckie”.

Pionierem w badaniu języka łużyckiego, a co za tym idzie w ilości publikacji językoznawczych jest Instytut Słowistyki PAN (w jego obrębie działa Słowistyczny Ośrodek Wydawniczy). Trzy pozycje sorabistyczne ukazały się w serii *Język na pograniczach*. Warto jednak podkreślić, że ostatnia książka poświęcona językowi łużyckiemu pochodzi z 1997 r.

Badania nad Słowiańskim Narodem w Niemczech, rozwijają się na Ziemi Lubuskiej Dowodem na to jest ilość publikacji wydanych w Zielonej Górze i Żarach. Uniwersytet Zielonogórski jest miejscem szczególnego zainteresowania kulturą Łużyczan, w jego skład wchodzi Towarzystwo Studiów Łużyckich, które powstało w 1992 z inicjatywy Tomasza Jaworskiego. Jednym z jego zadań jest organizowanie konferencji i spotkań, stąd ukazały się materiały pokonferencyjne: *Łużyce - w nowożytnych i najnowszych dziejach Europy Środkowej*, *Serbołużycanie - Łużyce: badania historyczne i fascynacje* oraz *Nowy Testament w dziejach i kulturze Europy: 450 rocznica przekładu nowego testamentu przez Michała Jakubicę na język dolnołużycki*. Poza materiałami pokonferencyjnymi Uniwersytet patronował wydaniu książki Grażyny Wyder *Łużyce w polskiej literaturze historycznej XIX wieku i okresu międzywojennego*.

Analizując rynek wydawniczy sorabików, przenieść należy się również na Śląsk. Kolejnym miastem, w którym wydaje się publikacje łużycoznawcze jest Opole. Książka *Od inkorporacji do autonomii kulturalnej: kontakty polsko-serbołużyckie w latach 1945-1950* wydana została w 2005 roku przez Uniwersytet Opolski (badacze Instytutu Historii związani są ze Stowarzyszeniem Polsko-Serbołużyckim Pro- Lusatia). Trzy pozycje natomiast zostały wydane z inicjatywy Instytutu Śląskiego. Tutaj zaliczyć można wydawnictwa dotyczące historii Łużyczan oraz kontaktów- polsko łużyckich. Literatury łużyckiej natomiast dotyczą prace wydane w Katowicach przez Uniwersytet Śląski oraz wydawnictwo Śląsk.

Warto tutaj jeszcze wymienić Szczecin, za sprawą Małgorzaty

Mieczkowskiej, która wydała tam dwie pozycje rozpatrujące kontakty polsko- łużyckie od strony politologii.

Nie opisano tu wszystkich uczelni wyższych i placówek naukowych publikujących łużycoznawcze wydawnictwa zawarte. Wymieniono jedynie ośrodki, wydające w największym zakresie. Jak widać centra sorabistycznej produkcji wydawniczej to Warszawa, Śląsk, Ziemia Lubuska. Ale z uczelni wyższych można tu jeszcze wskazać Uniwersytet Jagielloński czy Katolicki Uniwersytet Lubelski, a z placówek naukowych, na przykład Instytut Kaszubski w Gdańsku. Wskazuje to na bardzo szeroki zasięg zainteresowania kulturą łużycką w Polsce.

Bibliografia łużycoznawczych publikacji zwartych, wydanych w Polsce po 1991 roku*

1991

1. Wybór haseł z dolnołużyckiego słownika Jana Chojnana (1650), Warszawa: ISZiP, 1991.

1992

2. Cygański Mirosław, Ruch narodowo-wyzwoleńczy Serbów Łużyckich i jego dążenia do utworzenia własnego państwa po pierwszej wojnie światowej: (1918/1919), Opole:[brak wyd.], 1992.

3. Serbowie Łużyccy i Polacy - doświadczenie historyczne i perspektywy współpracy: materiały z sesji naukowej odbytej 15-16 listopada 1991 r. w Niwkach pod Opolem, pod red. Michała Lisa, Opole: „Wspólnota Polska”, 1992.

1993

4. Jaworski Tomasz, Żary w dziejach pogranicza śląsko-łużyckiego, Żary: Zakład Poligrafii WSP, 1993.

1994

5. Literatury zachodniosłowiańskie czasu przełomów: 1890-1990: przewodnik encyklopedyczny, pod red. Haliny Janaszek-Ivanickovej, T. 1, Literatura łużycka i słowacka, Katowice: „Śląsk”, 1994.

6. Malink Jan, Łużyczanie: słowiański naród w Niemczech, tł. z niem. Stanisław Marciniak, Warszawa: ISZiP, „Energia”, 1994.

7. Mazurski Krzysztof, Łużyce - nasz zachodni sąsiad, Warszawa: Rada Główna Kultury Fizycznej i Turystyki „Kolejarz”, 1994.

8. Studia o języku łużyckim = Studije k serbskej reci = Studien zur sorbischen Sprache, pod red. Frido Michała, red. nauk. Helmut Faska, Ewa Rzetelska-Feleszko, Macieź Łużycka w Budziszynie, Warszawa: SOW, 1994.

1995

9. Lewaszkiewicz Tadeusz, Łużyckie przekłady Biblii, przewodnik bibliograficzny, Warszawa: SOW, 1995, seria: Język na pograniczach.

10. Łużyce - w nowożytnych i najnowszych dziejach Europy Środkowej, pod red. Tomasza Jaworskiego i Mieczysława Ostrowskiego, Zielona Góra: „Verbum”, 1995, seria: Zielonogórskie Studia Łużyckie.

1996

11. Bochna Władysław, Dzieje Zakonu Magdalenek od Pokuty na Dolnym Śląsku i Łużycach, Wrocław: Polski Fakultet Teologiczny, 1996.

12. Górnołużycko-polski i polsko- górnołużycki słownik ekwiwalentów pozornych, [Hornjoserbsko-pòlski a pòlsko-hornjoserbski słownik pozdatnych ekwiwalentow], Warszawa: Towarzystwo Polsko- Serbołużyckie, 1996.

13. Sprawy łużyckie w ich słowiańskich kontekstach: (materiały z sesji młodych sorabistów [7-9 maja 1996 r.], pod red. Ewy Siatkowskiej, Jerzego Molasa, Warszawa: Instytut Filologii Słowiańskiej UW, 1996.

14. Z historii języków łużyckich, zbiór studiów, pod red. Helmuta Fasse i Elżbiety Wrocławskiej, Warszawa: SOW, 1996, seria: Język na pograniczach.

1997

15. Cygański Mirosław, Leszczyński Rafał, Zarys dziejów na-

rodowościowych Łużyczan, T. 2, Lata 1919-1997, Opole: PIN, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, 1997.

16. Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc: pogranicza i kontakty językowe, pod red. Jadwigi Zieniukowej, Warszawa: SOW, 1997, seria: Język na pograniczach.

1998

17. Piwoński Witold, Lubanicki zabytek języka dolnołużyckiego, Żary: Stowarzyszenie Promocji Wschodnich Łużyc, 1998.

18. Serbołużycanie - Łużyc: badania historyczne i fascynacje, pod red. Tomasza Jaworskiego, Wiesława Pyżewicza, Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1998, seria: Zielonogórskie Studia Łużyckie.

1999

19. Kowalczyk Tomasz, Kościół katolicki na Łużycach Górnych w latach 1919- 1990, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1999.

2000

20. Leszczyński Rafał, My i oni: kontakty kulturalne Polaków i Łużyczan, Opole, Stowarzyszenie Instytut Śląski: PIN, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, 2000.

21. Łużyce - bogactwo kultur pogranicza: materiały z Ogólnopolskiego Sejmiku Krajoznawczego, pod red. Jerzego Tomasza Nowińskiego, Żary: Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. Oddział Powiatu Żarskiego, 2000.

22. Serbołużycanie, kultura i historia. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniu 20 listopada 1998 w Brzegu, pod red. Leszka Kuberskiego i Piotra Pałysa, Brzeg: „Pro Lusatia”, 2000.

23. Serbołużycanie na terenach przygranicznych: Łużyce Zachodnie, Łużyce Wschodnie: materiały z międzynarodowej sesji polsko-niemieckiej, Zielona Góra 7 czerwca 2000, pod red. Mieczysława Wojeckiego, Zielona Góra: Zespół Szkół Ekonomicznych, [nakł. Autora], 2000.

24. Siatkowska Ewa, Studia łuzycoznawcze, Warszawa: Komisja

Nauki Wydziału Polonistyki UW, 2000.

25. Włodarz Konrad, *Zachwyty dla cudowności życia: witalistyczna poezja Jana Smreka, Frani Sramka i Jana Lajnerta*, Katowice: „Śląsk”, 2000.

26. Wójciki Józef, *Pod Budziszynem, Dreznem, Mielnikiem: jak było naprawdę*, Warszawa: „IBiS”, 2000.

2001

27. *Nowy Testament w dziejach i kulturze Europy: 450 rocznica przekładu nowego testamentu przez Michała Jakubicę na język dolnołużycki*, pod red. Tomasza Jaworskiego, Wiesława Pyżewicza, Zielona Góra: Wydaw. Szkoły Nauk Humanistycznych i Społecznych UZ, 2001, seria: Zielonogórskie Studia Łużyckie.

28. *O języku Łużyczan prawie wszystko*, pod red. Ewy Siatkowskiej, Timo Meskanka, Warszawa: Wydział Polonistyki UW, 2001.

2002

29. Cygański Mirosław, Leszczyński Rafał, *Zarys dziejów narodowościowych Łużyczan, T. 1, Do 1919 roku*, Budziszyn: Sorbisches Institut; Opole: PIN, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, 2002.

30. *Dolnołużycko-polski słownik minimum*, pod red. Rafała Leszczyńskiego, Żary: Stowarzyszenie Promocji Wschodnich Łużyc, 2002.

31. Kubera Marian, Sołecki Władysław, *Tysiąc lat i co dalej...*, Gdańsk: Instytut Kaszubski; Wejherowo, Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej, 2002.

32. Mieczkowska Małgorzata, *Między koncepcją a praktyką: Polska wobec Łużyc w latach 1945-1990*, Szczecin: „Ton”, 2002.

33. *Słownik polsko-górnołużycki i górnołużycko-polski = Pólsko-hornjoserbski a hornjoserbsko-pólski słownik*, pod red. Ewy Siatkowskiej, Warszawa: Instytut Filologii Słowiańskiej UW, 2002.

34. *W kręgu Krabata: szkice o Juriju Brězanie, literaturze, kulturze i językach łużyckich*, pod red. Józefa Zarka, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2002.

2003

35. Bura Renata, *Polska, czeska i górnołużycka frazeologia pocho-*

dzenia biblijnego a Nowy Testament Jakuba Wujka, Biblia kralicka oraz Nowy Testament Michała Frencza, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003.

36. Ludność pogranicza śląsko-łużyckiego, pod red. Tomasza Jaworskiego, Zielona Góra: Lubuskie Towarzystwo Naukowe, 2003.

37. Wyder Grażyna, Łużyce w polskiej literaturze historycznej XIX wieku i okresu międzywojennego, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza UZ, 2003.

2005

38. Kuberski Leszek, Pałys Piotr, Od inkorporacji do autonomii kulturalnej: kontakty polsko- serbołużyckie w latach 1945-1950, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2005.

39. Szczepankiewicz - Battek Joanna, Łużyce - przestrzeń dyssocjacji kultur narodowych i religijnych, Słupsk: Wydawnictwo Pomorskiej Akademii Pedagogicznej, 2005.

2006

40. Brodacki Jakub, „Prołuż” Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc: historia wewnętrzna organizacji(1945-1949), Warszawa: Polska Grupa Marketingowa, 2006.

41. Mieczkowska Małgorzata, Polska wobec Łużyc w drugiej połowie XX wieku: wybrane problemy, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2006.

Indeks przedmiotowy do bibliografii:

DZIEJE NARODU: 7, 10, 11, 15, 18, 29

HISTORIA XX W.: 2, 26, 38, 40

JĘZYKOZNAWSTWO: 1, 8, 9, 12, 14, 16, 17, 24, 28, 30, 33, 35

KONTAKTY POLSKO - ŁUŻYCKIE: 3, 20, 32, 41

KULTURA: 6, 13, 19, 22, 31, 39

LITERATURA: 5, 25, 27, 34, 37

ŁUŻYCE - TERENY PRZYGRANICZNE: 4, 21, 23, 36

* Zastosowano układ chronologiczny, w obrębie którego pozycje ułożone są alfabetycznie według nazwiska autora, (prace zbiorowe według tytułu). Opis zawiera: autora, tytuł, tom, miejsce wydania, nazwa wydawcy, rok wydania, tytuł serii. Bibliografia stworzona jest na podstawie opracowania własnego. Zaopatrzona jest w indeks przedmiotowy.

Z dziejów trzech Serbskich Domów (od 1872 po współczesność).

W 2006 r. prasa na Łużycach przypomniała otwarcie przed 50 laty w Budziszynie Serbskiego Domu. Serbołużyckim i niemieckim czytelnikom ukazano mały wycinek naszych dziejów. W dniu 19 października 2006 r. otwarto także w jego murach wystawę poświęconą tej problematyce. Jest to inicjatywa jak najbardziej godna szacunku, gdyż ukazuje poczynania Serbołużyczan z których możemy być dumni. Pragnąłbym w tym miejscu dorzucić pewne niezbędne do przedstawienia dziejów wszystkich trzech Serbskich Domów uzupełnienia i przemyślenia.

Od Domu Macierzy do Serbskiego Domu (lata 1872-1937)

Pierwsze postulaty uzyskania własnej siedziby pojawiły się wśród członków Macierzy Serbołużyckiej (Serbska Maćica – MS) już w latach 60-tych XIX stulecia, w dekadę po jej założeniu. Korla Awgust Jenč wniosł, aby znalazły się w niej biblioteka i muzeum i która byłaby miejscem spotkań Serbołużyczan. Pastor z Palowa natychmiast podarował nań 100 talarów. Jan Arnošt Smoler od 1851 r. posiadał w pobliżu Bogatej Wieży własną małą księgarnię, która jednak nie odpowiadała ani jego osobistym potrzebom, ani potrzebom Macierzy. W porozumieniu z prezydium Macierzy zdecydował się więc na zakup większej nieruchomości na rogu dzisiejszych Lawskich hrębjow. Było to odważne posunięcie, które w jednym z listów sam określił mianem „ryzyka”, za które musiał wziąć na siebie odpowiedzialność finansową. Ta budowla nosiła jeszcze nazwę „Dom Macierzy” (Maćičny dom). Aby wejść w jego posiadanie, w 1873 r. musiano uzupełnić statut Macierzy, a towarzystwo uzyskało podmiotowość prawną. Jednak także ta budowla okazała się zbyt mała, zatem od 1882 r. rozpoczęto wśród

Serbołużyczan i za granicą zbiórkę pieniężną na nowy dom, pod który kamień węgielny położono w 1897 r., a poświęcono w 1904 r. Ostatnie zobowiązania związane z jego budową Arnošt Muka spłacił w 1922 r.

W Serbskim Domu (bo od poświęcenia w 1904 r. nosił takie miano) umieszczono bibliotekę, archiwum, muzeum, redakcję gazety, księgarnię itp., a na zebrania używano pięknej sali i kawiarni. Wynajmowano także mieszkania osobom prywatnym. Od samego początku Macierz Serbołużycka gospodarowała tym wielkim budynkiem jako jedyny właściciel, z wszelkimi finansowymi konsekwencjami. W latach dwudziestych swe siedziby znalazły tam także Domowina, Serbołużycki Sokół, Serbołużycka Rada Ludowa i Serbołużycki Bank Ludowy. Aż do czasów nazistowskich Serbski Dom był duchowym centrum narodu serbołużyckiego, jego kultury i nauki.

Pierwsze wywłaszczenie (lata 1937-1945)

Po nazistowskim zakazie publicznej działalności Domowiny i należących do niej oddziałów i towarzystw (18 marca 1937 r) Serbski Dom 25 sierpnia tego samego roku został zajęty przez Gestapo, a jego wnętrza zapieczętowane. Zarządzenie marcowe odnosiło się jednak do Macierzy Serbołużyckiej tylko pośrednio, ponieważ nie była ona wówczas częścią składową Domowiny i oficjalnie jako całość nie zbierała się. „Maćicarjo” publicznie pod nazwą stowarzyszenia występowali sporadycznie, np. na pogrzebach swych członków. Tym bardziej jest dziwnym, że 10 kwietnia 1940 r. w urzędzie sądowym przedłożony został aktualny spis członków Macierzy oraz nazwiska członków prezydium. Na podstawie odnalezionych dokumentów dowiadujemy się dalej, że 23 kwietnia 1940 r. urząd miejski zwrócił się do przewodniczącego Macierzy, żądając m. in. zmiany nazwy towarzystwa - „amtsdeutsch” to znaczy „Verdeutschung”. W odpowiedzi przewodniczący Alwin Mjerwa zakomunikował, że 3 czerwca 1940 r. prezydium i komitet Macierzy zebrał się w gospodzie „Schöne Lausitz” (Serbołużycka kawiarnia w Serbskim Domu) stwierdzając, że zgodnie ze statutem

nazwę stowarzyszenia władne jest zmienić jedynie generalne zgromadzenie, i że mogłoby ona brzmieć „Wendische Lausitzer wissenschaftliche Gesellschaft“ albo „Wendische literarische Gesellschaft“. Podane przez przewodniczącego Mjerwą i prezydium uzasadnienie odmowy było bardzo sprytne, gdyż jasnym było, że na przeprowadzenie walnego zgromadzenia członków przewodniczący rzecz jasna zezwolenia od starosty powiatowego nie otrzyma. Ataki na Macierz ze strony budziszyńskiego urzędu sądowego stanowiły jedynie element planu, którego głównym celem było rozbitcie serbołużyckiego towarzystwa. W dniu 17 kwietnia 1941 r. Gestapo poinformowało ten urząd w marginesowej notatce, że: „Verein aufgelöst und verboten“. Nie można stwierdzić, czy i kiedy przewodniczący Macierzy ten zakaz pisemnie otrzymał i czy w ogóle został o nim powiadomiony. Już 8 czerwca 1941 r. Macierz Serbołużycka została wywłaszczona, a Serbskim Dom, w którym zagnieździły się brunatne organizacje, zagrabiono.

Początki wśród ruin (1945-1949)

W trakcie walk o Budziszyn w 1945 r. Serbski Dom został spalony i uległ niemalże całkowitemu zniszczeniu. Po zakończeniu wojny znaleźli się jednak członkowie Macierzy, którzy poczuli się do moralnej odpowiedzialności za zagrabiony towarzystwu budynek i podjęli działania dla zabezpieczenia ruin. Już 10 sierpnia 1945 r. Macicarjo: (prałat Hejduška, dr. Řezak, prawnik Wićaz, nauczyciele: Šořta, Lodny, Kral, Kubjeńc i Holan oraz mistrz budowlany Löhner - przewodniczący ks. Mjerwa przebywał jeszcze poza Łużycami) dyskutowali wspólnie o przyszłości ruin, a w dziesięć dni później porozumieli się, że ze względu na ich stan, niektóre z zachowanych murów należy wyburzyć. zachował się protokół z tego spotkania. Nierozstrzygnięta była jeszcze kwestia własności, bo przecież Serbski Dom w 1941 r. przeszedł w posiadanie miasta Budziszyn. Według dokumentów, na początku kwietnia 1946 r. oficjalnie zażądano od miasta zgody na reaktywowanie i podjęcie działalności przez towarzystwo Macierz Serbołużycka. Podobny wniosek złożyła także pisemnie 15 maja 1946 r. Domowina. W międzyczasie ukazało się urzędowe zarządzenie o zwrocie wszel-

kiej zagrabionej przez nazistów własności pierwotnym właścicielom. W dniu 23 lipca 1946 r. starosta powiatowy dr. Jan Cyż w liście do przebywającego w Stollbergu prof. Oty Wićaza pisał: „Tymczasem pytałem w zarządzie miejskim i dowiedziałem się, że Macierz może ponownie działać.” (Ten dokument obala pogląd, że MS po 1945 r. Nie otrzymała oficjalnego pozwolenia na działalność). Rozmowy pomiędzy Macierzą a miastem skonkretyzowały się i 1 kwietnia 1947 r. burmistrz i kierownik miejskiego urzędu budowlanego w Budziszynie, a ze strony Macierzy dr Jakub Wjacławek i dr Beno Symank podpisali u budziszynskiego notariusza Kalaucha porozumienie o wymianie: Macierz otrzymała nieruchomość na Póstowym naměšće, a miasto Budziszyn pozostałości Serbskiego Domu. Tym samym problem zwrotu należnej Macierzy nieruchomości został rozwiązany. Za zgodą miejskiej radzieckiej komendantury 18 marca 1947 r. odbyło się walne zgromadzenie Macierzy. Wówczas to ponownie stała się ona prawnym i jedynym posiadaczem tej nieruchomości, niestety wyłącznie ruin. Kamień węgielny pod nowy Serbski Dom położono w stulecie założenia Macierzy Serbołużyckiej, w dniu 24 sierpnia 1947 r. Wielka manifestacja na Póstowym naměšće zgromadziła Serbołużyczan z wielu stron. Kamień węgielny w imieniu świętej trójcy poświęcił Ota Wićaz, trzykrotnie uderzając weń i napominając: „Serb Serbej bratr” (Serbołużyczanin Serbołużyczaninowi bratem). Jako drugi trzykroć uderzył w kamień przewodniczący Macierzy dr Jakub Wjacławek z hasłem: „Swěru, wutrajność, woporniwosć” (wierność, wytrwałość, ofiarność). Pozdrowienia przekazali żupani Domowiny, a także przedstawiciele radzieckiej administracji w Niemczech oraz reprezentanci misji wojskowych Polski, Czechosłowacji i Jugosławii. Na fotografiach z tej manifestacji widzimy kamień węgielny z datą 24. 8. 1947. Jak później pisał naoczny świadek, dr J. Cyż, był on prowizorką i nie został wmurowany. Dzisiaj na jednym z kamieni na zachodnim narożniku widnieje data 1954. Zapewne wynika to z faktu, że wówczas budowę Domu przejęło państwo.

Niewątpliwie najwięcej zasług w rozpoczęciu budowy Serbskiego Domu miały serbołużyckie brygady młodzieżowe (Płaskorzeźba małego „brigadnika” na wschodniej ścianie Serbskiego Domu już

dawno powinna - na cześć „brigadników”! - zająć bardziej eksponowane miejsce) Także wielu innych, starszych i młodszych, usuwało gruz, czyściło cegły, nosiło materiały budowlane. Rozmaitą pomoc nieśli również przyjaciele Serbołużyczan z Czechosłowacji, Polski i Jugosławii. Pod względem organizacyjnym odpowiedzialność za budowę domu wzięli na siebie głównie pracownicy Domowiny.

W enerdowskiej historiografii nie wspomiano o następującym nakazie: „wszystkie towarzystwa zajmujące się oświatą i ochroną wartości duchowych ludu mają się podporządkować i utworzyć masowe organizacje. Oznacza to, że Macierz Serbołużycka musi się zrzec swojej samodzielności”. Urząd Serbołużycki (Serbski zarząd) w Budziszynie, jako organ urzędowy landu Saksonii, komunikat tej treści przekazał prezydium MS pismem z 4 marca 1949 r., żądając dalej: „Proszę dostarczyć wszystkie potrzebne do tego dokumenty, statuty, dokumenty majątkowe, protokoły, itp.” W ostatnim protokołarnym zapisie przewodniczącego MS dr Jakuba Wjacławka i sekretarza Rudolfa Jenča zapisano między innymi: „Ponad 100 lat Macierz była samodzielnym towarzystwem”. Po zakończeniu walnego zgromadzenia 7 czerwca 1949 r. Macierz przystąpiła do Domowiny. Na tej podstawie Wjacławek i Jenč wnioskowali: „Ponieważ przy reorganizacji Macierzy także cały jej majątek przeszedł na Domowinę, zrzekła się ona budowy nowego Serbskiego Domu, a zadanie to przejmie Domowina.”

Zarządzeniu państwowemu nikt wówczas nie mógł się nie podporządkować. Faktem pozostaje, że Macierz Serbołużycka ponownie została wywłaszczona. Niestety, tej prawdzie niemal przez 50 lat uporczywie zaprzeczano, także w półwiecze otwarcia nowego Serbskiego Domu. Do jego dziejów należy także to, że już 5 zjazd Związkowego Prezydium Domowiny uchwalił: „das der Domowina gehörende Grundstück Bautzen, Postplatz 1, eingetragen im Grundbuch der Stadt Bautzen Band 24, Blatt 808, in Volkseigentum zu übergeben”. List w tej sprawie do rady okręgu Budziszyn podpisał ówczesny przewodniczący Domowiny.

Budowę Serbskiego Domu ostatecznie sfinansowało państwo, stawiając go w służbę kultury serbołużyckiej i utrzymując. Prawnie jednak nie należał on już do Serbołużyczan, co wtedy nie

miało większego znaczenia. Dalszy zapis o państwowej własności Serbskiego Domu znajduje się w księdze nieruchomości z 1956 r. W okresie późniejszym pewne prawa zapisano także Domowinie.

Powrót w serbołużyckie ręce (lata po 1990 r.)

Po politycznych zmianach 1990 r. Macierz Serbołużycka i Domowina, początkowo każde osobno, a następnie wspólnie, zaangażowały się w zwrot Serbskiego Domu w serbołużyckie ręce. Problem był w tym, że po porozumieniu zjednoczeniowym pomiędzy RFN i NRD własność państwowa (ludowa) z czasów NRD przejęta została przez Republikę Federalną Niemiec, co oznaczało, że nowe państwo stało się właścicielem Serbskiego Domu.

Tymczasowe prezydium Macierzy już 11 października 1990 r. zwróciło się pisemnie do władz okręgowych z żądaniem, aby tę serbołużycką nieruchomość przekazać prawowitemu właścicielowi. Wspólne rozmowy Macierzy i Domowiny z urzędami okręgowymi trwały bardzo długo (hasłem było: Serbski Dom w serbołużyckie ręce), jednak nie zakończyły się sukcesem, pomimo, że reprezentujący okręg urzędnicy polemizowali nawet z obłudnym niemieckim przyczynkiem gazetowym, w którym stwierdzono, że Dom zbudowali Niemcy. Ze względu na przepisy prawne, polityczne decyzje dotyczące Serbskiego Domu trzeba było wypracować na wyższym szczeblu. Serbołużyckie poczynania uwidaczniały się w protestach i w trakcie publicznych dyskusji. Konkretnie rozmowy z przedstawicielami władz Saksonii uległy intensyfikacji dopiero w 1996 r., przy czym początkowo nie było jasne, komu państwo tę własność przekaze – Macierzy, Fundacji na Rzecz Narodu Serbołużyckiego, czy do wspólnego gospodarowania obu podmiotom.. W dniu 23 marca 1996 r., rozmawiano z ówczesnym sekretarzem stanu w rządzie Saksonii dr. Ermischem oraz w ministerstwie finansów, w których uczestniczyli dyrektor Fundacji na Rzecz Narodu Serbołużyckiego i przewodniczący Macierzy Serbołużyckiej. Negocjacje przebiegały w atmosferze przychylności i zrozumienia dla serbołużyckich postulatów. W rezultacie ustalono, że Serbski Dom mogłyby wspólnie przejąć Macierz

Serbołużycka i Fundacja pod warunkiem, że będzie on służył także innym towarzystwom i serbołużyckiemu życiu kulturalnemu.. Jednak już 10 kwietnia 1996 r. prezydium Domowiny wyraziło zaniepokojenie wynikiem tych rozmów i zażądało uznania siebie za jedyną stronę uprawnioną do negocjacji w tej kwestii, gdyż jest ona nadrzędnym związkiem towarzystw, a budowa Domu nie była wyłącznie skutkiem poczynań Macierzy, ale także młodzieżowych brygad pracy i całego narodu serbołużyckiego. Kilka dni później ówczesny przewodniczący Domowiny przedstawił to stanowisko prezydium na walnym zgromadzeniu Macierzy (13 kwietnia). Członkowie Macierzy głosowali nad przekazaniem Domowinie swych moralnych praw (prawnych nie było) do Serbskiego Domu. Przytłaczającą większością głosów zrzeknięto się swych praw, a 27 kwietnia 1996 r. prezydium związkowe Domowiny uchwaliło przejście Domu. Ówczesna decyzja „Maćicarjow” miała miejsce już w demokratycznych uwarunkowaniach społecznych i nie można jej porównywać z uchwałą z 1949 r., podjętą pod naciskiem zarządzenia Radzieckiej Administracji Wojskowej o likwidacji towarzystw działających na rzecz kształcenia społeczeństwa. Upłynęło jednak jeszcze kilka lat, zanim doszło do ostatecznych rozstrzygnięć. Ostatecznie w dniu 12 maja 1999 r. przedstawiciele rządu Saksonii, Domowiny, Fundacji na Rzecz narodu Serbołużyckiego i Macierzy Serbołużyckiej podpisali akt notarialny stwierdzający, że właścicielem Serbskiego Domu staje się Domowina, a Fundacja na Rzecz Narodu Serbołużyckiego i lud serbołużycki nabywają praw do jego użytkowania. Tym samym prawna własność została zapisana w księdze nieruchomości. De facto wszak Dom tym celem służył od zawsze. Oficjalne przekazanie Serbskiego Domu w serbołużyckie ręce nastąpiło 1 września 1999 r., będąc ukoronowaniem trwających wiele lat starań. Na uroczystości przemówił były naczelnik brygad serbołużyckich Jurij Brězan, przewodniczący Domowiny Jakub Brankač, saski minister dr. Meyer i przewodniczący Macierzy, który między innymi rzekł:

„Powinniśmy zamyślić się nad sferą duchową Serbskiego Domu, gdyż jest zapisane, że Serbski Dom ma służyć serbołużyckiemu życiu społecznemu i kulturalnemu. Czy nie powinno się także

w języku niemieckim używać nazwy Serbski Dom? Nasi włoscy, tureccy i inni współobywatele także swe domy nazywają w swej mowie ojczystej. Dlaczego nad Serbskim Domem albo na nim nie powiewa zawsze serbołużycka chorągiew? Niegdyś na frontonie Serbskiego Domu widniały serbołużyckie hasła. Czy dzisiejszy, mały, pomarszczony i trudny do odczytania napis nad wejściem oddaje naszą dumę z Serbskiego Domu? Wyraźmy naszą dumę z siebie, z naszej przeszłości, terażniejszości i przyszłości.”

W dniu 19 października 2005 r. w Serbskim Domu zakończono przeprowadzoną ze środków Fundacji na Rzecz Narodu Serbołużyckiego przebudowę parteru (gospody „Bjesada” i pomieszczeń Serbołużyckiej Informacji Kulturalnej). Inwestycja ta ma służyć większej otwartości i atrakcyjności, tak dla Serbołużyczan jak też wszystkich innych gości. Tradycyjne związki z starym Serbskim Domem zaraz po przekroczeniu progu obrazują odwiedzającym wypisane na planszach hasła widniejące niegdyś na frontonie: „Bohu k česći – Serbam k wužitku” i „Trać dyrbi Serbstwo zawostać”

Polityka oświatowa a mniejszości narodowe w podzielonych Niemczech 1945-1990. Serbołużyczanie na tle Duńczyków i Północnych Fryzów

Zakończenie II wojny światowej i bezwarunkowa kapitulacja III Rzeszy stanowiły w dziejach Niemiec istotną cenzurę. Zwycięskie mocarstwa dążyły do radykalnej politycznej, socjalnej i ekonomicznej transformacji Niemiec. To skutkowało także na szkolnictwo. W przekonaniu wszystkich czterech mocarstw okupacyjnych edukacja szkolna miała zostać nakierowana na nowe wartości. W amerykańskiej strefie okupacyjnej planowano szeroką demokratyzację Niemiec i jego systemu oświaty. Tak zwana polityka „re-education” wzorowana była na społecznym i oświatowym systemie USA. Podobne systemy kształcenia wprowadzono w brytyjskiej i francuskiej strefach okupacyjnych. Niemieckie instytucje zachowały przy tych kwestiach oświaty pewną autonomię. Ze względu na federalną strukturę, poszczególne kraje związkowe i ich organy miały pewien wpływ na politykę oświatową. W odbudowie systemu edukacji w zachodnich strefach okupacyjnych wykorzystywane także idee i wzory struktur oświatowych republiki weimarskiej¹.

Także w radzieckiej strefie okupacyjnej rozwinęła się żywa dyskusja na temat koncepcji wychowawczych. Miała ona wielostronny charakter, nie ograniczając się jedynie do modelu szkoły socjalistycznej. Szczególnie żywe były idee reform pedagogicznych z czasów weimarskich. Jednak w 1948 r. sytuacja we wschodnich Niemczech uległa zaostrzeniu, co doprowadziło do obrania we wszystkich aspektach życia społecznego kursu zdecydowanie socjalistycznego². Powtórnie stłumiono zaczątki demokracji, pozry-

¹ Ch. F ü h r: *Zur deutschen Bildungsgeschichte seit 1945*, w: Christoph Führ/ Carl-Ludwig Furck (wud.): *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*, Bd. 6/1, München 1998, s. 10.

² S. H ä d e r: *Von der „demokratischen Schulreform“ zur Stalinisierung des*

wano struktury federalne wzmocniając prerogatywy instytucji centralnych. Już w 1947 r. utworzony został centralny organ szkolny, tak zwany Centralny Niemiecki Urząd Szkolny Oświaty Ludowej. Zadaniem tej instytucji było wprowadzenie w życie oświatowo-politycznych zarządzeń radzieckich władz okupacyjnych oraz SED. Wzmógł się także ideologiczny nacisk na szkoły i nauczycieli.

W RFN przed zjednoczeniem przez długi czas status mniejszości narodowej posiadała tylko duńska grupa narodowa. Nie uznawani byli Północni Fryzowie, Sinti Roma i Polacy. W Niemczech Wschodnich mniejszość narodową widziano tylko w Serbołużyczanach. Innych mniejszości, takich jak Polacy czy Sinti Roma także nie uznawano. W przyszłości polityka mniejszościowa pod wpływem podziału Niemiec miała ulec przewartościowaniu.

Polityka oświatowa a grupy narodowe w RFN

Polityka mniejszościowa w Niemczech Zachodnich odpowiadała normom polityki mniejszościowej w Europie Zachodniej. Po II wojnie światowej problem mniejszości narodowych niemalże całkowicie wypadł z międzynarodowego dyskursu. Międzywojenny system mniejszościowy uznano za zbankrutowany, a nowej struktury mniejszościowej nie chciano definiować. Oprócz tego panowało przekonanie, że rozwiązania narodowościowe w poszczególnych państwach zachodnioeuropejskich nie niosły już za sobą większych potencjalnych konfliktów³. Republika Federalna Niemiec chciała problem mniejszościowy rozwiązać na płaszczyźnie bilateralnego porozumienia z sąsiednią Danią.

Po wojnie doszło w Niemczech do nieoczekiwanego rozkwitu duńskiego ruchu narodowego. Towarzystwo Południowego Szlezwigu, jak nazywała się duńska organizacja mniejszościowa, po 1946 r., uzyskało niespotykany dotąd stopień akceptacji we

Bildungswesens – der 17. Juni 1953 in Schulen und Schulverwaltung Ost-Berlins, [w:] Jürgen Kocka (wud.): *Historische DDR-Forschung. Aufsätze und Studien*, Berlin 1993, s. 194.

³ L. E l l e, *Der Minderheitenschutz in Deutschland im 20. Jahrhundert*, w: Edmund Pech/Dietrich Scholze (wud.): *Zwischen Zwang und Beistand. Deutsche Politik gegenüber den Sorben vom Wiener Kongress bis zur Gegenwart*, Bautzen 2003, s. 135–138.

wszystkich warstwach ludności duńskiej i niemieckiej. Na początku 1946 r. było w tym towarzystwie zorganizowanych już 10 tys. osób, a 1 października 1946 r. prawie 56 tys. Szczytowy punkt rozwoju ruch ten osiągnął jesienią 1948 r., licząc 78 tys. członków⁴. Znacznie szerszy był krąg jego sympatyków. Ruch duński, do którego przystąpiło wielu Niemców, stał się najpoważniejszą siłą polityczną w regionie Południowego Szlezwigu. Co było przyczyną takiego rozkwitu? Po klęsce wojennej dalsza egzystencja Niemiec była wielką niewiadomą. Niemiecka gospodarka była zrujnowana. Do tego doszło bezrobocie, przekraczające w Południowym Szlezwiugu 40 procent. Oprócz tego socjalne ubóstwo ludności potęgowały zniszczenia w infrastrukturze. Nie bez znaczenia były szerzące się obawy przed napływem nieprzewidywalnej liczby wysiedleńców z byłych niemieckich prowincji. Rozwiązanie politycznych, gospodarczych i socjalnych dylematów mieszkańcy widzieli w przyłączeniu Południowego Szlezwiugu do Danii, państwa silnego socjalnie i gospodarczo⁵. Wszystko co duńskie – w tym szkoły i organizacje kościelne, miało zatem dużą siłę przyciągającą. W 1945 r. funkcjonowało 9 duńskich szkół z 436 uczniami. W 1947 r. liczba szkół wzrosła do 51, a liczba uczniów do 12495, aby w 1950 r. osiągnąć punkt szczytowy - 80 szkół z 13239 uczniami⁶. Niemieckie urzędy próbowały duński ruch narodowy osłabić między innymi poprzez utrudnianie rekrutacji szkolnej. Pracowników względnie urzędników o produńskim nastawieniu przenoszono w inne regiony⁷. Nad przepisami prawnymi dla mniejszości duńskiej w Południowym Szlezwiugu pracowały brytyjskie władze okupacyjne. Ubiegał się o to też rząd duński. Działania te przyniosły efekt w postaci podpisanego w dniu 26 września 1949 r. tak zwanego

⁴ T. Steensen, *Nordfriesland im 19. und 20. Jahrhundert*, [w:] A. Bantelmann, A. Panten, Rolf Kuschert, Thomas Steensen (wud.): *Geschichte Nordfrieslands*, Bredstedt 1995, s. 393.

⁵ Ibidem, s. 394.

⁶ Patrz: *Südschleswig – der Landesteil und die dänische Volksgruppe*, [Flensburg] 1991, s. 24.

⁷ J. Runge, *Die dänische Minderheit in Südschleswig*, [w:] *Minderheiten im deutsch-dänischen Grenzgebiet*, Kiel 1993, s. 137.

oświadczenia kilońskiego (Kieler Erklärung)⁸. Gwarantowano w nim swobodę identyfikacji z duńską kulturą jak też ochronę języka w obrębie szkoły i kościoła. Pomimo to rozdźwięki nadal miały miejsce. Widoczne to było między innymi podczas wyborów do sejmiku krajowego Szleszwigu - Holsztyna, w trakcie których kampania duńskich kandydatów była przez niemieckie instancje utrudniana. Dla stabilizacji niemieckich pozycji w przygranicznym paśmie państwo zainicjowało tak zwany "program północ". W ten sposób zamierzano uzyskać zdystansowanie się niemieckiej ludności od organizacji duńskich.

Niemiecka ofensywa wymierzona była także przeciwko duńskiemu szkolnictwu. Wsparcie państwa dla tych szkół w 1951 r. zredukowane zostało z 80 na 62, a rok później jedynie do 50 procent kosztów bieżących⁹. Doprowadziło to do spadku liczby uczniów. W 1950 r. do duńskich szkół uczęszczało 13239 uczniów. W 1953 r. liczba ta spadła do 9779, a w 1955 r. jeszcze bardziej, do 7722 uczniów¹⁰. W tym samym roku, w trakcie przystępowania RFN do NATO, Dania wskazała na niezadowalającą sytuację swojej mniejszości w tym kraju. Oświadczenie to oraz naciski wewnętrzne doprowadziły do zmian w niemieckiej polityce mniejszościowej. Z inicjatywy kanclerza Konrada Adenauera doszło do ogłoszenia tak zwanych deklaracji Bonnisko - Kopenhaskich (Bonn-Kopenhagener Erklärungen). Wraz z tym porozumieniem zalegitymizowano działalność duńskiej i niemieckiej mniejszości w przygranicznych pasmach obu państw¹¹. Między innymi duńskie aktywa polityczne uporządkowane zostały w ramach własnej partii oraz ustalono warunki udziału tej mniejszości w wyborach. W ramach porozumienia państwowe wsparcie dla prywatnych szkół duńskich, obniżone w 1952 r. do 50 procent należnej dota-

8 U. D a n k e r, *Südschleswig 1945–1955. Vom letzten Kampf um Südschleswig zum dauernden Grenzfrieden*, Kiel 1997, s. 21.

9 Ibidem, s. 25 I następne.

10 W. L a g l e r, *Die Minderheitenpolitik der schleswig-holsteinischen Landesregierung während des Kabinetts von Hassel (1954–1963)*, Neumünster 1982, s. 53.

11 E. S i g a r d – M a d s e n, *Die dänische Minderheit*, w: Cornelia Schmalz-Jacobsen/Georg Hansen (wud.): *Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland. Ein Lexikon*, München 1995, s.142.

cji, podwyższono do 80 procent. Jednak dopiero w 1985 r. dopłata została podwyższona do 100 procent, co odpowiadało około 60 procentom rzeczywistych kosztów. Różnicę finansowało państwo duńskie¹². Pomimo to liczba uczniów w duńskich szkołach nadal spadała. W 1955 r. było ich 7722, w 1960 r. w sumie 4633, a w 1965 r. już tylko 4048. W następnych latach liczba ta ponownie nieznacznie wzrosła. W 1970 r. do 4792, a w 1975 r. do 6267 uczących się. W latach osiemdziesiątych nastąpiła stabilizacja się na poziomie około 5200 uczniów. W przeciwieństwie do tego wzrastała liczba dzieci uczęszczających do duńskich przedszkoli. W opinii rodziców duńskie przedszkola były dobrą okazją do wczesnego dwujęzycznego wychowania dzieci¹³.

W porównaniu z mniejszością duńską fryzyjska grupa narodowa w Szleszwigu - Holsztynie była przez organy państwowe mniej lub bardziej ignorowana. Po II wojnie światowej trudno było reaktywować choćby cotygodniową godzinę fryzyjskiego, prowadzoną już w okresie od 1918 do 1944 r. Dopiero 17 października ministerstwo oświaty ludowej w Kilonii opublikowało zarządzenie umożliwiające wznowienie działań na rzecz wspierania języka fryzyjskiego w szkole. Godzinę fryzyjskiego planowano wprowadzić na zasadzie dobrowolności od 5 klasy. Na tej podstawie zaczęto język ten wykładać w 37 szkołach - w 22 regularnie, a w dalszych 15 sporadycznie, za pomocą dojeżdżających nauczycieli. Ze względu na trudne stosunki wewnętrzne, w latach następnych liczba ta spadała. W 1952 r. prowadzono godzinę fryzyjskiego jeszcze w 23 szkołach - w 11 regularnie, po dwie godziny tygodniowo, w pozostałych 12 sporadycznie. Pod koniec 1953 r. godzina fryzyjskiego prowadzona była jeszcze tylko w 14 szkołach, w tym w 8 placówkach oświatowych regularnie. Prawne położenie odzwierciedlało niski prestiż języka fryzyjskiego. W porządkującym podstawowe prawa mniejszości duńskiej oświadczeniu kilońskim z 1949 r., fryzyjską grupę narodową jeszcze uwzględniono. W deklaracjach Bońsko - Kopehaskich z 1955 r. nie było już jednak o niej żadnej wzmianki. W tych warunkach nauka fryzyjskiego stabilizowała się

¹² R u n g e, *Die dänische Minderheit in Südschleswig*, str. 140 sl (każ přisp. 40).

¹³ *Südschleswig – der Landesteil und die dänische Volksgruppe*, s. 24 (każ přisp. 39).

w szkołach na niskim poziomie. Pod koniec lat 50-tych prowadzono fryzyjski w 17 szkołach, gdzie uczęszczało na te zajęcia od 300 do 350 dzieci. Na godzinę fryzyjskiego i fryzyjskie materiały dydaktyczne ze strony państwa była do dyspozycji jedynie niewielka pomoc finansowa¹⁴. Pomimo to nauczycieli do nauki fryzyjskiego z dnia na dzień coraz bardziej brakowało. To także wynikało z braku wsparcia dla tej grupy narodowej ze strony państwa. W latach 50-tych faktycznie nie było możliwości studiów nauczycielskich w przedmiocie język fryzyjski.

Szereg fryzyjskich organizacji pracowało jednak nad zmianą tej sytuacji. W 1960 r. Fryzyjska Rada Narodowa wnioskuje o wprowadzenie obowiązkowej godziny fryzyjskiego. Domagano się, aby każde dziecko w Północnej Fryzji na co najmniej jednej godzinie fryzyjskiego poznało język i kulturę tej autochtonicznej mniejszości. Te same przedstawicielstwo wnioskuje o utworzenie jednej szkoły podstawowej z fryzyjskim językiem nauczania. Ostatecznie jednak żadna z tych propozycji nie została przyjęta¹⁵. Zainteresowanie fryzyjskim w szkołach w latach 60-tych nadal się zmniejszało. Przyczyniał się do tego częsty proceder umieszczania tych lekcji w niedogodnych, późno popołudniowych godzinach¹⁶. Jedynie we fryzyjsko-duńskiej szkole podstawowej w Risum dzieci pierwszych roczników uczyły się czytać, pisać i liczyć w języku fryzyjskim. Dopiero w 3 klasie dochodził język niemiecki i duński. Jednak w latach 70-tych zaprzestano tam nauki w języku fryzyjskim¹⁷. Pomimo, że od 1963 r. zaczęto organizować kursy doszkolające dla nauczycieli fryzyjskiego, a od 1966 r. zatrudniono w Instytucie Północnofryzyjskim doradcę i koordynatora do spraw nauczycieli fryzyjskiego, udział uczniów w godzinie fryzyjskiego

¹⁴ Landesarchiv Schleswig (dalej:LAS) 811/4025, Haushaltsplan 1957 für die friesische Sprachpflege in den Schulen des Kreises Südtondern.

¹⁵ Ch. P e t e r s e n, *Der Friesischunterricht in Vergangenheit und Gegenwart aus der Sicht des Schulumtes, w: Friesisch heute. Beiträge zu einer Tagung über nordfriesische Sprache und Sprachpflege*, Sankelmark 1979, s. 73.

¹⁶ LAS 811/4025, Arbeitsbericht des pädagogischen Beraters am Nordfriisk Instituut, 8. Dezember 1968.

¹⁷ I. N o m m e n s e n, *Friesischunterricht an den Schulen in Nordfriesland*, Bargum 1993, s. 27.

nadal się zmniejszał. W 1968 r. uczestniczyło w tych lekcjach jeszcze tylko 250 dzieci, rok później nawet mniej niż 200.

W połowie lat 70-tych sytuacja zmieniła się na lepsze. Wówczas naukę fryzyjskiego rozpoczęto już w szkole podstawowej, a nie jak do tej pory dopiero na poziomie gimnazjalnym. Dzięki temu liczba reflektantów na fryzyjskim znowu zaczęła wzrastać. Pod koniec lat 70-tych było ich ponad 500 w 15 szkołach, w roku szkolnym 1985/86 już 648 w 27 szkołach, a w 1990 r. nawet 1000 w 34 szkołach¹⁸. W 1987 r. sejmik krajowy Szlezwigu - Holsztyna po raz pierwszy podjął szeroką debatę nad zagadnieniem fryzyjskim. Rok później powstało tam specjalne gremium, zajmujące się tym problemem. W tym samym roku na uniwersytecie we Flensburgu utworzono etat profesora fryzyjskiego i zorganizowano studia nauczycielskie tego języka. Oprócz tego sejmik krajowy powołał pełnomocnika odpowiedzialnego za problemy mniejszościowe. W 1990 przyjęto w Szlezwigu - Holsztynie nową konstytucję, zapewniającą między innymi duńskiej mniejszości i fryzyjskiej grupie narodowej wsparcie w zakresie kultury i szkolnictwa.

Polityka oświatowa a Serbołużyczanie w NRD

Rok 1945 dla oświaty szkolnej na dwujęzycznych Łużycach był bardzo ważną cezurą. Z regulacjami w szkolnictwie Serbołużyczanie wiązali wielkie oczekiwania. Już 1 października 1945 r. uzyskali pierwszy sukces. Rozkaz nr 40 radzieckiej komendantury zezwalał na używanie w szkole języka łużyckiego¹⁹. Jednak praktyczna realizacja tego prawa była skomplikowana. Pomimo formalnego uznania języka łużyckiego nie było innych wiążących regulacji. Tak więc w kwestii nauki łużyckiego w każdym okręgu dwujęzycznych Łużyc postępowano inaczej. Podstawy dwujęzycznego szkolnictwa jako pierwsze – i to szybko – wytworzone zostały w okręgach budziszyńskim i kamjenskim. Tam naukę łużyckiego w

¹⁸ T. S t e e n s e n, *Friesischer Schulunterricht in Nordfriesland im 20. und 21. Jahrhundert. Antrittsvorlesung an der Universität Flensburg*, „Nordfriesisches Jahrbuch“ 2002, r. 38, s. 95.

¹⁹ Befehl Nr. 40 der Sowjetischen Militäradministration, opublikowane w: P. W a n d e l, *Demokratisierung der Schule*, Berlin/Leipzig 1946, str.10 d.

szeregu szkół wprowadzono już jesienią 1945 r., a na w większości zasiedlonym przez Serbołużyczan obszarze katolickim łużycki wprowadzono jako język wykładowy. Inaczej było na obszarze byłych Prus, gdzie urzędnicy okazywali serbołużyckiej kulturze i językowi mało zrozumienia. W okręgu wojereckim radca szkolny postanowił, że łużycki ma mieć tylko status języka obcego, jego nauczanie jest możliwe po lekcjach, a rodzice muszą je sami opłacić. W okręgu Běła Woda na naukę w języku łużyckim nie zezwolono wogóle. Jednak w wielu serbołużyckich i dwujęzycznych wsiach Górnych Łużyc rodzice domagali się dla swoich dzieci możliwości nauczania po łużycku. Z różnych zakątków okręgów budziszyńskiego, wojereckiego i běłowodzańskiego płynęły protesty rodziców przeciwko nieuwzględnianiu w szkole języka ojczystego. W okręgu wojereckim doszło do publicznych rezolucji i protestów przeciwko radcy szkolnemu, w Slepom rodzice na własny koszt zatrudnili nauczyciela²⁰.

Pomimo formalnego uznania języka łużyckiego, niezbędne były prawne regulacje dla całych Łużyc. Pierwsze sukcesy znowu miały miejsce w Saksonii. Ustawa serbołużycka z 1948 r. zagwarantowała nauczanie łużyckiego w szkołach, a dla dzieci serbołużyckich przewidziano obligatoryjne nauczanie w języku ojczystym. Po uchwaleniu ustawy nauczanie łużyckiego bardziej się rozpowszechniło, także na byłych pruskich Górnych Łużycach, szczególnie w okręgach Wojerecy i Běła Woda. Ponieważ ten niegdyś prusko-dolnośląski region od 1945 do 1952 r. administracyjnie należał do Saksonii, ustawa serbołużycka pozytywnie mogła wpłynąć także na tamtejsze szkolnictwo. Liczba szkół gdzie uczono łużyckiego szybko wzrastała. Rosła także liczba uczących się. Około 1950 r. na saskich Górnych Łużycach było ich już co najmniej 7000²¹.

W pierwszych powojennych latach język łużycki do szkół na Dolnych Łużycach nie został oficjalnie dopuszczony. Dopiero w 1950 r. ukazało się w Brandenburgii zarządzenie, dzięki któremu prowadzenie nauki łużyckiego stało się politycznie i prawnie moż-

²⁰ Patrz między innymi: Serbski kulturny arhiv Budyšin, D II 6.1. A (I) a L XXXII 9 E.

²¹ Sächsisches Staatsarchiv Bautzen (dalej: Sächs. StArch Bautzen), Sorbenfragen 0458, Beteiligung am Sorbischunterricht, nie datowane.

liwe. W niektórych szkołach wprowadzono łużycki, ale po krótkim czasie naukę w tym języku wstrzymano. Dopiero po 1952 r. udało się w różnych szkołach na Dolnych Łużycach, szczególnie w okręgu chociebuskim, wprowadzić ten język ponownie.

Wielkie znaczenie miało powstanie serbołużyckiego szkolnictwa średniego. Już w grudniu 1945 r. w północnych Czechach zorganizowano pierwszą serbołużycką gimnazjalną placówkę oświatową, a w 1947 r. powstała w Budziszynie serbołużycka szkoła średnia. W roku szkolnym 1949/50 serbołużyccy gimnazjaliści musieli wrócić z ČSR. W dniu 1 września 1952 r. serbołużycka szkoła średnia otwarta została również w Chociebusku na Łużycach Dolnych. Działania te doprowadziły w latach 50-tych do widocznego wzrostu liczby Serbołużyczan uczących się najprzeróżniejszych przedmiotów w języku ojczystym.

Po II wojnie światowej we wszystkich dwujęzycznych okręgach dawał się odczuć brak serbołużyckich nauczycieli. Sytuacja zaostrzyła rygorystyczna denazyfikacja tej grupy zawodowej. Nowe możliwości otwarło przed Serbołużyczanami utworzenie na początku 1946 r. w Radworze dwujęzycznego zakładu nauczycielskiego. Do 1950 r. trakcie kilkumiesięcznych kursów wykształcono tam w aż 266 niemieckich i 430 serbołużyckich młodych nauczycieli. Dzięki temu, przynajmniej na Górnych Łużycach, w krótkim czasie najbardziej dotkliwe niedostatki w obsadzie serbołużyckich szkół zostały przezwyciężone. W 1950 r. otwarto trwające 2 lata studium nauczycielskie, przedłużone później do 3, a od 1964 r. do 4 lat. W 1952 r. Serbołużycki Zakład Nauczycielski przeniesiono do Małego Wjelkowa, a w 1959 do Budziszyna. Od jesieni 1951 r. również na uniwersytecie w Lipsku w Instytucie Serbołużyckim (od 1969 r. Instytut Sorabistyki) rozpoczęto kształcenie nauczycieli języka łużyckiego wyższego stopnia, w kombinacji z innymi przedmiotami.

Pomiędzy 1952 a 1958 r. polityka narodowościowa zyskała nową jakość. Zadecydowała o tym szeroka akceptacja serbołużyckich interesów w wysokich kręgach partyjnych. Widoczne to było w spektakularnych działaniach wspierających kulturę i język łużycki w życiu państwowym, społecznym i gospodarczym, pod hasłem:

„Łużyce będą dwujęzyczne”²². Do planu dwujęzyczności zostało włączone także szkolnictwo. Świadczyło o tym rozporządzenie ministra oświaty ludowej NRD z 1952 r. o regulacji stosunków szkolnych w łrzyckojęzycznych rejonach Saksonii i Brandenburgii. Zgodnie z ustawą serbołużycką rozporządzenie to obligatoryjnie zobowiązywało do objęcia wszystkich serbołużyckich dzieci nauką języka ojczystego. Istotnym osiągnięciem było wprowadzenie nauki łrzyckiego w licznych szkołach Dolnych Łrzyyc. Nadal rosła liczba uczniów. W roku szkolnym 1952/53 w nauce języka łrzyckiego uczestniczyło około 8000 uczniów, a w roku szkolnym 1954/55 było ich niemalże 9500²³. W tym czasie w rejonach dwujęzycznych istniało 11 szkół serbołużyckich (serbołużycka szkoła typu A) – przeważnie na katolickim obszarze zasiedlenia – gdzie uczono w całości po łrzycku. Oprócz tego w 94 szkołach typu B, z tego w 22 na Dolnych Łrzycach, prowadzono 2 względnie 3 godziny języka łrzyckiego. Językiem nauczania był tam jednak niemiecki.

W połowie lat 50-tych w Urzędzie Serbołużyckim planowano dalszy rozwój szkolnictwa na Łrzycach. Przy okazji wprowadzania centralnych szkół pojawiła się sposobność oddzielenia niemieckich i serbołużyckich uczniów w osobnych klasach. W kolejnych rejonach Łrzyyc zamierzano dla serbołużyckich dzieci zorganizować klasy typu A, w których nauka szeregu przedmiotów odbywała by się w języku łrzyckim. Dla tamtejszych dzieci, także niemieckich, udział w nauce łrzyckiego miał być obligatoryjny. Dalsze propozycje dotyczyły odpowiadających nowej strukturze zmian w kształceniu nauczycieli. Dla wprowadzenia obligatoryjnej nauki języka łrzyckiego istniała potrzeba wykształcenia większej liczby nauczycieli. W szybko rosnącym mieście Wojerecy planowany był więc nowy serbołużycki zakład nauczycielski dla około 800 studentów²⁴.

²² F. O e l ß n e r: *Sorben und Deutsche haben die gleichen Interessen. Begrüßungsansprache auf dem III. Bundeskongreß der Domowina am 28. März 1955 in Bautzen*, Bautzen 1955, str. 21.

²³ Sächs. StArch Bautzen, Sorbenfragen 0312, Entwicklung des obersorbischen Schulwesens 1948–1954, nie datowane.

²⁴ Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (dalej: SAPMO Barch), IV 2/13/380, Disposition für die Aussprache

Zamiary rozszerzenia dwujęzycznego szkolnictwa nie zostały jednak zrealizowane. Polityka mniejszościowa osiągnęła swoje granice. Przeciwno tak szeroko zakrojonym planom szczególnie ostro występowali wysocy funkcjonariusze ministerstwa oświaty ludowej. Swoje wątpliwości, co do zasadności rozszerzania szkolnictwa serbołużyckiego wypowiadało nawet wielu przedstawicieli Serbołużyczan. Nadal przecież niski był prestiż języka łużyckiego – szczególnie na terenach byłych Prus. Nie wprowadzono języka łużyckiego do życia publicznego. Nie udało się to m. in. z powodu braku akceptacji ze strony ludności. Niektórzy niemieccy mieszkańcy Łużyc, szczególnie na Dolnych Łużycach, grozili rezygnacją z prenumeraty „Lausitzer Rundschau“, ponieważ czasami publikowano tam artykuły z języku łużyckim. Inni objawiali swój sprzeciw paleniem dwujęzycznych publikacji urzędowych i groźbami zbojkotowania wyborów. Również spora część Serbołużyczan sygnalizowała jedynie niewielkie zainteresowanie stosowaniem łużyckiego w życiu publicznym. Także w szkołach pojawiły się protesty ze strony rodziców, występujących przeciwko udziałowi ich dzieci w nauce łużyckiego. W szeregu placówek szkolnych, szczególnie na środkowych i Dolnych Łużycach, wyszydzano nauczycieli zachęcających do nauki języka łużyckiego. W wielu szkołach nauki łużyckiego trzeba było bronić przed protestami rodziców²⁵.

Po V zjeździe partyjnym SED w 1958 r. obrany został kurs na intensywną budowę socjalizmu. Funkcjonariusze partyjni domagali się podporządkowania serbołużyckiej kultury i języka socjalistycznemu budownictwu.. Tym samym dwujęzycznemu szkolnictwu zadano dotkliwy cios. W październiku 1962 r. opublikowano rozporządzenie o serbołużyckich A-szkołach (6 zarządzenie wykonawcze), nakazujące w szkołach ponadpodstawowych nauczania przedmiotów przyrodniczych tylko w języku niemieckim. Wraz z tym znaczenie łużyckiego wyraźnie się zmniejszyło, także w rejonach ze szkołami typu A.

über die Aufgaben des Staatsapparates bei der Wahrung der Rechte der sorbischen Bevölkerung, erarbeitet von der HA Sorbenfragen des MdI, nie datowane [1956].

²⁵ Sächs. StArch Bautzen, Sorbenfragen 0458, Beteiligung am sorbischen Sprachunterricht im zweisprachigen Gebiet, nie datowane.

Poza tym od początku lat 60-tych przybywało problemów ze szkolnictwem typu B. Nie ustępowały konflikty na tle niejasnego usytuowania języka łużyckiego pośród innych przedmiotów, dodatkowych godzin, niedostatecznej fleksyjności w nauczaniu czy też niepewnych kryteriów uczestnictwa w nauce. Wzbierały dyskusje o nauczaniu łużyckiego. Dla ministerstwa oświaty ludowej jasnym stała się potrzeba znalezienia dla szkolnictwa typu B nowych regulacji. W dniu 7 kwietnia 1964 r. wydano tzw. 7 zarządzenie wykonawcze, wprowadzające zasadę swobodnego decydowania rodziców o udziale dzieci w nauce łużyckiego. Domowinie i instytucjom serbołużyckim zabroniono nawet zachęcać do jego nauki. Niektórzy funkcjonariusze szkolni w interpretacji tegoż zapisu wspomnianego rozporządzenia szli jeszcze dalej. W okręgu wojereckim radca szkolny wymagał od rodziców złożenia pisemnej deklaracji, czy chcą swoje dzieci posyłać na naukę łużyckiego. Przedmiotu tego uczono przeważnie w niedogodnych godzinach od 15 do 18. Dlatego na wsiach wielu uczniów, uzależnionych od rozkładu jazdy autobusów, w nauce łużyckiego nie uczestniczyło. Ojczyzna substancja językowa była tam jednak jeszcze silna. W tym czasie wszelkie wychodzące ze strony Serbołużyczan refleksje na ten temat postrzegano i krytykowano jako „serbołużycki nacjonalizm”²⁶, a liczba uczących się łużyckiego spadła o więcej niż dwie trzecie i osiągnęła najniższy w okresie powojennym poziom.

Zapisy 7 zarządzenia wykonawczego nie były akceptowane przez wszystkich bez wyjątku Serbołużyczan. Najsilniejsze różnice zdań pojawiały się w dyskusjach z serbołużycką inteligencją w Budziszynie. Protesty można było usłyszeć także na wsiach i ze strony serbołużyckich proboszczów. Na zebraniu informacyjnym w Lichanju niektórzy członkowie Domowiny zwrócili swe legitymacje, ponieważ prezydium związkowe oficjalnie aprobowało politykę władz. Wśród rodziców objawiała się wielka dezorientacja. Na zebraniu szkolnym w Wujeżku duża część serbołużyckich rodziców wypowiedziała się przeciwko nauce w języku ojczystym.

²⁶ SAPMO BArch, DY 30/IV/A 2/13/132, Bericht der HA Sorbenfragen über Untersuchung verschiedener Schulen in Zusammenhang mit der Erfüllung der 7. DB.

Dzień później jednak udali się oni do nauczyciela i zgłosili swoje dzieci na łużycki. W Hućinie niektórzy rodzice odwiedzali serbołużyckie rodziny, aby przekonać je do udziału dzieci w nauce²⁷. Utrudniona była sytuacja serbołużyckich nauczycieli. W niektórych szkołach byli przez uczniów wyszydzani: "Skończcie w końcu z tym łużyckim, on tak i tak zostanie zlikwidowany"²⁸. Uczniowie nadal uczestniczący w nauce łużyckiego byli wykpiwani. Bezradność i bezsilność panowały także w Domowinie. Akceptację ograniczenia łużyckiego w nauczaniu szkolnym energicznie odrzucał I sekretarz Domowiny Bjarnat Nowak. Ponieważ nie zmienił swojego nastawienia, musiał swój urząd złożyć²⁹.

Ważną kwestią było dalsze istnienie szkolnictwa typu A. W połowie lat 60-tych pojawiły się plany zniesienia specjalnego statusu tego rodzaju szkół oraz dalszego uszczuplenia łużyckiego jako języka nauczania. Przyzwalając na tworzenie klas z 8 uczniami znaleziono jednak w końcu rozwiązanie umożliwiające egzystencję również małym szkołom tego typu.

Po 1964 r. instytucje serbołużyckie działały na rzecz zmian różnych punktów obowiązującego rozporządzenia szkolnego. Przede wszystkim negocjowano cofnięcie Domowinie zakazu przekonywania rodziców o ważności nauki łużyckiego. Oprócz tego działacze serbołużyccy próbowali nauczanie języka łużyckiego konsolidować, m. in. poprzez organizowanie doksztalcenia serbołużyckich nauczycieli. W tym czasie ruszyły także olimpiady języka łużyckiego. W 1968 r. przyjęto w końcu 4 zarządzenie wykonawcze, znoszące wszystkie negatywne zapisy z 1964 r. Zatem Domowina ponownie mogła propagować naukę łużyckiego, dzięki czemu w następnych latach liczba uczących się łużyckiego widocznie wzrosła. W latach 60-tych i 70-tych uczestniczyło w niej od 5000 do 6000 uczniów³⁰.

²⁷ Sächsisches Staatsarchiv Dresden, IV/A. 4.01.082, SED-Kreisleitung Bautzen, Informationsbericht über die neue Bildungskonzeption und die 7. DB vom 18. 6. 1964.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ L. Eile, *Sprachenpolitik in der Lausitz. Eine Dokumentation 1949 bis 1989*, Bautzen 1995, s.. 57 sl.

³⁰ *Ibidem*, str. 58.

Rzeczywistość pokazała, że kształcenie w ramach szkolnictwa typu B nie gwarantowało zadowalających rezultatów w zakresie zachowania serbołużyckiego pierwiastka narodowego. Założony cel w postaci biegłego opanowania przez uczniów tego języka, osiągnano tylko z rzadka. W regionach ze szkołami typu B dwie albo trzy godziny lużyckiego na tydzień nie wystarczały do zachowania substancji językowej. W latach 70-tych i 80-tych asymilacja nadal postępowała. Oprócz tego – z wyjątkiem wiosek katolickich – coraz bardziej pomniejszały się obszary komunikacyjne języka lużyckiego, tak rodzinach jak i wiejskim życiu publicznym. Przy tym nie wprowadzano żadnej nowej metody ratowania języka lużyckiego

Perspektywy

Dzisiaj w Niemczech dwujęzyczne szkolnictwo dla mniejszości duńskiej, północnofryzyjskiej i serbołużyckiej jest gwarantowane ustawowo. Prawo do własnego szkolnictwa duńskiej i północnofryzyjskiej grup narodowych zapisane jest w konstytucji krajowej Szlezwiagu - Holsztyna, a serbołużyckiej w konstytucjach Saksonii i Brandenburgii. W południowym Szlezwiagu istnieją szkoły z duńskim językiem nauczania; gdzie niemiecki dochodzi dopiero od drugiej klasy. Organem prowadzącym dla szkolnictwa mniejszościowego jest Duńskie Towarzystwo Szkolne, co zapewnia mniejszości duńskiej względną autonomię oświatową. Ta opiera się na różnych merytorycznych i finansowych porozumieniach pomiędzy państwem niemieckim i duńskim. Oprócz szkół duńskich utworzono w południowym Szlezwiagu sieć duńskich przedszkolnych placówek oświatowych. W roku szkolnym 1992/93 do szkół duńskich chodziło 5253 uczniów, w 1995 było ich 5536. Później jednak liczba dzieci w duńskich szkołach spadła do 4200 w 2002 r. i do 3701 w roku szkolnym 2004/05³¹. Problemem jest, że co prawda wielka liczba dzieci uczęszcza do duńskich przedszkoli, ale później idą one już do niemieckich szkół podstawowych.

W porównaniu z okresem przed 1990 r. warunki dla języka fryzyjskiego w szkole polepszyły się. W wielu szkołach, tam gdzie

³¹ Por.: Pressemitteilung des SSW, 14. 9. 2005.

fakultatywnie prowadzony jest fryzyjski, zapewniono nauczanie języka mniejszościowego. Nauka jest jednak ograniczona do 2 godzin tygodniowo i często prowadzona tylko w niektórych rocznikach. Dopiero na początku lat 90-tych język fryzyjski zaczął być stosowany w pierwszej i drugiej klasie szkoły podstawowej, jak też w przedszkolach. Liczba uczniów fryzyjskiego wzrosła od około 1000 w 1990 r. do 1261 w 2000 r., a w roku szkolnym 2005/06 do 1455. Obecnie języka fryzyjskiego uczy się prawie we wszystkich szkołach podstawowych Północnej Fryzji, ale tylko w niewielu szkołach stopnia sekundarnego, co oznacza, że po 4 klasie systematyczne nauczanie fryzyjskiego nie jest kontynuowane. W 2000 r. w 26 szkołach w lekcjach fryzyjskiego uczestniczyło 1261 uczniów; 1097 w szkołach podstawowych i tylko 164 uczniów w szkołach ponadpodstawowych³². Wynika z tego, że po ukończeniu 5 klasy naukę fryzyjskiego kontynuuje tylko 13 procent uczniów. Fryzyjski jest używany w rosnącej liczbie przedszkoli. W 2002 r. dzieci uczyły się języka fryzyjskiego w 17 placówkach tego typu.

W porównaniu z Północnymi Fryzami szkoły serbołużyckie miały w 1990 r. znacznie lepszy punkt wyjścia. W roku szkolnym 1989/90 uczestniczyło w lekcjach łużyckiego względnie uczyło się w tym języku jeszcze 6175 uczniów. Po przewrocie ich liczba bardzo spadła i w roku szkolnym 1991/92 osiągnęła z około 4000 uczniów przejściowo najniższy poziom. W następnych latach zainteresowanie językiem łużyckim znowu wzrosło. W 1994 r. w lekcjach łużyckiego uczestniczyło 4810 uczniów, a w 1998 r. liczba ta osiągnęła najwyższy poziom po 1989 r. poziom z około 5500 uczniami. Do końca lat 90-tych liczba ta ponownie zaczęła spadać, do 4864 w 2000 r. i do 3888 w 2005 r. Zmiany te to skutek malejącej liczby porodów jak też wyjazdy, szczególnie przedstawicieli młodej generacji, do zachodniej części Niemiec. Najsilniejszy spadek odnotowano w Saksonii: od 2683 uczniów w 1995 r. do 2281 w 2005 r. Tradycyjnie jednak nadal w lekcjach łużyckiego uczestniczyło tam więcej uczniów niż w Brandenburgii. Na Dolnych Łużycach liczba uczniów uległa

³² T. S t e e n s e n: *Friesischer Schulunterricht in Nordfriesland im 20. und 21. Jahrhundert*, s. 95 (oraz przyp. 51). Aktualne dane statystyczne por.: *Kleine Anfrage des Abgeordneten Lars Harms (SSW) und Antwort der Landesregierung, Ministerin für Bildung und Frauen*, 28. 11. 2005.

stabilizacji względnie wzrastała tylko w szkołach podstawowych. W 1995 r. w lekcjach łużyckiego uczestniczyło tam 1050 uczniów, w 2005 r. 1618, ale aż 1059 w szkołach podstawowych i tylko 53 w szkołach ponadpodstawowych oraz 506 uczniów w szkole średniej. W 2005 r. w Saksonii z ogółu 2281 uczniów uczestniczących w nauce łużyckiego 1140 to dzieci dla których łużycki był językiem ojczystym, ewentualnie brały udział w programie Witaj. Na Dolnych Łużycach z ogółu 1618 osób 81 to dzieci z programu Witaj. Tendencja do zamykania niektórych szkół ponadpodstawowych (egzystencja szkół podstawowych jest w tej chwili zapewniona) z powodu spadku liczby uczniów szczególnie negatywnie skutkuje na Serbołużyczan. W 2001 r. saskie ministerstwo oświaty, nie bacząc na silne protesty, nie zezwoliło na otwarcie w serbołużyckiej szkole średniej w Chróścicach 5 klasy. W końcu doprowadziło to do zamknięcia tej placówki. W ostatnim czasie podobne problemy pojawiły się w odniesieniu do szkół średnich w Radworze i w Pančicach-Kukowie. O ile wyrok sądowy pomógł w zachowaniu 5 klasy w Radworze, to z woli saskiego ministerstwa oświaty jak też sejmiku okręgowego w Kamjencu serbołużycka szkoła średnia w Pančicach-Kukowie ma zostać zamknięta. Nie uwzględniono przy tym, że aby potencjalnie zainteresowani nauką języka łużyckiego nie rozplynęli się w okolicznych szkołach niemieckich, placówka ta, jako leżąca na skraju obszaru serbołużyckiego obszaru językowego jest równie potrzebna jak szkoły w Ralbicach i w Radworze,. Biorąc pod uwagę malejące liczby uczniów trzeba więc tutaj znaleźć satysfakcjonujące wszystkich rozwiązanie³³.

W oświacie serbołużyckiej i przy rewitalizacji języka ważne miejsce zajmuje modelowy projekt Witaj, prowadzony w praktyce od 1998 r. W Witaj – przedszkolach, na podstawie metody immersji, dzieci uczą się od łużyckojęzycznych przedszkolank rozumieć i mówić po łużycku. Ten modelowy projekt w pierwszym rządzie przeznaczony jest dla regionów gdzie w rodzinach już się po łużycku nie mówi. Aktualnie, w 2006 r. istnieje na Dolnych Łużycach

³³ O aktualnej sytuacji kształcenia dwujęzycznego: L. B u d a r j o w a, *Z jasnym wusměrjenjom do přichoda. 15. sobustawska hlowna zhromadžizna Serbskeho šulskeho towarstwa z. t. dnja 1. apryla 2006 w Chróścicach, „Serbska šula” 200r, z. 2, s. 47–56.*

8 przedszkoli z pełną i 15 przedszkolnych placówek oświatowych z częściową imersją. Gdziekolwiek dzieci uczęszczają w szkołach podstawowych do klas realizujących nowy koncept pedagogiczny „2 plus”. W ten sposób próbuje się kontynuować dwujęzyczne wychowanie. W szkole podstawowej w Żyłowie, będącym dzisiaj częścią miasta Chociebuż, w tygodniu uczy się w języku łużyckim przez 7 godzin – oprócz 3 godzin łużyckiego, używa się języka ojczystego również na matematyce, rysunkach i innych przedmiotach. W Slepom, w Okręgu Dolnośląsko-Górnołużyckim, tygodniowo uczy się w łużyckim nawet 14 godzin. Na podobny sposób utworzono klasy w szkołach podstawowych w Wojerecach jak też w Barćie, w okręgu Budziszyn. Nawiązaniem i kontynuacją modelowego projektu Witaj jest realizowana w szkołach średnich i w gimnazjum koncepcja pedagogiczna „2 plus”. Wychowanie dwujęzyczne dzieci w serbołużyckich Witaj – przedszkolach (albo w grupach przedszkolnych) jak też w serbołużycko – niemieckich Witaj - klasach Witaj zamierza się rozszerzyć na dalsze regiony Górnych i Dolnych Łużyc tak, aby sieć takich przedszkoli i nawiązujących do nich szkół powstała w całym regionie³⁴.

Dane statystyczne:

Liczba dzieci w szkołach duńskich w latach 1945-1990:

1945	436
1947	12495
1950	13239
1953	9779
1955	7722
1960	4633
1965	4048
1970	4792
1981	6087
1987	5213
1990	5257

³⁴ Na temat Witaj-projektu patrz: L. B u d a r: *Zum sorbischen Schulwesen*, w: Werner Wiater/Gerda Videsott (wud.): *Schule in mehrsprachigen Regionen Europas*, Frankfurt/Main 2005, s. 315–334.

Kultywowanie języka fryzyjskiego (godzina fryzyjskiego) 1945-1990

1947 w 37 szkołach (w 22 regularnie)
1952 w 23 szkołach (w 11 regularnie)
1959 w 17 szkołach od 300 do 350 uczniów
1968 w 15 szkołach 250 uczniów
1969 w 15 szkołach 200 uczniów
1979 w 15 szkołach 500 uczniów
1986 w 27 szkołach 648 uczniów
1990 w 27 szkołach około 1000 uczniów

Uczestnictwo w lekcjach w języku łużyckim 1945-1990:

1950 7000
1953 8000
1955 9500
1962 12800
1964 3200
1965 3000
1973 5200
1989 6175

Liczba dzieci w szkołach duńskich po 1990:

1992 5253
1995 5536
2002 4200
2005 5772

Udział w godzinie fryzyjskiego po 1990:

1990 1000
2000 1261
2005 1455

Uczestnictwo w lekcjach w języku łużyckim po 1990:

1990 6175
1991 4000
1994 4810
1998 5500
2000 4864
2005 3882

Czołgi na polach Łużyc

Bitwa budziszynska, którą 2 Armia Wojska Polskiego stoczyła wraz z jednostkami radzieckimi w ostatnich dniach II Wojny Światowej w Europie, należy do jednych z najmniej znanych i rozpracowanych naukowo batalii żołnierza polskiego. A szkoda – bowiem jest ona interesująca nie tylko dla badaczy działań stricte operacyjnych, ale także dla znawców innych zagadnień z historii wojskowości. Charakter starcia sprawił bowiem, że obie strony użyły w niej nie tylko najnowocześniejszego, dostępnego w danej chwili sprzętu, ale właściwie wszystkiego, co mogło się przydać w walce. To drugie stwierdzenie dotyczy przede wszystkim strony niemieckiej.

Krótką charakterystyka bitwy

W dniu 16 kwietnia 1945 roku forsowaniem Odry i Nysy Łużyckiej Armia Radziecka rozpoczęła operację mającą doprowadzić do zdobycia Berlina i błyskawicznego zakończenia wojny w Europie. Rachuby Stawki, radzieckiego sztabu generalnego, mimo początkowych problemów na przedpolach Berlina, okazały się prawidłowe – nie minął nawet miesiąc, a III Rzesza podpisała akt bezwarunkowej kapitulacji.

Żołnierzom polskim, walczącym na wszystkich frontach tej wojny, przypadł w kwietniu i maju 1945 roku zaszczyt zdobywania Berlina i zatknięcia na jego ruinach biało-czerwonych sztandarów. Zanim jednak do tego doszło, Polacy musieli zapłacić bardzo dużą daninę krwi.

Zadanie obu polskich armii uczestniczących w operacji berlińskiej było podobne – miały zabezpieczać skrzydła frontów wykonujących główne uderzenia. O ile jednak 1 Armia nie miała zbyt wielkich kłopotów z jego wypełnieniem¹ - to nie można tego powiedzieć o 2 Armii, która na Łużycach musiała się zmierzyć z silnym uderzeniem wykonanym przez rezerwy Grupy Armii „Środek”. I właśnie wokół Budziszyna stoczono ostatnią wielką bitwę pancerną

ną w Europie, w której obie strony zaangażowały około 1000 czołgów i innych wozów bojowych.²

2 Armia, wzmocniona 1 Korpusem Pancernym, była silnym związkiem bojowym. Razem z częścią radzieckiej 52 Armii miała wykonać uderzenie z ogólnym celem zajęcia Budziszyna (który był w pasie 52 Armii) i Drezna. Po sforsowaniu Nysy Łużyckiej jednostki polskie i radzieckie szybko wyszły w przestrzeń operacyjną. Opór Dywizji Grenadierów Pancernych „Brandenburg” został dość łatwo złamany i czołgi z orłami i gwiazdami na wieżach ruszyły do kawaleryjskiego zagonu. Jednak bardzo szybko okazało się, że nierozpoznane wcześniej odwody 4 Armii Pancerniej i Grupy Armii „Środek” dysponują jeszcze sporym potencjałem, a dowódcy niemieccy wiedzą, jak go użyć. Ułatwieniem dla nich były też błędy popełnione przez sztaby obu armii – radzieckiej i polskiej.

Już pierwsze kontrataki – pod Niesky – zapowiadały poważne kłopoty. W następnych dniach okazało się, że na rozciągnięte i wysforowane do przodu jednostki polskie uderzyło z dwóch stron zgrupowanie składające się z kilku dywizji pancernych i piechoty, które co najmniej dorównywało siłą, a w rejonach ataku znacznie przewyższało przeciwnika. Nic więc dziwnego, że Niemcy szybko odnieśli sukces, którego najbardziej znamienym dowodem było odbicie z rąk 52 Armii Budziszyna. Ponieważ jednak tematem niniejszego opracowania są działania wojsk pancernych – chronologia zdarzeń dotycząca innych rodzajów wojsk nas nie interesuje.

Na łużyckim obszarze operacyjnym znalazło się sporo niemieckich związków taktycznych wyposażonych w broń pancerną. Z wielkich jednostek były to: 1 Dywizja Spadochronowo – Pancerna „Hermann Göring”, 2 Dywizja Grenadierów Pancernych „Hermann Göring”³, 20 Dywizja Pancerna, Dywizja Grenadierów Pancernych „Brandenburg”, 72 i 17 Dywizje Piechoty, grupa bojowa z 545 Dywizji Piechoty oraz 404 i 464 Dywizje Rezerwowe. Ponadto Brygady Dział Szturmowych: „Grossdeutschland”, 300 i 311 oraz mniejsze jednostki. W bitwie częścią sił wzięła też udział 10 Dywizja Pancerna SS. Natomiast po stronie polskiej to przede wszystkim 1 Korpus Pancerny (trzy brygady pancerne, brygada

piechoty zmotoryzowanej, jednostki wsparcia – także pancerne), 16 Brygada pancerna, 5 pułk czołgów ciężkich oraz liczne jednostki wsparcia – samodzielne i występujące w poszczególnych dywizjach.

Najlepsze z najlepszych...

Armia polska wyposażona było w to, co najlepszego produkowały fabryki za Uralem i Oceanem Atlantyckim. Jednak akurat jeżeli chodzi o broń pancerną plejada typów nie była duża – jednostki wyposażano zgodnie z zasadami ekonomii wojennej, która podpowiadała, że duża ilość typów utrudnia życie służbom i żołnierzom w polu. Dlatego też w składzie 2 Armii i 1 Korpusu pancernego były: czołgi T34/85⁴, IS-2; działa pancerne i samobieżne: SU-85, ISU-122, SU-76, M17(amerykańskie) oraz transporterzy i samochody pancerne: M3 (amerykański), „Uniwersal Carrier” Mk. I (brytyjski) i BA-64. Warto zauważyć, że jednostki były wyposażone dość jednolicie, zgodnie z etatami i nie łątano braków sprzętem nietypowym. Ogółem do boju 2 Armia wystawiła: 275 czołgów T34/85, 21 ciężkich IS-2, tyle samo dział samobieżnych ISU-122, 42 SU-85, 73 SU-76, 26 samochodów pancernych BA-64, 57 transporterów opancerzonych.⁵ Warto zwrócić uwagę, że radzieckie działa samobieżne były lepszym sprzętem bojowym od swoich odpowiedników po stronie niemieckiej. Dotyczy to przede wszystkim dział samobieżnych typu SU-85 przeznaczonych do zwalczania czołgów.

Wymienione powyżej nie są jednak wszystkimi jednostkami pancernymi działającymi w tym regionie. W pasie działania radzieckiej 52 Armii zadanie uchwycenia w szybkim marszu Budziszyna przypadło 7 gwardyjskiemu Korpusowi Zmechanizowanemu. Składał się on z trzech brygad piechoty zmechanizowanej i jednej pancernej. Przed rozpoczęciem działań miał na stanie 92 czołgi i 52 działa samobieżne oraz co najmniej 40 transporterów opancerzonych i samochodów pancernych.⁶ W sumie razem z jednostkami polskimi daje to znaczną siłę około 400 czołgów i prawie 200 dział samobieżnych. Jeśli porówna się te dane ze składem wojsk niemieckich podanym poniżej to wniosek nasunie się jeden – przed bitwą strona atakująca dysponowała zdecydowaną przewagą w czołgach, która

w zasadzie niwelowała przewagę jakościową strony broniącej się. Ponadto wyposażenie w lepsze działa samobieżne wojsk polskich i radzieckich z kolei niwelowało niewielką przewagę ilościową Niemców. Niestety - nie są dokładnie znane dane o wyposażeniu sił radzieckich, które dla zażegnania kryzysu w trakcie walk skierowano w ten rejon.

Od wunderwaffe po zabytki...

Zupełnie odmiennie przedstawiała się sytuacja Panzerwaffe w końcu wojny niż wojsk radzieckich i oczywiście polskich. W jednostkach, obok sprzętu pełnowartościowego, znaleźć można było wiele typów nie wprowadzonych jeszcze do produkcji, improwizowanych czy wręcz przestarzałych. Do szeregu trafiało wyposażenie ze składnic fabrycznych jak i ze szkół które z reguły dysponowały do szkolenia sprzętem „przeterminowanym”. Wyposażenie było niemieckie i zdobyczne, stąd też przegląd typów był bardzo bogaty. Na interesującym nas obszarze Łużyc w składzie walczących tu jednostek można wymienić na pewno: PzBfWg III (wozy dowodzenia), PzKpfw IV, PzKpfw V „Panther”, PzKpfw „Tiger”⁷, M4 Sherman (zdobyczne)⁸ oraz plejadę dział pancernych i samobieżnych: StuG III, StuG IV, „Hetzer”, „Nashorn”, Jagdpanzer V, „Marder”, StuH 42, Jagdpanzer IV. Oczywiście zarówno czołgi jak i działa samobieżne występowały w wielu podwersjach i odmianach. Np. w polskiej literaturze znaleźć można fotografię „Pantery” w wersji opracowanej jeszcze przed bitwą kurską (Ausf. D), która w końcu wojny w pierwszej linii występowała tylko wyjątkowo. Co znamienne – opancerzone wozy bojowe na stanie miało aż 17 jednostek (od dywizji po samodzielny batalion), które wyposażone były w aż 293 działa samobieżne i tylko 62 czołgi.⁹ Nie można także zapomnieć o sporej liczbie transporterów opancerzonych i samochodów pancernych, które często uzbrojone były ciężiej niż niektóre działa samobieżne. Je także należy wliczyć w ogólną sumę wozów bojowych występujących po stronie niemieckiej (podobnie jak polskie „uniwersal carryery” czy M17), lecz nie jest znana ich liczba na stanie jednostek niemieckich.

Niewątpliwie najbardziej wartościowe spośród niemieckich czoł-

gów były „Pantery”. W wersji „G”, najliczniej występującej podczas wojny, a zwłaszcza w końcowym jej okresie, przewyższały one dość znacznie wozy wszystkich przeciwników, w tym także skonstruowany jako odpowiedź na ten czołg radziecki T34/85, który mimo większego kalibru uzbrojenia głównego, okazał się wozem niedopracowanym, dziedziczącym wszelkie wady swego poprzednika, które tylko się spotęgowały.¹⁰ Czołgi niemieckie mogły w sprzyjających okolicznościach zagrozić nawet wozom ciężkim typu IS-2, których załogi mimo potężnego kalibru działa (122 mm) miały sporo problemów z ich wykorzystaniem ze względu na ciasnotę wnętrza czołgu czy też amunicję rozdzielnego ładowania i w dodatku dysponując małym jej zapasem. „Panter” na Łużycach walczyło 30 (plus 32 w 10 dywizji pancerniej SS – to właśnie one dokonały masakry polskich czołgów z 2 Brygady Pancerniej 24 kwietnia pod Budziszynem).

Duża liczba typów (podobnie jak ilość) dział samobieżnych po stronie niemieckiej jest wynikiem bolesnego kompromisu. Działa samobieżne były bowiem łatwiejsze w produkcji (i tańsze) przeto w końcowym okresie wojny często zastępowały w jednostkach etatowe wyposażenie czołgowe. Ponadto tego typu broń jest uzbrojeniem typowo defensywnym, stąd bierze aż 17 jednostek po stronie niemieckiej, które były uzbrojone w tego typu broń pancerną.

Najbardziej wartościowym typem spośród nich były przeznaczone do zwalczania czołgów działa samobieżne typu „Hetzer” i „Jagdpanther”. „Hetzer” był bardzo udaną modyfikacją czeskiego czołgu lekkiego PzKpfw 38(t), który od 1942 roku nie mógł już sprostać wymogom pola walki, ale jego podwozie posłużyło do budowy małego i zgrabnego wozu bojowego, którego działa kal. 75 mm było groźną i skuteczną bronią. Tych wozów na Łużycach było 39 (plus 10 w 10 dywizji SS). Z kolei najgroźniejsze działa samobieżne minionej wojny – Jagdpanther – występowały (3 sztuki) tylko w 10 Dywizji Pancerniej SS – niestety, nic nie wiadomo o ich użyciu.

Najliczniej – 111 egzemplarzy – występowały na Łużycach działa szturmowe StuG III, które wraz z porównywalnymi StuG IV (12 egzemplarzy) stanowiły główną siłę uderzeniową niemieckiej ar-

mii. Działa te, konstruowane w 1939 roku jako wsparcie piechoty, z biegiem lat stawały się dla dywizji piechoty, a także pancernych, podstawową bronią do zwalczania czołgów. W końcowym okresie wojny często zastępowały z konieczności czołgi, lecz nie była to broń ofensywna (brak ruchomej wieży z uzbrojeniem). Doskonale za to spisywały się w defensywie. Ich uzbrojenie – działo kal. 75 mm, niewiele różniące się od czołgowego KwK 40, miało wystarczające parametry do zwalczania prawie wszystkich typów czołgów alianckich.

Osobny komentarz należy się całkiem licznym (w składzie Panzer Jäger Abteilung 88)¹¹ niszczycielom czołgów „Nashorn”. Teoretycznie dysponowały one uzbrojeniem zdolnym zatrzymać każdy ówczesny czołg (działa kal. 88 mm o takich samych parametrach jak uzbrojenie czołgów ciężkich Tiger II), o bardzo dobrym zasięgu skutecznego strzału, lecz tę przewagę niwelowała wysoka sylwetka pojazdu o ograniczonej możliwości manewrowania. 29 pojazdów tego typu było sporą siłą, lecz wymagającą dobrego przygotowania taktycznego. Ponadto w pagórkowatym terenie Łużyc możliwości dział nie mogły być w pełni wykorzystane. Niestety – w literaturze brak jest na razie opisów walk tej jednostki. Podobne uwagi dotyczą etatowego sprzętu przeciwpancernego dywizji niemieckich – różnych odmian działa typu Marder, bowiem na Łużycach walczyło ich aż 43 sztuki.

Straty

Trudno jest jednoznacznie określić straty zadane na Łużycach Panzerwaffe. O wiele łatwiej jest określić straty polskie. 1 Korpus Pancerny łącznie z operacją praską spisał ze swego stanu bezpowrotnie 119 czołgów i 24 działa pancerne. Najciężej poturbowana została 2 Brygada pancerna, która straciła aż 43 czołgi T34 i 370 ludzi, w tym aż 104 zaginionych. Podległa bezpośrednio sztabowi 2 Armii i walcząca w okrążeniu 16 Brygada Pancerna spisała ze stanu aż 45 czołgów. Analizując powyższe straty polskich wojsk pancernych okazuje się, że sięgnęły one około 60 procent stanu wyjściowego, co właściwie równoznaczne było z całkowitym rozbitciem tych jednostek.¹² Nie są znane straty 7 Korpusu Zmechanizowanego Gwardii,

ale musiały być one wysokie, skoro jednostka ta została zmuszona do opuszczenia Budziszyna.¹³

Po stronie sukcesów (do 9 maja) polskim czołgistom i artylerzystom historycy zapisują zniszczenie 178¹⁴ czołgów i dział samobieżnych, 123 transporterów opancerzonych, 450 samochodów (2 Armia straciła ich 662) i około 9 tys. żołnierzy wyeliminowanych z szeregów. Na zdobycz składało się ponadto 11 czołgów i 30 transporterów, lecz nie są znane na razie dokładne dane ile z tej zdobyczy przypada na Łużyce.¹⁵ Jednak przyjmując, że z niemieckiej linii ubyło około 180 wozów bojowych (brak danych o uzupełnieniach w czasie walk) to wynika z nich, że za cenę prawie wyniszczenia własnych wojsk zatrzymano natarcie nieprzyjacielskie zadając mu podobne straty do własnych. To pyrrusowe¹⁶ zwycięstwo nie pozwoliło jednak Grupie Armii „Środek” na odzyskanie linii frontu na Nysie i ustabilizowanie sytuacji w tym regionie. Zresztą bardzo szybkie postępy wojsk nacierających na Berlin przekreślały jakiegokolwiek rachuby dowództwa niemieckiego na przedłużenie oporu.

Zamiast zakończenia

„... pobito i spalono 12 czołgów typu Tygrys T4...” – to dosłowny cytat z biuletynu informacyjnego 2 Armii z 20 kwietnia 1945 roku.¹⁷ Warto się zatrzymać na nim przez chwilę. Aż do lat 90-tych, nawet wśród zawodowych historyków, znajomość sprzętu i nazewnictwa stosowanego w armii niemieckiej była, delikatnie mówiąc, dość słaba. Nie wzięto się to z niczego – wielu historyków wojskowości przemierzało szlaki bojowe w czasie minionej wojny światowej razem z walczącymi wojskami i później zawodowo stosowali – czy to pisząc, czy kształcąc następców – nazwy, jakich nauczyli się podczas wojny. Oczywiście powyższy pogląd jest pewnym uproszczeniem, ale karty monografii poświęconych działaniom wojennym niestety aż roją się od „tygrysów”, „panter” i „ferdynandów”. Co gorsze, na tej samej bazie były wychowywane potem pokolenia miłośników historii oglądających kolejne emisje serialu o dzielnych pancernych.

Wracając zaś do wspomnianego cytatu. Z zestawienia składu nie-

mieckich dywizji wynika, że „tygrysów” nie było w nich prawie wcale, a do 20 kwietnia nawet nie miały szans wejść do akcji, gdyż dywizja „Hermann Göring” dopiero przygotowywała się do działań przeciwko Polakom.¹⁸ Zresztą podobne zapisy jak cytowany pojawiają się częściej i historyk musi być szczególnie wyczulony na nie, bowiem w 99 procentach są one błędne. We wspomnianym cytacie prawdą jest owe „T4”, gdyż za „tygrysa” wziętoczołg PzKpfw IV, a niestety ten sposób nazewnictwa będący dosłownym tłumaczeniem słowa „panzer” na „tank” i skracaniem go do pierwszej litery jest powszechny w radzieckiej nomenklaturze. Czołgu PzKpfw IV właściwie nie da się pomylić z „tygrysem” pod żadnym względem, nawet biorąc pod uwagę „pudełkowaty” kształt kadłuba. Jeszcze gorzej sprawa ma się sprawa z „ferdynandami”. Żołnierze polscy prawdopodobnie nie walczyli nigdy z tego typu działami pancernymi. Ich produkcja zamknęła się w 1943 roku liczbą niecałych 90 egzemplarzy, które następnie „wyginęły” pod Kurskiem, we Włoszech pod Anzio i na Śląsku. Ani razu ich szlak bojowy nie przeciął się z Polakami. Po prostu tą nazwą obdarzono wszystkie niemieckie działa szturmowe, a zwłaszcza StuG III. Spotykając się z takimi zapisami w literaturze historyk ma jeszcze większy kłopot – bogactwo typów dział samobieżnych uniemożliwia często rozpoznanie tego właściwego na podstawie wspomnień, relacji czy meldunków.

(Endnotes)

1 Opiswane w literaturze przeciwuderzenie tzw. grupy Steinera było tylko lokalnych kontratakami, zbyt słabym ze względu na użyte siły, by mogło w jakikolwiek sposób zaszkodzić 1 Armii.

2 Razem z jednostkami radzieckimi.

3 Prawdopodobnie bezczołgów. Brak danych, lecz zeskładu dywizji można wywnioskować, że powinna mieć wozy bojowe np. w pancernym batalionie rozpoznawczym. Dywizja ta była w trakcie reorganizacji i trudno ją traktować jako pełnowartościową.

4 Warto wspomnieć, że początkowo 1 Korpus Pancerny miał być wyposażony w amerykańskie czołgi M4A2 Sherman. [J. L e d w o c h, „1 Korpus Pancerny 1944-1945”, Warszawa 2001, s. 10.]

5 K. Kaczmarek, „2 Armia Wojka Polskiego”, Warszawa 1978, s. 318-320.

- 6 E. B e r n d t, „*Die kämpfe um Weißenberg und Bautzen im April 1945*”, Wölfersheim-Berstadt 1999, s.12.
- 7 Ten typ z znikomych ilościach. Potwierdzono na razie tylko dwa egzemplarze w składzie 1 Dywizji Pancerno-Spadochronowej „Hermann Göring.”
- 8 8 sztuk w składzie 10 Dywizji Pancерnej SS.
- 9 Wszystkie dane liczbowe za: E. B e r n d t, „*Die kämpfe um Weißenberg und Bautzen im April 1945*”, Wölfersheim-Berstadt 1999. Według autora do podanych wartości doliczyć trzeba jeszcze nieznaną bliżej liczbę wozów bojowych 10 Dywizji pancерnej SS, która miała na stanie 40 czołgów i 60 dział samobieżnych, lecz nie wiadomo ile z nich użyła na Łużycach.
- 10 Nie miejsce tu na szczegółowe porównania i próbę zwalczania mitów. Warto podać jedynie tylko najciekawsze parametry. Działa D-5 i S-53 kalibru 85 mm, w które uzbrajano T-34, miały gorsze parametry nie tylko od dział kal. 75 mm „Pantery” (KwK 42), ale także od działu przestarzałego czołgu PzKpfw IV (KwK40). Radzieckie produkty charakteryzowały się prędkością wylotową pocisku przeciwpancernego 792 m/s, podczas gdy oba działa niemieckie mimo mniejszego kalibru, były lepsze (odpowiednio 1125 m/s i 990 m/s). Pomijając jakość wykonania pocisków – przekładało się to na penetrację pancerza, którą działa radzieckie miały na poziomie tylko 85 mm (pancerz nachylony pod kątem 30 stopni, odległość 1 km), podczas gdy niemieckie odpowiednio 149 mm i 89 mm. (Dane za: R. M i c h u l e c, M. Z i e n t a r z e w s k i, „*T-34. Mityczna broń*”, T.2. Gdynia 2003, s. 288).
- 11 Jednostka ta walczyła wcześniej między innymi na Opolszczyźnie.
- 12 Tamże, s. 307-308.
- 13 26 kwietnia Korpus liczył co najmniej 15 czołgów, 11 dział samobieżnych i 8 transporterów oraz zaledwie około 1300 żołnierzy. Jednak na tej podstawie nie da się określić jego strat, gdyż otrzymywał wcześniej uzupełnienia. Przyjmuje się mimo to według wspomnień weteranów korpusu, że stracił on w walkach 81 czołgów i 47 dział samobieżnych, co podwyższa straty polsko-radzieckie do co najmniej 245 czołgów i 71 dział samobieżnych. [Eberhard Berendt, op.cit., s.46-47].
- 14 Okresowy wykaz strat za 16 kwietnia – 11 maja podaje 177. [CAW. III-5.45]
- 15 Tamże. Autorowi przeglądającemu dokumenty jednostek gromadzących zdobycz wojenna nie udało się dotrzeć do danych opisujących, oprócz „drobnicy”, zdobycz stricte bojową. Takich danych nie zawiera np. kronika 4 samodzielnej kompanii zdobyczy wojennej. [CAW. III-5.518]
- 16 Biorąc pod uwagę opisane w przypisie 13 straty radzieckie jest to jak najbardziej adekwatnym określeniem.
- 17 CAW. III-5.111. Ponadto podaje on, że od 16 kwietnia oddziały 2 Armii zadały nieprzyjacielowi następujące straty: 1760 zabitych i rannych żołnierzy, 65 karabinów maszynowych, 7 baterii dział 105 i 75 mm, 14 grup moździerzy i 17 dział samobieżnych.
- 18 Jeden z „tygrysów” zniszczony został koło miejscowości Mückenhein 19 kwietnia wraz z czterema StuG III niszcząc wcześniej 4 T-34 i trzy działa samobieżne radzieckiego 7 korpusu. [Eberhard Berendt, op. cit., s.96.]

Jan Paweł II a Serbja, Ludowe Nakładnistwo Domowina, Budyšin 2005, ss. 136.

Można powiedzieć, że cześć, z jaką Łużycanie odnosili się do Ojca Świętego Jana Pawła II jest odwrotnie proporcjonalna do wielkiej liczebności tego narodu. Nie tylko katolicycy Serbowie, ale też ewangelicy, a nawet ateści wyrażali radość m. in. Na wieść o pielgrzymkach papieża do Niemiec i z dumą podkreślali, że kardynał Karol Wojtyła w 1975 r. odwiedził Chrościce. Chróścickie wydarzenie upamiętnia stosowna tablica w tej wsi, a sam papież zachował je w pamięci i w roku 1999, gdy grupa pielgrzymów łużyckich wręczała mu obraz Chróścic, bez wahania powiedział „byłem tam”. Doroczne pozdrowienia wielkanocne i „hodowne” przekazywane przez papieża m.in. po górnołużycku, traktowano jako jedno z najważniejszych świadectw trwania „jednego z najmniejszych narodów świata”.

Po śmierci papieża Słowianina także na Łużycach postanowiono wydać publikację utrwalającą pamięć o jego kontaktach z Serbołużyczanami. Album *Jan Paweł II a Serbja* wydało Ludowe Nakładnistwo Domowina w Budziszynie w 2005 r., przy współudziale Towarzystwa Cyryla i Metodego oraz czasopisma „Katolski Posoł”. Inicjatorką była Hańża Cyżowa, a redakcją zajęli się Gerat Wornar i Rafael Ledźbor. Na 134 stronach bardzo ładnie wydrukowanego wyboru zdjęć i tekstów, zawarto wypowiedzi 20 osób różnego wieku i profesji, a też fragmenty wypowiedzi papieża w przekładzie na język górnołużycki. Nie zabrakło kalendarza biograficznego i artykułów z prasy łużyckiej publikowanych nie tylko w czasie trwania pontyfikatu Jana Pawła II.

Spotkania Serbów z papieżem Polakiem miały miejsce w Krakowie, Pradze, Berlinie i Rzymie. Podczas jednego z nich wręczono mu publikację o ks. Alojście Andrickim (ofierze terroru hitlerowskiego) i nauczycielu – poecie, prozaiku i muzyku Michale Nawce (odznaczonym orderem papieskim). W 1996 r. Jan Paweł II, na stadionie berlińskim, pozdrowił Serbów w ich macierzystej mowie, a podczas jednej z audiencji rzymskich wymienił parę słów z mówiącym po polsku Łużyczaninem.

Teksty zamieszczone w rzeczonym albumie są jednym z wielu dowodów, że Jan Paweł II każdego człowieka traktował jako cenną osobowość, a nie część tłumu. Jego słynne „nie lękajcie się”, to dla Serbów Łużyckich nie tylko religijne wezwanie.

Zbigniew Kościów (Opole)

Praha a Lužičtí Srbové. Sborník z mezinárodní vědecké konference ke 140. výročí narození Adolfa Černého (Praha 25. – 26. 11. 2004), red. P. Kaleta, F. Martínek, L. Novosad, Praha 2005, Masarykův ústav AV ČR, ss. 276

Studia zgromadzone w tomie *Praha a Lužičtí Srbové*, podobnie jak poprzedzające je referaty wygłoszone na konferencji naukowej o tej samej nazwie, podzielono na trzy bloki tematyczne: Adolf Černý i Łużycanie, Praga i Łużycanie oraz Kontakty lużyckie z innymi regionami Słowiańszczyzny.

Podstawowym celem organizatorów konferencji – Macierzy Łużyckiej (Maćica Serbska), Towarzystwa Przyjaciół Łużyc (Společnost přátel Lužice) i Instytutu im. T.G. Masaryka Akademii Nauk Republiki Czeskiej (Masarykův ústav AV ČR) – było przypomnienie prołużyckiej działalności Adolfa Černého, jego zasług dla powstania sorabistyki w Czechach i nawiązania lużycko-czeskiej współpracy kulturalnej. Autorzy artykułów wykorzystali między innymi bogatą korespondencję Černého z Łużyczanami, Polakami i Słoweńcami (Zdeněk Valenta *Česká účast na výstavbě a vybavení Lužickosrbského domu v korespondenci mezi Adolfem Černým a Arnoštem Mukou*, Markus Giger i Miriam Giger *Dopisy Adolfa Černého v pozůstalosti Ivana Trinka*, Marek Ďurčanský *Z neznámé korespondence Jana Baudouina de Courtenay s Adolfem Černým*), wspominaną także w referatach nie dotyczących bezpośrednio epistolografii, ale aktywności krytycznoliterackiej i literackiej (Franc Šen *Adolf Černý – jeho a naš wobraz wo Handriju Zejlerju*, Jan Chodějovský *Sorabika v osobním fondu Adolfa Černého*). Uwzględniono również inne typy działalności prołużyckiej jubilata: przygotowanie ponad czterystu artykułów publikowanych w czasopiśmie „Slovanský přehled” (Petr Kaleta *Serbske džěla Adolfa Černeho w Slovanskim přehledze*) oraz propagację idei politycznej suwerenności Łużyczan za pośrednictwem prasy czeskiej (Piotr Pałys *Prołużycka publicystyka Adolfa Černého na łamach tygodnika Česká stráž w latach 1918-1920*). Stosunki Černého z narodami wschodniosłowiańskimi omówiła Ludmila Pavlovna Laptěva (*Связи Адольфа Черного с русской интеллигенцией*) oraz

Volodymyr Motornyj i Mychajlo Kril' (*Зв'язки А.Черного з Україною і становлення української сорабистики*). Kontakty kulturalne serbsko-łużyckie w ujęciu synchronicznym (Dalibor Sokolović *Nada Djordjević i Lužički Srbi*) i zainteresowania sprawą łużycką przejawiane przez Słowaków w okresie od XVII do XIX wieku (Renáta Mračníková *Slovensko-lužickosrbské kultúrne kontakty*) przedstawiono natomiast w ostatnim rozdziale tomu.

Blok tematyczny odnoszący się bezpośrednio do tytułu konferencji zawiera rozważania z różnych dziedzin nauki, a czasem z rozmaitych płaszczyzn opisu w ramach jednej dziedziny. Ujęte tutaj studia dotyczą zinstytucjonalizowanego sorabofilstwa i sorabistyki w Pradze (Jiří Mudra *Přinošk k stawiznam Małostronskeho gymnazija, na kotrymž so chowancy Serbskeho seminara kubtachu, Libuše Hrabová Lužický seminár a Společnost přátel Lužice v letech 1945-1948*, Richard Bígl *Wuwucowanje sorabistiki na Karlowej uniwersiše wot powołanja Černego do nastaša wurědnego stoła, Radek Mikula Konec Lužického domu v Praze*), omawiają łużyckie elementy biografii czeskich działaczy kultury i sztuki oraz praski etap życiorysów sławnych Łużyczan (Lucija Hajnec *Duchovně dějinný svět Prahy a Lužičtí Srbové*, Jurij Łušćanski *Wuměłcy mjez Prahu a Łužicu*, Leszek Kuberski *Praski okres w życiu Jana Skali*, Helena Ulbrechtová-Filipová *Josef Suchý jako serbski basnik*), a także koncentrują się na historii czesko-łużyckich kontaktów politycznych (Kirill Ševčenko *Vztah Československa k lužickosrbskému národnímu hnutí v roce 1945*) czy na polsko-czesko-łużyckiej współpracy w dziedzinie kultury i nauki (Tomasz Jaworski *Serbołużyczanie i Praga w korespondencji Wilhelma Józefa Bogusławskiego do Edwarda Jelinka i Arnošta Muki*). Kontakty czesko-łużyckie z perspektywy muzykologii przedstawił Viktor Velek (*Česko-lužická hudební kultura v letech 1918-1938*). Tomasz Derlatka refleksje z zakresu teorii literatury zawarł w wystąpieniu *Z problemów stereotypizacji locusów zdarzeń fabularnych w utworze narracyjnym: „Praga” w narracjach serbołużyckich*, które znacznie odbiega od pozostałych przyczynków pod względem poziomu ogólności wykładu i zastosowania terminologii specjalistycznej.

Omawiana publikacja posiada charakter interdyscyplinarny, stanowi przegląd badań sorabistycznych podejmowanych aktualnie przez przedstawicieli ośrodków naukowych w Czechach,

Niemczech, Polsce, Rosji, Serbii, Słowacji i na Ukrainie, a związanych z postacią Adolfa Černego oraz z funkcjonowaniem Czech i Pragi w kulturze łużyckiej. Poziom referatów wygłoszonych na konferencji i ich ilość (dwadzieścia trzy) świadczy o dobrej kondycji międzynarodowej sorabistyki. Referenci przyczynili się do stworzenia stosunkowo spójnego obrazu sorabofilstwa i sorabistyki w Republice Czeskiej (oraz poza jej granicami, w przypadku artykułów dotyczących także Słowacji, krajów wschodnio- i południowosłowiańskich). Metodologia i sposób ujęcia większości zaprezentowanych badań wskazują na bardzo zbliżoną interpretację zagadnienia wiodącego, jakie zaproponowali organizatorzy. Publikacja pozostawia jednak wrażenie różnorodności, oczekiwanej od każdej pracy zbiorowej, głównie dzięki studiom z dziedziny muzykologii, teorii literatury czy wystąpieniom w których referenci skoncentrowali się na doświadczeniach własnych (Lucija Hajnec, Libuše Hrabová).

Tom *Praha a Lužičtí Srbové* zawiera artykuły napisane w ośmiu językach słowiańskich. Na wyróżnienie zasługuje rzetelna praca kolegium redaktorskiego, które nie tylko ujedynolico teksty pod względem normy ortograficznej i edytorskiej, ale również podało pełną informację o zasadach przygotowania publikacji do druku oraz zastosowanych oznaczeniach i skrótach. Niestety widoczne są także niedociągnięcia korekty, jak pomijanie polskich końcówek fleksyjnych w artykule Tomasza Jaworskiego¹.

Tytuł recenzji stanowi rozwinięcie myśli Petra Kalety, współorganizatora konferencji z ramienia Towarzystwa Przyjaciół Łużyc i Instytutu T.G. Masaryka Akademii Nauk Republiki Czeskiej oraz redaktora tomu. Kaleta pisząc we wstępie *Za jeden z vrcholů česko-lužickosrbských kulturních styků lze pokládat období (...) kdy významně do lužickosrbského života zasáhl královéhradecký rodák (1864-1952), jenž stál u zrodu české sorabistické školy (...). Právě sto čtyřicáté výročí od narození tohoto „apoštola“ česko-lužickosrbských vědeckých a kulturních kontaktů se stalo impulzem k uspořádání mezinárodní vědecké sorabistic-*

¹ Zob. *Praha a Lužičtí Srbové*, s. 129: *Poznawanie problemów społecznych przez studiowanie korespondencji osób publicznych jest zajęciem intrygującym (...)* [Wytyśczenie BI].

*ké konference*² wskazuje nie tylko na inspiracje organizatorów konferencji oraz jej ogólną tematykę, ale również na sposób metaforycznego myślenia o współpracy Czechów i Łużyczan na polu nauki i kultury. W okresie odrodzenia narodowego „apostołami” nazywano pojedyncze osoby, bohaterów i przywódców narodowych, którzy w znaczący sposób przyczynili się do powstania ruchu narodowyzwoleńczego lub narodotwórczego. Przeniesienie tej metafory na grunt czesko-łużyckich kontaktów naukowych i kulturalnych podnosi rangę ich nawiązania do poziomu narodzin nowego narodu, czyni również z Czecha, Adolfa Černego, „budziela” ruchu narodowego Łużyczan, wzór łużyckiego patrioty i naukowca. Podobnie Praga jest włączana do przestrzeni mitycznej ojczyzny Łużyczan, a tym samym następuje próba kreacji czeskiej stolicy na jedno z miejsc pamięci kulturowej Łużyczan. Dochodzi tu do pewnej sakralizacji zarówno Czecha, jak miasta czeskiego, w kulturze innego narodu słowiańskiego. Taki sposób ujmowania stosunków panujących pomiędzy Słowianami jest charakterystyczny dla ideologii odrodzenia narodowego, zwłaszcza dla zwolenników idei wzajemności słowiańskiej. Organizatorzy konferencji zatem nie tylko podjęli temat nawiązujący do tego okresu, ale również dokonali przeniesienia ówczesnych metod konstrukcji mitycznego obrazu świata słowiańskiego na współczesny dyskurs naukowy.

Opozycja „swój” / „obcy”, tradycyjnie funkcjonująca w społeczności tworzącej naród, w przypadku Łużyczan ulega zatarciu, ponieważ granice narodu łużyckiego i przestrzeni mitycznej jego ojczyzny są elastyczne. Praga została przez Łużyczan „oswojona”, jak twierdzi Lucija Hajnec *již po generace až dodnes patří k lužickosrb-skému historickému vědomí (...), utvořela a podporovala naši vůli a naši touhu po zachování a posílení vlastní identity*³. Wchłonięcie elementu czeskiego do symbolicznej sfery istnienia Łużyczan stanowi odzwierciedlenie ich sytuacji jako mniejszości narodowej i etnicznej, od zawsze funkcjonującej bez oparcia w państwie narodowym i otwartej na pomoc ze strony krajów słowiańskich, również w za-

² Ibid., s. 13.

³ Ibid., s. 123.

kresie tworzenia własnej, łużyckiej tradycji. Takie ujęcie problematyki identyfikacji narodowej Łużyczan można dostrzec w zbiorze studiów *Praha a Lužičtí Srbové*, o ile jest on interpretowany jako koncepcyjna całość, spełniająca zamysł inspiratorów tomu i organizatorów poprzedzającej go konferencji naukowej.

Bożena Itoya (Warszawa)

Werner Meschkank-Měškank, *Als die Wendengötter sterben sollten. Über die vorchristliche wendische Glaubens- und Götterwelt*, Regia Verlag Cottbus / Wendisches Museum Cottbus 2006, ss. 128.

Notio *Wenden*, Latine *Venedi* sive *Vinidi*, ad significationem populorum Slavorum Occidentalium, praecipue vero gentium Polaborum sive Albinorum usurpatur. Inter has in prisca regione Surbi gentes Lusati (Lu(n)zici), Miltiani, Talaminti et Besuntiani eminebant, itaque incolae qui in praesenti provinciis Lusatiae Inferioris et Superioris (excepto Talamintos) annumerantur; hodie illi semet ipsos nominant Sorabos.

Quod itaque de numinis tamquam idolis Soraborum dicendum? Numerum fontium de Sorabis tempore medio-Slavico (800-1000) et sero-Slavico (post an. 1000), ut historici aiunt, tractantium admodum exiguum esse constat; quattuor tantum auctores chronostographi nuntios de deis deabusque Slavorum Occidentalium nobis tradebant: primus et simul fidelissimus erat Thietmarus Merseburgensis (*Chronicon* post an. 1010 scriptum), deinde Adamus Bremensis (*Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* circiter an. 1070), tum Helmoldus Bosoviensis (*Chronica Slavorum* circiter an. 1170) et denique Saxo Grammaticus (*Historia Danica* sive *Gesta Danorum* circiter an. 1200); sed vel illi auctores non via directa idola Lusatorum describebant. Qua de causa fides priscorum Soraborum in deos deasque paganos primum e fontibus post medium aevum scriptis posse explicari videtur. Ad cognitionem idolorum detecta archeologica quae in pago Lusatico admodum raro fiunt, valde prosunt.

Varnerius [Werner] Meschkank-Měškank aggreditur ad suam disputationem narrando veteram fabulam Slavicam de principio mundi; secundum illam mundi exordium deaster, i.e. deus «planetarius», dederit Svantevitus, ex quo deinde duo alii deastri *Swarog* (caelestis pontifex et pater deorum) et *Weles* (deus scientiae technarumque magicarum et animantium domatorum) decesserint. De Svanteviti nomine auctor aliquas interpretationes affert: *sanctus*

victor, sancta vita, mundivisor, eqs. Similis difficultas in interpretando attinet duo ultima nomina. Insuper in contextu Soraborum de illis nihil ultra referebatur, sed certe autem de *Swarožič* (*Zuarasici* in Thietmari *Chronica*), quod est forma deminutivi nominis *Swarog* (dei summi Slavorum Orientalium); ille autem deus sicut litigator, rixator punitorque forsitan tutelam praestaret genti Liuticorum (sive Redariorum) in expeditionibus bellicis. In rationem aliorum numinum Slavorum exarator litterarum inducit ea: *Sivam* sive *Liubam* (deam vitae et amoris), *Triglam* (deum sive deam muneris incerti), *Radigostum* sive *Radegastum* (verisimile consultorem tamquam consiliorum arbitrem seu patronum bellicum, cui quoque alias auctor induit interpretationes), *Iarovitum* (deum muneris similis Radegasto?), *Porevitum* (tutorem virium vitalium secundum auctorem, sed aliter de eo Saxo: deum praedatorem sive largitorem praedae in bello), *Rugiaevitum* (deum belli et fertilitatis) et *Provum* (deum iustiae). Haec numina diversorum munerum causa asseclis non aequaliter valent. Etiam si approbandum est Sorabos priscos in multa idola credidisse, attamen teste Helmoldo «unum deum in c<a>elis ceteris imperitantem, pr<a>epotentem c<a>elestia tantum curavisse» confitebantur (cap. LXXXIV: Conversio Pribislai). Omnibus Svantevitum praepolluisse deum solis ignis belli et fertilitatis (secundum Meschkank-Měškank) quia «[ceteris] clarior in victoriis, efficacior in responsis [fuisse]» fert Helmold (cap. CVIII: De Zuantevit<i> Ruianorum simulachro); eius attributa: cornu copiae, equus albus, quattuor capita atque ensis (secundum Saxonis descriptionem et efigiem in columna quadam insculptam). In numerum deorum summorum etiam Radegast(us), Zuarasici et Provus qui forsitan instar Svanteviti erat, refertur ab auctore. Porro alia numina brevi tractantur, sed non omnia, quae in contextu Sorabico a historiographis aetate renascente appellantur, in medias res ponit; hic praecipue Dziejonia dea ferarum silvestrium silvarumque et lar tutelariorum Henil excubitor sive vigil (de quo iam Thietmarus mentionem fecit) desunt.

In capitulo ultimo falsificata numina, quae aetate Christiana ficta sunt, in conspectu ponuntur; hic numerantur *Bielebog* (deus albus), *Czornebog* (deus niger), *Iutrobog* (deaster aurorae similis) atque idola *Svitiborus* (idolum locorum sacrorum), *Crodo* (idolum incertum)

et *Flins* (proprissimus deus Lusatorum, de quo iam Conradus Botho in sua *Chronica Saxonorum* a. 1492° scripta primum mentionem fecit: «Hoc idolum nominatur Flins, cum esset saxo quarzico [*Theod. Flinsstein*] inpositum»); ille deus fungebatur resuscitatore mortuorum); adeo *Pusctetus* (secundum Henricum G. Kreußlerum) additur, sed loco illius idoli forsitan lemur *Pustricus* de quo Abraham Frenzelius illustrissimus Sorabus patriae investigator fusius refert, commemoretur.

Ad sphaeram caelestem pertinet quoque phantasma «hybridefecta» nomine *Simargl*, id est semidraco et semiaquilla, quod idem in mythologia et Indica et Iranica et Sinica fingitur. (Forsitan illud nomen sit compositum e verbis *siemia*, quod Altslavice familiam denotat, et *rgiel*, quod cum verbo *rež* coniunctum est et *secalem* significat; itaque illud phantasma deificatum possit fungi tutelā familiae et messis.)

Fere omnia numina et species Slavorum Occidentalium quae in terra Lusatorum nec reperta nec litteris primariis ad gentes Lusaticas spectantibus mandata sunt, tamen ab auctore in contextum Sorabicum introducta. Ratio autem illius introductionis quasi extrapolationis est triplex: alia in nominibus locorum terrarumque nec non personarum in pago Soraborum ad diem hodiernum usque exstantibus, alia in explicationibus scientificis a multis investigatoribus confectis et alia in detecis ac inventis archeologicis.

Auctor in suo libro non modo de factis disputat, sed etiam artes litterarias et ingenuas respicit. Nonnullis fabulis et praesertim multis imaginibus lithographiarum picturarumque et mythicarum figurarum facta historica artifice illustrantur. Ex eorum auctoribus eminet artium liberalium cultor (humanista) tamquam pictor Sorabus Martinus Nowak-Njehorński (saec. XX), insuper Germani Samuel Großer (saec. XVIII) et Henricus G. Kreußler (saec. XIX).

Valentissimum pro explicatione religionis priscorum Slavorum detectum archeologicum se praebet formae quadratae columna lapidea in vico nomine *Zbrucz* (hodie in finibus Ucrainae) saec. XIX reperta, in cuius singulis lateribus effigies quattuor hominum artifice insculptae sunt. Adeo inventae sunt aliquae staniunculae amuletaque et delineationes in parietibus variorum aedificiorum

in scissae. Eorum imagines idem in librum receptae sunt.

In hoc libro studetur loca geographica cuiusque genitis Slavis in regione Pommeraniae Brandenburgiaeque viventis atque eius arces, quae in testimonis traditis non raro diffulter statuuntur, identificare atque etymologiam uniusquisque numinis explicare et eius interpretationem dare; id quod non semper optime contingit. Ita verbi gratia descriptionem deae mortis nominatae *Marzanna* (secundum Ioh. Dlugossium saec. XV) sive hodie Sorabice *Smjertnica* nuncupatae, de qua Abraham Frenzelius (1656-1740) narrat, Meschkank-Měškank ad deasterum *Weles* refert. Alia difficultas in eo se praebet, quod non omnes fontes magni ponderis consuluntur, utpote opera Ioh. Dlugossii *Historia Polonica* et Abr. Frenzelii *De diis Soraborum aliorumque Slavorum*. Praeterea citationes ad graviores fontes pertinentes semper de commentatoribus depromuntur.

Lector illius libri aliquid miratur quod in eo numina Slavorum cum deis et idolis mythologiae Indicae propriis comparantur et illorum communem radicem statuere studetur: quod in plerisque aliquid fabulosum habere videtur.

Nihilominus *Cum dei Venedorum mori debeant*, non eo ipso eorum mundus periit. Decursu temporum Sorabi verisimiliter pedetemptim transierunt a fide pagana ad fidem Christianam; sed de hoc auctor nullam mentionem fecit.

Wojciech M. Wochna

Libuše Hrabová, *Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii*, České Budějovice: Vedita 2006, 324 s.

„Pod płaszczem dzisiejszej codziennej i rozsądnej Europy Środkowej skrywa się przeszłość oddalająca się rok za rokiem coraz bardziej. Nawet wydarzenia niedawnych czasów stają się dla nowych pokoleń tajemnicą. Tylko nieliczne z nich utkwiły w ludzkiej świadomości jako historia. Bardziej niż przeszłość naszego obszaru pociągają nas tajemnice egipskich piramid, indiańskich miast porośniętych dżunglą, czarodziejskich praktyk celtyckich druidów – tajemnice tak odległe i tak baśniowe. Przeszłość Europy Środkowej jest blisko nas i nie jest baśniowa”¹. Tak rozpoczyna wstęp do swojej książki *Ślady zapomnianego ludu. Obraz dziejów Słowian Połabskich w historiografii* Libuše Hrabová, profesor katedry historii Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu. Oddaje w ręce czytelnika wyniki swoich badań i, jak sama zaznacza, jak najbardziej autentyczny wizerunek historii Słowian Połabskich zarejestrowany w źródłach i dotychczas wydanej literaturze.

Książka podzielona jest na dwie części, pierwsza zatytułowana jest *Walka o wolność*, a otwierają ją cytaty poświęcone Słowianom z dzieł średniowiecznych kronikarzy Widukinda z Korbei, Adama z Bremy i Helmolda. Część ta złożona jest z sześciu rozdziałów. W pierwszych *Wielka droga na zachód* i *Na granicy* autorka śledzi wędrówki Słowian w VII i VIII wieku, formowanie się państwowości aż do początków wielu X. Rozdział trzeci i piąty to wnikliwa analiza źródeł z charakterystykami sylwetek i dzieł średniowiecznych faktografów: Widukinda, Ibrahima ibn Jakuba, Thietmara, Adama z Bremy oraz „kronikarza ze świętego lasu” – Helmolda. Część zatytułowana *Plemiona, państwa, bogowie* przynosi bogaty obraz życia dawnych Słowian, począwszy od struktur plemiennych, poprzez formy państwowości, budowę grodzisk, po życie codzienne i praktyki pogańskie. Ostatni rozdział tej części poświęcony jest przede wszystkim sytuacji Pomorzan, Ranów i Łużyczan po XII-

¹ L.Hrabová, *Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii*, České Budějovice 2006, s.9.

wiecznych krucjatach połabskich.

„Legenda o zatopionym mieście żyła dalej. Czasem ktoś widział je pod powierzchnią wody, czasem podobno wynurzało się, a z wieży brzmiały nad falami morza dzwony. Słyszał je ten, kto chciał je usłyszeć, a potem znów skrywało się w głębinach”². *Dzwony zatopionego miasta* to część druga książki Libuše Hrabovej, do której mottem jest legenda o bogatym słowiańskim porcie – Winecie, a która poświęcona jest analizie sytuacji społeczności słowiańskiej opanowywanej przez potężnych sąsiadów. Podobnie, jak wcześniej przybliżone zostają postaci i prace historyczne tym razem renesansowych badaczy: Alberta Krantza – niemieckiego historyka, profesora uniwersytetu w Rostocku, Johanna Bugenhadena – urodzonego w mieście Wolin, bliskiego współpracownika Marcina Lutra, Thomasa Kantzowa - autora XVI wiecznej kroniki pomorskiej i Davida Chytraeusa, po którym, jak pisze profesor Hrabová, znów „wody się zamknęły” i na długi czas zapomniano o słowiańskiej przeszłości. Rozdział *Narodu mego trumna* odsłania ponownie zainteresowanie problematyką połabską tym razem na gruncie czeskim wśród XIX-wiecznych działaczy czeskiego odrodzenia narodowego m.in. Jana Kollára i Pavla Šafaříka. W rozdziale pt. *Pierwszy i ostatni* poświęconym Drzewianom czytamy o życiu etnicznej mniejszości funkcjonującej wśród obcego kulturowo obszaru, której do trzeciego dziesięciolecia XIX wieku udało się zachować język połabski nazywany też drzewiańskim. Autorka cytuje tu strofę z jedynej zachowanej w tym języku pieśni zatytułowanej *Ptasie wesele*. W ostatnim fragmencie, którego bohaterami są Serbołużyczanie, czytamy, że Łużyce nie są „zatopionym miastem”, ale ojczyzną żywego słowiańskiego narodu, który, żyjąc jako mniejszość, jest świadom swojej słowiańskiej przeszłości i terażniejszości. Naród, który przetrwał, zamyka historię ludu zapomnianego.

Po każdym z jedenastu rozdziałów książki znajduje się bogata bibliografia, w części pierwszej za każdym razem poprzedzona wnikliwą charakterystyką (rdz. I – VI), podzielona na źródła i literaturę (rdz. I – VIII), bądź umieszczana bez podziału (rdz. IX – XI). Treść uzupełniona jest mapami, tablicami genealogicznymi, ryci-

² Ibidem, s.201.

nami i fotografiami, których spisy rozpoczynają aneks. Następnie mamy do dyspozycji cztery indeksy: osób i plemion (wspólnot), autorów pojawiających się w tekście, miejsc i indeks rzeczowy. Pozycję kończą streszczenia w języku niemieckim i górnołużyckim przełożone przez dr Lucję Hajnec – Heine.

Książka Libuše Hrabovej, *Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii* była jedną z nominowanych do tytułu „Książka roku 2006” w ankiecie dziennika „Lidové noviny”. Historyk literatury Martin C. Putna tak pisał uzasadniając swój wybór: „Już całe lata fascynują mnie te stracone, niewidzialne, nieme „słowiańskie Niemcy”, a pani profesor proponuje książkę, która oddaje tym niemy głos. Ignorantem będzie ten, kto w przyszłości przekroczy Czeskie Rudawy i skieruje się nad Bałtyk bez tej książki w plecaku”³.

Joanna Maksym-Benczew (Opole)

³ „Lidove noviny” z dn. 28.12.2006.

Jakub Brodacki, „Prołuż” Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc. Historia wewnętrzna organizacji (1945-1949), PGM, Warszawa 2006, ss. 122

Wbrew obawom krytyków procesu integracji państw starego kontynentu historia jej stosunkowo nielicznych i często zapomnianych narodów nabrała zupełnie nowego wymiaru. Zdaniem wielu obserwatorów stosunków narodowościowych w jednoczącej się Europie następuje renesans mniejszości etnicznych, często określanych mianem narodów bez państw¹. W tym ze wszech miar pozytywnym procesie znaczącą rolę odgrywają historycy. Dzięki analizie materiałów źródłowych kreślą obraz relacji między narodami współtworzącymi dzieje Europy, kontynentu, którego historyczny obraz nie byłby pełny bez losów Basków, Katalończyków, Korsykan, Samów, Romów czy Serbołużyczan. I właśnie problematyce dotyczącej pośrednio historii Słowiańskich założycieli Łużyc, czyli krainy jezior i lasów zlokalizowanej między obecnym Frankfurtem nad Odrą na północy, Górami Izerskimi na południu, rzeką Saale na zachodzie oraz Odrą, Kwisą i Bobrem na Wschodzie poświęcona jest książka historyka młodego pokolenia, absolwenta Uniwersytetu Warszawskiego Jakuba Brodackiego. Autor mający już w swoim dorobku publikacje dotyczące stosunku polskiego społeczeństwa wobec Słowian Połabskich², w swojej ostatniej pracy podjął się przedstawienia okoliczności powstania, działalności oraz głównych koncepcji Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc Prołuż³.

¹ *Zdarzenia, wyzwania, zagrożenia: Narody bez państw*, nr 11 z 18 VII 2006, dodatek tematyczny dziennika „Rzeczpospolita”

² Zob. m.in.: J. Brodacki, *Nad Łużycami polska staż!*, „Zeszyty Łużyckie” 1999, t. 26; Ibid., *Styl propagandy Prołużu w latach 1945-1949*, „ProLusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze” 2002, t. 1; Ibid., *Inwentarz archiwum „Prołużu” ze zbiorów prof. Alojzego St. Matyniaka 1945-1949*, „Glaukopis” 2005, nr 2/3.

³ Obszernie na temat „Prołużu” zob w pracy: M. Cygański, R. Leszczyński, *Zarys dziejów narodowościowych Łużyczan*, tom. II: Lata 1919-1997, Opole 1997. Por.: E. Siatkowska, *Czeskie i polskie towarzystwa sorabistyczne (118-1949)*, „Zeszyty Łużyckie” 1994, nr 8; M. Cygański, *Łużyce w polityce Polski, Czechosłowacji, Związku Radzieckiego i Jugosławii w latach 1946-1948*, „Studia Śląskie” 1997, t. 56;

Konstrukcja prezentowanej rozprawy oparta została na ujęciu chronologiczno-problemowym. Całość podzielono na dziesięć rozdziałów, poprzedzonych erudycyjnym wprowadzeniem i podsumowanych syntetycznym zakończeniem. I tak w pierwszym rozdziale książki zaprezentowane zostały okoliczności w jakich doszło do powstania Prołużu. Znamienne, że nastąpiło to już we wrześniu 1945 r. Także miejsce i środowisko, które tworzyła społeczność akademicka Poznania nie było przypadkowe. Jak czytamy w opublikowanej pod datą 12 września tegoż roku odezwie Polakom nie wolno zapominać o Łużycach i zamieszkujących je od wieków Słowianach, którzy pomimo tysiącletniej germanizacji przetrwali zachowując język, tradycje i obyczaje. Odwołując się do wzniosłych kart polskiej historii pisali ponadto, że już: „Chrobry dał przykład, co czynić należy! Wyteżmy wzrok w stronę Budziszyna! Nad Łużycami polska straż!”⁴. Już w dwa miesiące później 18 listopada wykorzystując I Ogólnopolski Zjazd Katolickiej Młodzieży Akademickiej obradujący w klasztorze dominikańskim w Poznaniu prezes Prołużu Alojzy Stanisław Mataniak zorganizował i poprowadził I Ogólnopolski Zjazd Delegatów Prołużu. Wówczas to podjęto decyzję o uznaniu Poznania za siedzibę Zarządu Głównego i Centrali Związku przyznając także prezesowi Mataniakowi szerokie pełnomocnictwa w kierowaniu jego pracami (s. 14).

Drugi rozdział pracy poświęcony został prawnym podstawom funkcjonowania Prołużu. Z przeprowadzonej przez Brodackiego analizy statutów (łącznie 5 wersji, daty przyjęcia dwóch ostatnich nie ustalono) wyłania się obraz organizacji mającej dość hierarchiczną strukturę, w której niemal nieograniczone kompetencje przyznano prezesowi. Zwraca uwagę wprowadzanie do niego, ale i usuwanie z jego treści zapisów mówiących o postulowanej przez

G. Skrukwa, *Polski Ruch Obrony Łużyc – zapomniana opozycja (1945-1950)*, „Sprawa Polska” 2000, nr 3; M. Mieczkowska, *Miedzy koncepcją a praktyką. Polska wobec Łużyc w latach 1945-1990*, Szczecin 2002; P. Pałys, L. Kuberski, *Od inkorporacji do autonomii kulturalnej. Kontakty polsko-serbołużyckie w latach 1945-1950*, Opole 2005.

⁴ J. Brodacki, *Prołuż. Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc. Historia wewnętrzna organizacji (1945-1949)*, PGM, Warszawa 2006, s. 12-13. W dalsze części przypisy zostały zastąpione odsyłaczami do poszczególnych stron w tekście głównym.

Związek „reslawizacji” Słowiańszczyzny Zachodniej. W ambitnych i dalekosiężnych planach Związku, ujętych w jego statutach, zakładano m.in. organizowanie struktur na poziomie nie tylko akademickim, ale także szkolnym, prowadzenie aktywnej działalności popularyzacyjnej poprzez organizację konferencji i imprez promujących kulturę Serbów łużyckich, druk naukowych opracowań, wreszcie stworzenie finansowego zaplecza umożliwiającego m.in. stworzenie systemu stypendialnego i goszczenie grup młodzieży z Łużyc na koloniach i obozach w Polsce (s. 17-18).

Opisując w trzeciej części pracy pierwszy okres działalności Związku (listopad 1945-marzec 1946) autor zwrócił uwagę na ogromny entuzjazm jaki towarzyszył podejmowanym przez jego członków działaniom. Formułowanie niezwykle śmiałych planów jak choćby te zawarte w wystąpieniu Matyniaka z 23 stycznia 1946 r., w którym deklarował: „Skierujemy myśl naszą i akcje na ziemie zaodrzańskie, na ziemie połabskie, od Łużyc po Rugię, na ziemie gromadzące częstokroć już tylko prochy słowiańskie. Rzucając dziś po raz pierwszy tę nową koncepcję, projektuję ziemie o zasięgu naszej działalności nazwać mianem – Bolesławia, gdyż testamentu wielkich Bolesławów są one wyrazem, a sława ich z ciągłego bólu wyrosła” było możliwe nie tylko dzięki organicznej pracy jego członków, ale także wsparciu jakie tego rodzaju działaniom udzielały, najczęściej werbalnie, władze kształtującego się w Polsce obozu „władzy ludowej”. Nie mniej interesujący fragment tej części rozprawy poświęcony został misji łużyckich wysłanników do Polski w osobach Wojciecha Koczka i Pawła Cyża. Szczególnie drugiej z tych postaci, nieco tajemniczej jak pisze Brodacki, udało się znaleźć wspólny język z polskimi władzami, czego efektem był m.in. program wyłączenia Łużyc z terytorium Niemiec i przyłączenia go na zasadach autonomii lub federacji do Polski bądź Czechosłowacji.

Specyfikę działań podejmowanych przez Prołuż opisuje czwarty rozdział książki zatytułowany *Schadzowanki Prołużyckie*. Czytelnik może dowiedzieć się z niego w jaki sposób popularyzowano cele Związku wykorzystując do tego imprezy publiczne, których stałymi punktami były z jednej strony wystąpienia, odczyty i referaty, z drugiej strony występy zespołów wokalnych oraz część

kabaretowa, w której co godne podkreślenia członkowie Prołużu z dystansem potrafili ocenić także swoje własne, często zabawne lub nieudolne i nieprzemyślane, działania. Warto w tym miejscu przytoczyć próbkę prezentowanych podczas schadzowanek piosenek i skeczy ilustrując w ten sposób ich poziom i specyfikę. I tak w imię hasła „mówić o Łużycach nie nudząc, lecz bawiąc” śpiewano dla przykładu w Krotoszynie 23 marca 1946 r.: „Krotoszyn blisko. Łużyce daleko. Dziś chcemy wielki wybudować most. I złączyć kraje, rozdzielone rzeką. Nad którą wczoraj stał niemiecki most” (s. 24). Z kolei trawestując słowa „Pana Tadeusza” recytowano podczas jednej z poznańskich imprez: „Prołużu – sił krynico, ty jesteś jak zdrowie! Ile Cię trzeba cenić ten tylko się dowie. Kto jak rycerz bez trwogi, albo zgoła wariat. Wkroczy śmiałą stopą raz w twój sekretariat. I na twej deklaracji złoży autograf. Niebacznie na swą duszę podpisał cyrograf. [...] Chwili nie znajdziesz wolnej na myśl o chorobie. I rycerzem idei będziesz nawet w grobie. Bo dostaniesz przy śmierci od prezesa-łotra. Instrukcję, by skaptować nam św. Piotra. Ewentualnie, jeśli zmienisz cel podróży. W piekle delegaturę założył Prołużu” (s. 25).

Analizując w kolejnej części pracy działalność Prołużu wiosną 1946 r. Brodacki zwrócił uwagę, że jego przedstawicielom udało się dotrzeć w tym okresie do przedstawicieli najwyższych ośrodków władzy, w tym m.in. wicepremiera Stanisława Mikołajczyka, wiceprezesa Krajowej Rady Narodowej Wacława Barcikowskiego oraz wysokich urzędników Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Oświaty, Ziem Odzyskanych czy tak ważnych z praktycznego punktu widzenia kręgów jak kierownictwo Polskiej Agencji Prasowej.

Wydarzeniom drugiej połowy 1946 r. w działalności Prołużu poświęcony został szósty rozdział książki. Zwrócono w nim uwagę czytelnika m.in. na fakt, iż wraz z przechodzeniem polskich komunistów i ich sowieckich mocodawców do ostatecznej rozgrywki o władzę w kraju, także polityka wobec polskich „przyjaciół” kwestii łużyckiej stawała się coraz bardziej *przejrzysta*. Oznaczało to, iż od udzielanego im dotychczas poparcia, najczęściej werbalnego, zaczęto się kontestować, a następnie nakłaniać działaczy Prołużu do wyrażania mniej radykalny opinii np. w kwestii oderwania Łużyc

od Niemiec, czy też pomniejszać rolę i znaczenie samych Łużyczan. W procesie tym istotną rolę odrywali działacze Polskiego Związku Zachodniego oraz Komitetu Słowiańskiego inspirowani przez funkcjonariuszy Urzędy Bezpieczeństwa (s.37-38).

W siódmym rozdziale pracy zatytułowanym *Ballada o pomnikach i pewnym Prezesie* obejmującym działalność Prołużu od lutego do listopada 1947 r. przedstawiona została próba dostosowania się jego działaczy do zmieniających się warunków politycznych w kraju, przy jednoczesnej próbie zachowania tożsamości i uniknięcia wtłoczenia w „wąskie ramy organizacji sponsorowanej przez reżim komunistyczny” (s. 46). Zdaniem Brodackiego było to zadanie niezwykle trudne z uwagi na fakt, iż władze komunistyczne choć skłonne były wykorzystywać ideę prołużycką w charakterze „rezerwowego straszaka”, to w żadnym wypadku nie miały jednak zamiaru brać Łużyc pod swoją opiekę. Decydował o tym w głównej mierze sprzeciw Moskwy, która w obawie przed reakcją Niemców na łużycki separatyzm, nie zamierzała kierować ich sympatii w stronę Amerykanów, którzy ustami swoich dyplomatów mówili o nienaruszalności zatwierdzonej w Poczdamie granicy Niemiec z ich wschodnimi sąsiadami. Omawiany rozdział to także analiza przysłowiowych perypetii jakie z uczczeniem pamięci zamordowanego w marcu 1947 r. w Bieszczadach generała Karola Świerczewskiego, „wyzwoliciela” Łużyc, mieli członkowie Prołużu z prezesem Matyniakiem na czele. Paradoksalnie jak wykazał Brodacki martwy „Walter” był dla Prołużyczan niezwykle *przydatny*. Zdaniem Stanisława Hycieka, cytowanego w pracy działacza Prołużu powołanie specjalnego Komitetu Uczczenia Pamięci Karola Świerczewskiego mogło zabezpieczyć w przyszłości egzystencję i rozwój sprawy łużyckiej (s. 52). Równie interesujący jest także opisany przez Brodackiego proces wewnętrznej destrukcji Prołużu, którego dokładna analiza jest jednak utrudniona z uwagi na brak dostępu do wszystkich zachowanych materiałów wytworzonych przez i na potrzeby aparatu ówczesnej władzy.

Tematyka ósmego rozdziału rozprawy odwołuje się do relacji działaczy Prołużu z Łużyczanami oraz przedsięwzięć jakie organizacja podejmowała w kierunku zacieśnienia współpracy. I tak

wśród wielu inicjatyw podjętych przez prezesa Matyniaka i jego współpracowników warto wymienić m.in. organizację kolonii dla dzieci z Łużyc w Polsce, uzyskanie finansowego zabezpieczenia na stypendia dla studentów z Łużyc oraz organizację występów łużyckich artystów ludowych w Polsce (s. 62-65). O rozmachu działań podejmowanych przez organizację świadczy także przeprowadzona w dziewiątym rozdziale książki dokładna analiza przebiegu „konferencji gubińskiej” - październik 1947 r., która de facto była II Walnym Zjazdem Delegatów Prołużu. Przy tej okazji Brodacki po raz kolejny zwrócił uwagę na próby podporządkowania kierunku programowego organizacji w zgodzie z wypracowywaną przez ówczesne władze linią polityczną. Podczas jednej z takich rozmów działacze Prołużu mieli usłyszeć, że ich organizacja „[...] prowadzi politykę gromadzenia w swych szeregach członków, nie zgadzających się z dzisiejszą rzeczywistością polityczną i dążących do storpedowania jedności słowiańskiej” (s. 71). Atmosfera niepewności co do dalszych perspektyw działania Prołużu w relacjach z oficjalnymi czynnikami poprawiła się znacznie w pierwszej połowie 1948 r. Wówczas to m.in. zwiększona została centralna subwencja finansowa na działalność Związku.

Wszystko to były jednak miłe złego początki, których przebieg autor pracy przedstawił w ostatnim rozdziale. Powodem takiego stanu było „wyklarowanie się” sytuacji w Niemczech oznaczające w przyszłości podział tego kraju na dwie części. Znalazienie się Łużyc w obrębie jak to określano „demokratycznych Niemiec” oznaczała nie tylko wstrzymanie poparcia dla działań polskich przyjaciół Serbów łużyckich, ale de facto likwidację Związku, w którego programie była m.in. mowa o wyłączeniu Łużyc z terenu państwa niemieckiego. Czytelny komunikat na ten temat prezes Matyniak usłyszał od Jadwigi Kwiatkowskiej - dyrektora Komitetu Słowiańskiego, która zakomunikowała mu 16 września 1948 r.: „Musicie stworzyć wspólny front z wszystkimi towarzystwami przyjaźni. [...] Wykreślcie myśl o niepodległości Łużyc. [...] Musicie przekształcić Łużycę w bojowy szyk postępu. [...] Wykreślić termin *prołużycki*, *schadzowanki* i temu podobne. Musicie być bardzo ostrożni, bo nie znamy przyszłości. Żyjemy aktualnością. [...] Jeśli

pozostanie *status quo nunc* będziecie musieli z waszej pracy zrobić wąskie pasemko, chyba, że będzie inny kierunek polityczny. Komitet Słowiański też się nie afiszuje” (s. 77). W kolejnych tygodniach sugestie tego rodzaju, mające na celu osłabienie Związku, stały się niemal stałym elementem działań podejmowanych przez ówczesne władze i organizacje, które kontrolowały. W tej sytuacji kres Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc Prołuż był tylko kwestią czasu. Przeprowadzono go zgodnie z najlepszymi stalinowskimi wzorcami w 1949 r. aresztując i psychicznie oraz fizycznie torturując prezesa Alojzego Stanisława Matyniaka. W ten sposób swoją działalność zakończyło w końcu lat czterdziestych wiele organizacji, których program nie był zgodny z myślą przewodnią narzuconej Polsce przez Moskwę pseudo internacjonalistycznej ideologii. Przykre, że w tych działaniach gorliwością wykazała się także liczna grupa Polaków. Z pracy Brodackiego wynika więc jednoznacznie jak daleko posunięta była inwigilacja polskiego społeczeństwa pod rządami komunistów, a działalność takiego związku jak Prołuż, była możliwa tylko w takich ramach i do czasu kiedy sowieccy zarządcy kraju i mianowani przez nich ludzie uznali to za potrzebne do własnych celów nie licząc się zupełnie z intencjami i oczekiwaniami działaczy i sympatyków Związku.

W podsumowaniu omówienia książki Jakuba Brodackiego należy zwrócić uwagę na jej niewątpliwe mankamenty. Przede wszystkim uwagę zwraca brak wyraźnego podkreślenia, że program i działalność Związku oceniane są przez część historyków jako radykalne, a przez to trudne do pełnej realizacji⁵. Wartość pracy obniża w pewnym stopniu także dość schematyczny język wykładu, który fragmentami przypomina wręcz kronikarski zapis, a nie żywy i porywający wykład. Pomimo tych uchybień w przypadku omawianej pracy mamy do czynienia z wartościową publikacją, która z całą pewnością znajdzie liczne grono odbiorców i to nie tylko w środowisku polskich badaczy problematyki sorabistycznej.

Reasumując powyższe rozważania należy zauważyć, że do omawianej pracy z powodzeniem sięgnąć może nie tylko historyk, ale każdy kto chciałby poszerzyć swoją wiedzę na temat Serbołużyczan

⁵ M. Cygański, R. Leszczyński, op. cit., s. 68.

i miejsca jakie zajmowali w polityce polskich władz, a w szczególności organizacji tworzonych z inicjatywy tych Polaków, którym nie był obojętny los żyjącego od przeszło 1300 lat w „niemieckim morzu” małego słowiańskiego narodu, który w pierwszych latach XXI wieku liczy już tylko niespełna 60-65 tysięcy⁶. Wartość publikacji w znaczący sposób podnosi także bardzo bogaty materiał ilustracyjny, na który składają się m.in. fotografie założycieli i działaczy „Prołużu”, fotokopie oficjalnych dokumentów związku oraz prasowych publikacji poświęconych jego działalności, a także zestawienia statystyczne, mapki i wreszcie, rzadko spotykane w innych opracowaniach tego rodzaju, karykatury aktywistów „Prołużu” rysowane m.in. podczas zebrań i zjazdów związku. Uwagę uważnego czytelnika pracy zwróci również bardzo przydatna badaczom problematyki sorabistycznej lista działaczy i sympatyków Prołużu oraz osób występujących w Archiwum Prołużyckim Antoniego Stanisława Matyniaka (s. 95-119). Z kolei obszernie wykorzystany w publikacji Brodackiego zasób archiwalny prezesa Prołużu to bez wątpienia największy naukowy walor pracy, będący jednocześnie istotnym uzupełnieniem dotychczasowego stanu badań. W tym miejscu należy wyrazić nadzieję, że dzięki omawianej rozprawie, podobnie jak było to w przypadku działaczy Prołużu w drugiej połowie lat czterdziestych ubiegłego wieku, Serbołużycanie także i dziś znajdą wśród Polaków rzeczników swojej sprawy⁷. Paradoksalnie jednocząca się gospodarczo i politycznie Europa daje wszystkim przyjaciółom Słowian Połabskich znacznie lepsze ku temu perspektywy.

Marek Białokur (Opole)

⁶ P. Jenroszczyk, *Tysiąc lat wśród Niemców*, [w:] *Narody bez państw...*, s. 10. Pomimo tak niewielkiej liczebności Serbów łużyckich trudno jednak zgodzić się w pełni tezę zaprezentowaną w pracy czeskiego badacza Miroslava Hrocha, mówiącą że lokują się oni poniżej poziomu małego narodu, a nawet w kategorii reliktu społeczności *relicts od people* (M. Hroch, *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna*, Wrocław 2003, s. 71, 74-75).

⁷ P. Jendroszczyk, *Serbołużycanie wkraczą do polityki*, „Rzeczpospolita” nr 75 z 31 III 2005, s. 16.

Rěčny centrum WITAJ je so w swojim pospyće pojednanja problematiki serbskeje identity we wobłuku praktiskich naprawow za młodzinu na wuslědkach dołholětnych přepytowanjow Leoša Šatavy, zdźěla Elki Tschernokosheweje a druhich slědźerjow, jednacych w nadawku Serbskeho Instituta, zložował. W zwisku ze swojim nadawkom je RCW tute knižne wudaće bóle jako přiručku abo takrjec mały katechizm za Serba koncipował, kiž je předewšěm adresowana/y na kublarjow, při čim tež młodostni z kruha potencilnych čitarjow wuzamknjeni njejsu. Hižo barbojte a estetiske wuhotowanje knižki čini ju atraktiwnu za kóždeho čitarja.

Wšě kapitla knihi kruža wokoło narodneho wědomja a z nim zwjazanymi zjawami, kaž serbska identita, serbski žiwjenski wobłuk, kubljanje a šulstwo, wužiwanje řeče.

Jako přistup a zdobom fundament narodneho kubljanja dyrbješe awtor zwopředka wuznam zapřijećow *narod*, *etniskosć* a k tomu *narodne* resp. *etniske wědomje* rozložić. Hižo přěnja sada přenjeho kapitla přeradźa, zo so *narod* (*lud*, *etnikum*) traktěruje jako kulturny model a zo ma *narodnosć* samsny woznam kaž *etniskosć* (přir. str. 8). Při tym bywa wočiwidne, zo so narodnosći w dalšim jenož kulturno-sociologiski wuznam přicpěwa. Tohodla njedźiwa fakt, zo móže so narodnosć (*etniskosć*) předewšěm we wobłuku wěsteje towaršnosće sylnić abo woteběrać. Narodnosć w počahu na jednoliwca podleži pak w tutej koncepciji semantiskej kategoriji wažnosće abo wudanosće w zwisku z etniskim wědomjom (a nic identitu), kotrež je wot lubowólneho individualneho hódnoćenja abo wosobinskich naladow wotwisne.

W knižce so wuzběhuje, zo „*etniska, kulturna a rěčna wšelakorosć ludźi njeje ničo zastarske, njewažne abo přežiwjene*“ (str. 9); nawopak „*so wšelakorosć a pisanosć wysoko připóznawa jako namrěwstwo čłowjeka, z wěstej hyperbolu samo jako džěl ,ekologije*“ (tež tam). Wšelakorosć, pisanosć a tež jónkrótnosć abo swojoraznosć traktěruja so tu jako historisko-wopisowace kategorije,

kotrež skedźbnjeja bóle na njewobstatkowy (pódlanski) počah čłowjeka k wobswětej. Wšako pokazuje so na zwisk čłowjeka z cyłym wobswětom, štož drje zwuraznja zapřijeće *ekologije* (wosebje wuzběhuja tajki zwisk myslerjo, zastupowacy doktrinu *deep ecology*), ale tón je jenož hyperboliski (přehnaty), t. r. zo wón zwuraznja njebytotne (njenormatiwne) sobuwobstaće wšelakich formow přirody, kultury a čłowjeka. Potajkim *wšelakorosć a pisanosć kulturow a rěčow* stej – po awtorje – jenož (njeobligatoriski) přidawk w rozwiću žiwjenskeho elana, samo w krućenju narodneho (nic etniskeho) wědomja. Hinašeho měnjenja su pak načasni filozofojo, kotřiž maja wšelakorosć a druhe horjeka pomjenowane kajkosće za normatiwne měritko w zadźerženju a jednanju čłowjeka; přetož widźimy a hódnoćimy sobuwobstaće tutech jako změnlivosć a čilosć žiwjenja zawěšćace bytotne momenty. Zdobom je ekologija (sobuwobstaće přirody, kultury a čłowjeka) wutk žiwjenja, kiž zesylnja čłowjesku eksistencu w aspekće žiwjenskeje energije – je z witalnej mocu ewolucije.

W dalšim je narěznjeny počah mjez statom a narodom (t. r. etnikumom). Tuta ze serbskeho wida jara delikatna maćizna ma wopodstatnić chětro rozšěrjene měnjenje wo ‚dwójnej identice‘, to rěka wo pozhubjenju wótreje hranicy mjez ‚serbskim‘ a ‚němskim‘“ (str. 10). Njejasnosć zapřijeća *narodna identita*, dokelž wo wobsteji – po měnjenju awtora – w (samej) njejednozmyslnosći zapřijeća *naroda*. To spyta awtor na sociologisko-linguistiskej runinje wuswětlić: „Słowo ‚narod‘ so ... [w rěčach krajow zapadneje Europy] husto skerje na statnu (staćansku, byrgarsku) přislušnosć počahuje. W srjedźnej a wuchodnej Europje pak so ... wo wjele wuraznišo z etniskej komponentu wjaza“ (str. 9). Tohodla wustupuje narodna identita w zwisku z přislušnosću (k statej abo etnikumej), při čim tuta identita wužurli so ze začuwanja, dokelž „kóždy čłowjek začuwa ‚narodnu identitu‘ we wšelakej měrje“ (str. 10). Wužiwajo psychologiski kriterij za postajenje narodneje identity resp. přislušnosće njeđiwa awtor na konsekwencu, (kiž so w tym jewi), zo jeli čłowjek přisadźi swoju čućiwość, zhubi eo ipso swoju narodnosć! Ale tež měru přislušnosće začuwanje postaja. Kak pak tutu měru postajić? – Samo psychologoj njesu w aspekće postajenja

stopnjow začuwanja jednoho měnjenja. Hinak zhladuja na narod a jeho funkciju filozofjo: „Narod je najwyša a najdospołniša forma towaršnosće..., supraindiwidualny twar, pulsěrowacy ze swójskim žiwjenjom a połny wusahowacych hódnotow, kiž [... zmóžnjeja] jednotliwcej njeaparujomne dopjelnjenje jeho individualneje identity“ (Tadeusz Ślipko, *Etyka narodu*, w: Roczniki Nauk Społecznych, zwj. XVIII, zeš. 1/1990, str. 181 n.). Je drje znate, zo stej runje w etnikumje a w narodže kultura (a řeč) z najwažnišej hódnotu, ale za narod je ‚narodna kultura‘ jako nutřkownje skonsolidowana kategorija zamóženjow a hódnotow najwažniša (přir. tež tam, str. 184), a nic njekajka hybrida, kiž wjedže k *žiwjenju w špagace*.

Zepěrajo so na dalše psychologiske zjawy, kaž zajim, hibićiwosć, zapal, optimizm, ale tež wola (filozofiska kategorija; přir. „*Młodźina...*“, str. 10), widži awtor w njich potency na etniskorěčnu rewitalizaciju wuzběhnyé. Wuslědk tajkeho wuchadžišća je jenož jedyn: „Etniska identita móže skutkować tež w dwójnej/měšanej podobje a formje“ (str. 11).

Potrjeba kubłanja jewi so potajkim we wobłuku měšaneje identity. Tohodla ničo njepraji so w knize wotym, zo měło so temy, kaž počah naroda k statej, dale staćanske, etniske a regionalne wědomje (wótčinstwo, nacionalizm, patriotizm), wědomje wužiwanje řeče, prawa etniskich mjeńšin a lěpšiny a tež ćeže přislušnikow serbskeje mjeńšiny z optiki (čisto) serbskeje kultury a stawiznow. Wězo dyrbi so duch tajkeho kubłanja w ramiku tolerancy, wjacekulturnosće a wotwobaranja ksenofobnych idejow wotměwać. W tutym padže pomha hajenje wosobinskich kontaktow z němsko- a słowjanskorěčnymi narodami, dokelž „etniskosć njerěka separacija... [a] při kubłanju k narodnemu [t. r. etniskemu – W.W.] wědomju ... a [k začuću] hordosće na swójski etniski pochod njerědže ... wo izolaciju...“ (str. 14). Kubłanje w kulturnej pluraliće a tež na zakładže dwójneje (abo wjacoreje) identity jewi so pak jenož „w zwisku z narodnym [t. r. etniskim – W.W.] wědomjom“ (str. 12), ale tuto woprawdže nima z *kubłanjom narodneho wědomja* wjele činić. Skónčnje móže so kóždy sam za swoju narodnosć rozsudzić (přir. str. 15), při čim jednotliwc při tworjenju rozsuda de facto wothladuje wot swojeje moralki, winowatosćow, wot přirodneje potreby

dopjelnjenja swójskeje identity.

Etniske (sebje)wědomje serbskich młodostnych „łama so do dwójneje serbsko-němskeje identity“ (str. 16). Identifikacija jednotliwca wotměwa so na zakładže deklarowaneho začuwanja, t. r. zo nalada rozsudža wo wosobinskim narodnym wuznaću. Rozum a moralka matej za wuznaće – po zdaću – druhorjadny wuznam, jeli so jimaj docyła někajki přicpěwa. Kubłanski nadawk je takrjec hra z čłowječimi začučemi, a tute su pola młodžiny skerje serbskosći napřećiwne, dokelž „problem začuwanja ‚serbskeho‘ elementa jako (w mnohich situacijach) mjenjehódny ... njeje dawno hišće přewinjeny“ (str. 20). Podobnje ma so wěc ze začuwanjom ‚słowjanskosće‘, koraž „hraje za wulki džěl młodostnych lědma rólu“ (str. 21). Samsne potrjechi rólu Łužicy a Serbow jako *móst do słowjanskeho swěta*. Z tym so wopokazuje, zo so słowjanska wzajemnosť na polu řeče a kultury ‚słabje začuwa‘ (přir. str. 21) a funguje pola młodžiny jenož jako mytos. Što potajkim hišće płáči za wužiwanje serbskeje řeče w situaciji, hdžež je jeje wuznam snadny a so hišće lědma pozitiwnje začuwa? Awtor rezumuje strózbje: zwučenosć a tradicija (přirodnosć). Prestiž a atraktiwita serbskeje řeče a kultury džen a bóle spadujetej, wosebje pola młodostnych, tak zo wědoma identifikacija ze serbskosću faluje. Tuta flawta ma tež z „kompleksom mjenjehódnoty a nišeho prestiža [serbskosće]“ (str. 28) činić.

Cyła próca we wobłuku kubłanja młodžiny dyrbi tajke naprawy, strategije a argumenty wužiwać, kotrež začuowu powahu młodeho čłowjeka narěča: přeswědčenje, wabjenje, budženje lóšta a pozitiwneho emocionalneho nastajenja, patriotiske namołwy, nanuzowanje racionalnych abo nic racionalnych idejow, potajkim tež ideologijow atd. Tajka metodika spjelnja wězo pozitwnu funkciju w procesu kubłanja narodneje identity, ale je tež cyle jasne, zo ma wona *krótke nohi*, byrnjež so z jeje pomocu jara hódne wobsahi, kaž hajenje tradicije, dožiwnjenje lokalneje zhromadnosće, wuwědomjenje pochada, rozbudžowanje zapala, natykanje z optimizmom a pod., sposrědkowali. K tomu ma so hišće *hordosć na swójski pochad* přidruzić, dokelž kóždy ma sej prajić móc, zo „Serbja ... maja swójsku wosebitu a hódnu dimensiju“ (str. 34). To wšo ma młodžinu k přeswědčenju wjesć, zo „je ‚Serb być‘ ... něšto rjane, pozitiwno a

lóstne – haj samo požadane, wužadace, ‚dyrdomdejske‘ abo ‚cool‘‘ (str. 30).

Předležaca příručka dótká so w přenim rjedže problemow serbskeho dorosta a wothladuje wot tajkich wobłukow čłowjeskeje bytosće, kotrež wšako hišće pola młodžiny tak sylnje rozwite njejsu: sylnu wolu, racionalne myslenje, krutu moralku a swobodu rozsuda, ale tola njesměli so wone při kubłanju w šuli a doma pozhubić. Same metody, kotrež narěča „dobrowólnosć, spontanosć, kreatiwnosć, prócowanje wo sebjezwuraznjenje, njewotwisnosć (woprawdžitu abo začuwanu) a antiawtoritarnosć“ młodostnych (str. 58), njeswědča hišće wo kubłanju narodneho wědomja a njedadža garantiju za wobstaće naroda. Zo w młodžinje tči přichod, praješe hižo wo tym Hegel: Prawo na eksistencu ma jeničce narod, kotryž zamóže so womłodзец. K wudospołnjenju tuteje mysle njech so hišće dalše Hegelowe wuprajenje do pomjatka zwoła: *By-li so swěra [w tym padže: serbskemu wuznaću] ... (jeničce abo předewšěm) na začuće zepěrała, by pos [čitaj: porno čłowjekej mjenjehódna bytosć] z jeje najlěpšim přikładom był.*

Wojciech M. Wochna (Rokiciny-Kolonia)

Piotr Pałys (Opole)

**Międzynarodowa konferencja naukowa Świat słowiański
w oczach naukowców i publicystów XIX i XX wieku. W 50
rocznicę śmierci Ludvika Kuby w Opolu,**

16-17 listopada 2006 r.

Inicjatorem tej konferencji był praski badacz dr Petr Kaleta. Realizacja tego zamysłu w zamierzonych przez pomysłodawcę ramach wymagała jednakże kooperacji i wsparcia o charakterze międzynarodowym. Dlatego w realizację tego przedsięwzięcia zaangażowało się kilka instytucji i towarzystw, z Czeską Akademią Nauk, Macierzą Łużycką, Uniwersytetem Opolskim oraz Stowarzyszeniem Polsko – Serbołużyckim Pro Lusatia na czele. Konferencję, stanowiącą główny punkt VIII Dni Łużyckich, otworzyli w Auli Błękitnej Collegium Maius Uniwersytetu Opolskiego prorektor opolskiej uczelni prof. dr hab. Marek Masnyk, dyrektor Instytutu Etnologii Czeskiej Akademii Nauk doc. PhDr. Lubomír Tyllner, CSc., przewodniczący Macierzy Łużyckiej dr Měrcín Völkel oraz prezes Stowarzyszenia Polsko-Serbołużyckiego Pro Lusatia dr Mariusz Patelski. W dniu następnym obrady kontynuowano w Sali Obrad Senatu U. O. Łącznie w ciągu 2 dni naukowcy z Bułgarii, Czech, Łużyc, Polski, Serbii, Słowenii i Słowacji wygłosili około 20 referatów.

Patronującemu konferencji Ludvikowi Kubie bliskie były właściwie wszystkie narody słowiańskie, nie dziwi więc specjalnie fakt. Że jego postaci poświęcono aż 4 wystąpienia: **Lubomír Tyllner przedstawił** *Folkloristické dílo Ludvíka Kuby a současnost*, a **Mirjana Zakić** *Usledavatel'skaja rabota Ludvika Kube na plane muzikalnogo folkloru v serbskich zemljah*. **Dwa kolejne referaty podejmowały lużycki aspekt jego zainteresowań: Petr Kalina:** *Ludvík Kuba a lužickosrb-ské housle*; **Jurij Łuščanski:** *Ludvík Kuba, spisowačel, moler wo Jakubje Barće-Čišinskim. K 50. posmjertninam spisowačela, molerja a k 150. narodninam basnika*.

Tematyka serbołużycka była zresztą w trakcie tej największej

w 2006 r. konferencji naukowej w Opolu reprezentowana bardzo szeroko, że wspomnijmy referaty Petra Kalety: *Adolf Černý a jeho výzkumy v oblasti lužickosrbského národopisu*, Měrcína Völkela: *Serbske teme w literarnym džeće bolharskeho spisowacela Kirila Christowa*, Viktora Veleka: *Josef Páta a lužickosrbská hudba*, Marcela Černého: *Zájem česko vídeňského slavisty Josefa Karáska o písemnictví a kulturu Lužických Srbů*, Měrko Šoľty: *Eksistuje słowjanski swět w historiografiji Budyšina?*, Zbigniewa Kościówa: *Polskie epizody w twórczości Jurija Pilka*, Krzysztofa Sznotali: *Wpływ badań Jana Czekanowskiego na „Etnogenezę narodów Europy” Wojciecha Kóčki*, Piotra Paľysa *Wizja historii Łużycw „Rysiedziejów Serbo-Łużyckich” Wilhelma Bogusławskiego*.

Ponadto omówiono slawistyczne zainteresowania takich postaci jak Izmań Srezniewski, Oskar Kolberg i Lucjan Malinowski - Teresa Smolińska, *Kultura Słowian Zachodnich w zainteresowaniach XIX-wiecznych ludoznawców (przykład J.J. Srezniewskiego, O. Kolberga, T. Malinowskiego)*, Michał Rozwadowski - Mariusz Patelski - Joanna Maksym Benczew, *Jan Michał Rozwadowski i jego zainteresowania Słowiańszczyzną*, V. Tilly: *Sběratelské období V. Tilleho*, Mate Murko - Danka Laji-Mihajlović: *Vklad Matije Murka etnomuzikovedčeskom izučaniju epike*, Nikolaj Kaufman - Nikolinka Prokopjeva: *Tradiční hudba jako inspirace uměleckého díla na příkladu osobnosti Nikolaje Kaufmana* czy ks. Josef Hlubek - Kornelia Lach, *Praca duszpasterska oraz działalność kulturalno-oświatowa i polityczno-społeczna ks. Josefa Hlubka na pograniczu śląsko-morawskim*). Ponadto przedstawiony został obraz słowiańskiego świata w etnologii słoweńskiej- Ingrid Slavec Gradišnik: *The Slavic World in the Slovenian Ethnology*) oraz problematyka slawistyczna prezentowana na łamach czasopisma „Ethnologia Slovaca et Slavica” - Magda Parikova: *Slavistická problematika v kontexte 30 ročníkov mezinárodného zborníka slavistov „Ethnologia Slovaca et Slavica”*).

Jak z powyższego wynika, opolska konferencja miała charakter interdyscyplinarny, gromadząc specjalistów z zakresu etnologii, historii, muzykologii, literaturoznawstwa i historii, reprezentujących prestiżowe placówki naukowe z Belgradu, Bratysławy, Brna, Budziszyna, Pilzna, Pragi i Opolu. Pozwoliło to na zaprezentowanie niezwykle interesującej panoramy słowiańskich kontekstów szere-

gu jakże ciekawych, a często poza wąskim kręgiem specjalistów w danych krajach mało znanych, postaci naukowego i kulturalnego życia Bułgarii, Czech, Łużyc, Polski, Serbii, Słowacji Słowenii i Rosji. Sama organizacja konferencji jest widowym przykładem jak w praktyce powinna wyglądać „słowiańska wzajemność”. Jej pomysłodawcą był Czech, odbyła się w Opolu w polsko – czesko – łużyckiej kooperacji, a tom pokonferencyjny został wydany w Pradze. Warto również podkreślić, że impreze tę **sfinansowano ze środków urzędu Miasta Opolu i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego.**

Bożena Itoya (Warszawa)

III Seminarium Słowotwórstwa Łużyckiego w Gdańsku, 22-23 czerwca 2007 r.

Seminarium Słowotwórstwa Łużyckiego było drugim w tym roku krajowym wydarzeniem sorabistycznym współorganizowanym przez Instytut Łużycki w Budziszynie. Na majowej konferencji *Europejskie mniejszości etniczne. Łużycanie jako mniejszość wzorcowa* sorabistów z kraju i zagranicy gościła warszawska PAN, Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego oraz Klub Kultury „Anin”, natomiast gospodarzem spotkania czerwcowego był Zakład Współczesnego Języka Polskiego Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego.

Seminarium podzielono na blok poświęcony wystąpieniom referentów oraz na objazd naukowy. 22 czerwca uczestnicy reprezentujący ośrodki naukowe w Budziszynie, Krakowie, Gdańsku, Poznaniu i Warszawie przedstawili swoje aktualne badania z dziedziny szeroko rozumianego językoznawstwa i literaturoznawstwa sorabistycznego. Zabytki i elementy żywej kultury kaszubskiej były głównymi atrakcjami wyjazdu na Półwysep Helski, którego bogaty program objął cały drugi dzień seminarium.

Zgodnie z założeniem organizatorów na seminarium poruszono głównie zagadnienia dotyczące leksyki i frazeologii łużyckiej. Charakter literaturoznawczy miał jedynie wykład inauguracyjny *Przewrót polityczny lat 1989/1990 w zwierciadle prozy serbołużyckiej* Dietricha Scholze-Šołty (Budziszyn). Prelegent omówił ogólną sytuację polityczną, społeczną i kulturalną Łużyczan w latach 1989-1990 i późniejszych, położenie pisarzy łużyckojęzycznych, możliwości tworzenia literatury w językach łużyckich oraz sposoby zaistnienia nowej rzeczywistości w tejsze literaturze. Poruszono także interesującą kwestię przekształcenia tradycji literackiej przebiegającego równoległe do asymilacji Łużyczan. Proces ten polegał między innymi na rezygnacji z twórczości łużyckojęzycznej na rzecz tekstów powstających wyłącznie w języku niemieckim.

Przedstawiona w wystąpieniu charakterystyka literatury łużyckiej wybranego okresu dotyczyła również katalogów wartości współczesnego człowieka, współczesnego Łużyczanina i autora łużyckiego.

Referaty o tematyce frazeologicznej wygłosiły Sonja Wölkowa (Budziszyn), Renata Bura (Kraków) oraz Małgorzata Milewska-Stawiany (Gdańsk). Współautorka górnołużyckiego słownika frazeologicznego swoją prezentację zatytułowała *Hornjoserbska frazeologija w interneće*. Wielostronna analiza dwóch łużyckojęzycznych forów internetowych wykazała istnienie problemów wspólnych dla badaczy języka Internetu polskiego i łużyckiego, jak na przykład świadome błędy językowe (zwłaszcza ortograficzne), przechodzenie z kodu ogólnego na potoczny lub na dialekt, oraz z języka łużyckiego na niemiecki i angielski (z polskiego na angielski). Pomimo podobnych komplikacji przyjęty korpus stanowi odpowiedni materiał dla badań nad frazeologią, a dokładniej nad występowaniem w spontanicznych wypowiedziach internautów związków uwzględnionych przez autorów najnowszego górnołużyckiego słownika frazeologicznego. Zestawienia statystyczne i klasyfikacja frazeologizmów ze względu na ich jednoczesną obecność w źródle leksykograficznym i internetowym prowadzą do stosunkowo optymistycznych wniosków na temat kompetencji językowej użytkowników łużycczyzny w zakresie znormatywizowanej frazeologii.

Renata Bura w referacie *Frazeologia w „Krabacie” M. Nowaka-Njechorńskiego* przedstawiła analizę zbioru szesnastu opowiadań, źródła niewielkiego objętościowo, ale zawierającego bogaty materiał frazeologiczny. Podczas dyskusji Sonja Wölkowa wyraziła aprobatę wobec dokonanej przez prelegentkę charakterystyki stylu autora, w tym stosowanej przez niego frazeologii.

Małgorzata Milewska-Stawiany swoim wystąpieniem *Deminutiva w górnołużyckich przysłowiach* objęła kompleksowy opis paremiologii łużyckiej oraz analizę obszernego korpusu. Jednostki językowe zdefiniowane przez autorkę jako deminutiva zaklasyfikowano między innymi do konkretnych kategorii semantycznych oraz podzielono ze względu na występowanie w zestawieniu z różnymi

wyrażeniami ekspresywnymi. W dyskusji toczącej się po referacie głos ponownie zabrała Sonja Wölkowa, proponując krytyczny przegląd materiału badawczego, ponieważ nie wszystkie leksemy zakwalifikowane do zdrobnień są nimi w rzeczywistości.

Diachroniczne badania nad leksyką łużycką zaprezentowali Gerald Stone (Oxford) i Jadwiga Zieniukowa (Warszawa). Wykład *Pochodzenie i historia górnołużyckiego „podjanski” ‘rzymskokatolicki’* Geralda Stone’a zawierał przede wszystkim omówienie teorii etymologicznych autorstwa A. Frentzla, M. Hórnik, B. Pfula, A. Frinty oraz H. Schuster-Šewca dotyczących leksemu *podjanski*. Zarówno w komentarzach prelegenta jak w wypowiedziach innych uczestników seminarium podkreślano konieczność odróżnienia etymologii naukowej od tzw. etymologii ludowej, jak również nieściśłość formułowanych w tej dziedzinie tez.

Celem referatu Jadwigi Zieniukowej *Trudne wyrazy. O poradniku językowym drukowanym w czasopiśmie „Lužičan” w XIX wieku* była prezentacja artykułów Michała Hórnik, które w latach 1860-1861 publikowano w rubryce „Rjedźer a porjedźer” miesięcznika kulturalno-literackiego „Lužičan”. Ówczesne poradnictwo językowe obejmowało między innymi wskazywanie błędnych zastosowań przysłówków i przyimków oraz ogólną dążność do likwidacji leksykalnego i składniowego wpływu niemieczyzny na język inteligencji łużyckiej.

Współczesnego słownictwa górnołużyckiego dotyczyły rozważania Tadeusza Lewaszkiewicza (Poznań), Anji Pohončowej (Budziszyn) oraz Bożeny Itoi (Warszawa). Tadeusz Lewaszkiewicz w wystąpieniu *Anglicyzmy w nagłówkach „Serbskich Nowin”* oparł się na materiale 2500 nagłówków pochodzących z 75 numerów dziennika „Serbske Nowiny” z lat 2006-2007. Analiza ze względu na obecność anglicyzmów w korpusie wykazała pewną ich stabilizację w nagłówkach łużyckojęzycznych oraz wysoką frekwencję okazjonalizmów i leksemów z dziedziny sportu. Przynależność danych zapożyczeń do normy skodyfikowanej zbadano na podstawie drugiego wydania słownika ortograficznego Wölkela. Właśnie wybór jednej z dawniejszych edycji słownika z pominięciem najnowszej, piątej edycji z roku 2005, był tematem dyskusji po refe-

racie.

Anja Pohončowa, współautorka najnowszego górnołużyckiego słownika normatywnego (*Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki*), w prezentacji *Neologizmy w hornjoserbskej spisownej rěči a jich leksikografiske fiksěrowanje* wyczerpująco omówiła kodyfikację neologizmów górnołużyckich od lat 50. XX wieku do roku 2006. Przedstawiono również źródła, metody i cele realizacji projektu internetowego „Neologizmy w modernej hornjoserbskej spisownej rěči”, znajdującego się w fazie opracowywania pierwszych danych językowych (materiał leksykalny do projektu jest gromadzony zaledwie od początku 2007 roku). Pod względem metodologii i mikrostruktury przygotowywanego słownika przedsięwzięcie to jest już w pełni dopracowane. Projektowi nadano charakter deskryptywny (opis grupy nowych leksemów, nie zaś ich normatywizacja), efekt ma być dostępny za pośrednictwem Internetu. Formę szczegółową słownika przybliżyono uczestnikom seminarium poprzez prezentację przykładowych artykułów hasłowych.

Zagadnienia standardyzacji i opisu nowego słownictwa dotyczył także referat Bożeny Itoi *Przebieg procesu kodyfikacji leksyki górnołużyckiej*. Autorka zdefiniowała tytułowe zjawisko w kontekście podziału na stadia, a następnie przybliżyła każdy z etapów kodyfikacji leksyki górnołużyckiej. Analizę oparto na najnowszych publikacjach leksykograficznych i ich omówieniach, a także na treści programów zaliczanych do poradnictwa językowego. We wnioskach wskazano luki w realizacji procesu normatywizacji słownictwa górnołużyckiego.

Wystąpienie Elżbiety Wrocławskiej (Warszawa) zatytułowane *O różnych wymiarach alfabetyzacji na Łużycach* poświęcono definicji terminu „alfabetyzacja” i omówieniu zjawiska na gruncie sorabistycznym, z nawiązaniem do projektu językowego „Witaj”.

Do pojęcia językowego obrazu świata nawiązano w dwóch wykładach wykraczających poza ramy językoznawstwa – Lucyny Wardy-Radys (Gdańsk) oraz Anety Lewińskiej (Gdańsk) *Obraz nauki w elementarzu górnołużyckim i kaszubskim* i Ewy Rogowskiej-Cybulskiej (Gdańsk) *Łużyckie przepisy kulinarne na tle książek kucharskich z różnych regionów Polski*. Konfrontatywne badanie obrazu

świata dzieci kaszubskich i łużyckich podjęto na podstawie treści (tekstu i ilustracji) odpowiednich elementarzy. We wnioskach skoncentrowano się na obfitości bezpośrednich odwołań do tradycji edukacji narodowej, tradycji narodu oraz etnosu. Analiza kilku książek kucharskich pod względem języka (głównie stylistyki), zawartości (przepisów), tytułów, szaty graficznej czy formatu pozwoliła dostrzec specyfikę publikacji łużyckiej, a jako prezentacja z pogranicza dziedzin stanowiła interesujące zakończenie interdyscyplinarnej konferencji sorabistycznej.

Referaty wygłoszone na seminarium zostaną udostępnione w formie publikacji pokonferencyjnej.